

Maja Petrinec

Zapažanja o poslijekarolinškom oružju i konjaničkoj opremi s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine u kontekstu povijesnih zbivanja u 10. i 11. stoljeću

UDK: 904 : 726.8 (497.5+497.6) "08/11"
904 : 623.444 (497.5+497.6) "08/11"

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 18. 5. 2012.

Maja Petrinec
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR, 21000 Split
S. Gunjače b. b.
maja.petrinec@mhas-split.hr

| 71

Autorica razmatra nalaze oružja i konjaničke opreme na teritoriju Hrvatske i Bosne i Hercegovine u razdoblju od druge polovice 9. do kraja 11. stoljeća, te ukazuju na njihovu moguću povezanost s pojedinim povijesnim događajima i osobama.

Ključne riječi: Hrvatska Kneževina, oružje, konjanička oprema, Tomislav, Zvonimir

UVOD

Većina nalaza koje donosim u katalogu već je dugo poznata i odavno publicirana, pa dijelom i ispravno kronološki vrednovana u stručnoj i znanstvenoj literaturi. No mora se ustvrditi da dosad nisu obrađeni kao cjelovita skupina pa ću se stoga u ovoj prigodi njima detaljnije pozabaviti. U najvećem broju riječ je o konjaničkim ostrugama, a u manjoj mjeri pojavljuju se okovi pojasnih garnitura i okovi korica mačeva i bojnih noževa. U katalog je uvršteno i pet poslijekarolinških mačeva iz Hrvatske, koje su objavili Z. Vinski,¹ Ž. Demo² i D. Bošković,³ te tri mača s područja Bosne i Hercegovine, koje je publicirao M. Sijarić.⁴ Kad rabim termin *poslijekarolinški* mislim na šire razdoblje, od druge polovine 9. pa sve do zadnjih desetljeća 11. i početka 12. stoljeća. Početak 12. stoljeća ujedno je i gornja granica koju ovdje postavljam, jer u to doba oružje i konjanička oprema postaju dio šire europske mode i pojava pojedinih tipova nije više vezana za uži teritorij.

Poznato je da najsnažnije veze Franačke s prostorom na kojem će se formirati Hrvatska Kneževina padaju u doba vladavine Karla Velikog, koji 774. postaje i langobardskim kraljem, a 800. se u Rimu kruni za cara, odnosno one se osobito intenziviraju u razdoblju po završetku franačko-avarskih ratova (791.-796.), kada hrvatski teritorij ulazi u interesnu sferu moćne franačke države. Ti su utjecaji snažni još i u doba vladavine Ludovika I. Pobožnog (814.-840.), kada se u povijesnim, i to upravo franačkim pisanim vrelima prvi put spominje jedan hrvatski vladar, *dux Borna*. To je ujedno i vrijeme velikog ustanka panonskog kneza Ljudevita Posavskog protiv franačke vlasti, u koji je, kao franački vazal, bio involviran i Borna. Navedeno razdoblje arheološki se odražava u bogatim nalazima importiranoga ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme. O ovim nalazima i problematici koja se uz njih vezuje postoji opsežna literatura.⁵ Posebno izdvajam u najnovije vrijeme publiciranu izvrsnu studiju A. Jurčevića, u kojoj je jasno određena gornja granica pojave nalaza karolinškog tipa do kraja Bornine

vladavine ili možda desetljeće duže.⁶ Nakon toga slični se nalazi vjerojatno i ne mogu više očekivati, budući da već od godine 824. Ludovik I. ima velikih nevolja s Lotarom, koji mu postaje suvladarom, a godine 829. i s vlastitim sinovima, uglavnom zbog njihova nezadovoljstva podjelom teritorija. Potom su uslijedili i brojni sukobi oko diobe franačke države, a nedugo nakon Ludovikove smrti, godine 843., veliko je carstvo Verdunskim ugovorom podijeljeno u tri dijela. U toj podjeli Hrvatska potpada pod Kraljevstvo Italije.

Od sredine 9. stoljeća nadalje kristijanizacijom širih slojeva stanovništva znatno se mijenja i slika grobalja na teritoriju Hrvatske Kneževine. Iz grobova polako iščezavaju grobni prilozi pa je, dijelom zbog navedenog razloga, a dijelom i zbog potpune neistraženosti srednjovjekovnih naselja i utvrda, poznavanje naoružanja od druge polovine 9. do kraja 11. stoljeća znatno slabije negoli u prethodnom razdoblju. To se, međutim, ne odnosi na konjaničke ostruge, koje i dalje, kao oznaku visokog statusa pokojnika, pronalazimo u grobovima sve do kasnoga srednjeg vijeka.

Jedan od tipova ostruga koje ovdje donosim prvi put se u arheološkoj literaturi pojavljuje godine 1898. u tekstu F. Radića u *Starohrvatskoj prosvjeti*, pod naslovom *Treći tip starohrvatskih mamuza*, gdje je publicirana ostruga s oranice Miće Berića u Varivodama kod Knina, a kataloški se opisuje i istovjetan par otkriven u narteksu bazilike sv. Marije na Crkvini u Biskupiji, no bez pripadajuće fotografije.⁷

Neke od ostruga iz kataloga prvi put godine 1977. publicira Z. Vinski, opredjeljujući ih kao dalmatinsko-hrvatske ostruge nastale po uzoru na franačke ostruge u 9. ili možda ranom 10. stoljeću.⁸ D. Jelovina ne odvađa ove ostruge od cjelokupnog fundusa karolinških nalaza, već ih samo označava kao kasnije tipološke inačice.⁹ Pri objavi groblja na bibrirskim Vratnicama isti autor ondje otkrivene ostruge donekle ispravno kronološki vrednuje kao produkte kasnog 9. stoljeća s mogućim trajanjem tijekom cijelog 10. stoljeća.¹⁰ Najpotpunije se raznim inačicama poslijekarolinških ostruga pozabavio M. Zekan, koji je u razmatranje uzeo nalaze s područja Bosne i Hercegovine.¹¹ Okove bojnog noža otkrivenog na položaju vrta I. Šakića u Piramatovcima objavio je J. Belošević te ih interpretirao kao okove tobolca za strjelice, usporedivši ih s

1 Vinski 1983.

2 Demo 1983-1984.

3 Bošković 2002.

4 Sijarić 2004.

5 Marun 1898; Radić 1896; Radić 1896A; Radić 1896B; Radić 1897; Karaman 1940; Vinski 1970; Vinski 1981; Giesler 1974; Werner 1978-1979; Jelovina 1986; Hrvati i Karolinzi (Katalog) 2000; Milošević 2000; Milošević 2009; Petrinc 2006; Petrinc 2009; Petrinc 2011; Jurčević 2009.

6 Jurčević 2011.

7 Radić 1898.

8 Vinski 1977-1978.

9 Jelovina 1986.

10 Jelovina 1990, str. 50.

11 Zekan 1994.

okovima staromađarskog tobolca otkrivenog na Lijevoj bari u Vukovaru.¹² Okov garniture mača iz groba 221 sa Spasa u Kninu u analizi grobnih nalaza D. Jelovina uopće ne spominje.¹³ Na moguću funkciju takvih okova ukazala sam 2009. godine, kada sam se ukratko osvrnula i na ostruge poslijekarolinškog razdoblja.¹⁴ To bi, uz gore spomenute radove Vinskog i Sijarića o mačevima, ukratko bila sva dosadašnja relevantna literatura o nalazima poslijekarolinškog oružja i konjaničke opreme na teritoriju o kojem je ovdje riječ – središnjoj i južnoj Hrvatskoj i zapadnoj Bosni, te nekoliko nalazišta u Hercegovini.¹⁵

KATALOG

Prva skupina

9. stoljeće

1. Par ostruga

Nalazište: PODGRADINA – REŠETARICA

Smještaj: Franjevački muzej i galerija Gorica, Livno, inv. br. 677-678.

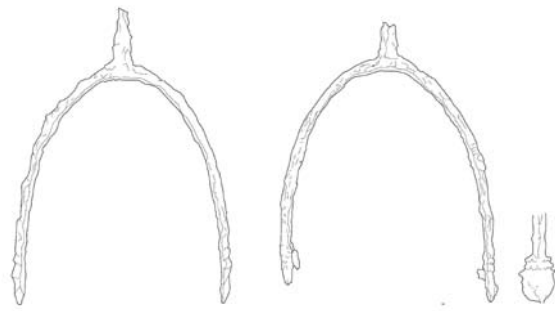
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje (grob 3). U grobu je otkriven željezni nož i tri željezna okova korica noža (ovdje kat. br. 2).

Opis: Ostruge sa završecima krakova u obliku polukružnih pločica sa zakovicama ukrašenim poprečnim rebrima. Baza šiljka koji je u ravnini s ostružnim lukom također je ukrašena trima plastičnim rebrima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 10,8 cm, raspon između krakova 8,4 cm; visina 10,8 cm, raspon između krakova 8,4 cm

Lit. Vrdoljak 1988, str. 148, Tab. XVIII, 1-2; Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999, str. 87

(prema: Vrdoljak 1988.)

2. Okovi korica noža

Nalazište: PODGRADINA – REŠETARICA

Smještaj: Franjevački muzej i Galerija Gorica, Livno, inv. br. 681-683

Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje (grob 3)

Opis: Tri okova noža.

a. Okov u obliku šipke na jednom kraju povijen u obliku slova V. Na krajevima su sačuvane zakovice. Površina je ukrašena pravilno raspoređenim plastično oblikovanim rebrima.

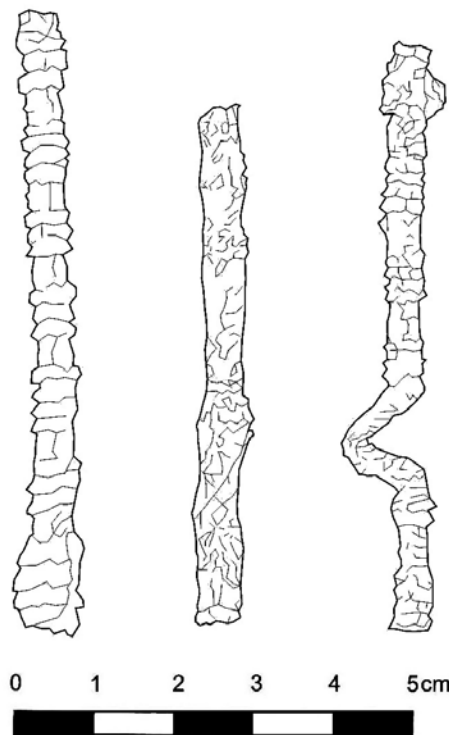
b. Okov u obliku šipke. Površina je ukrašena pravilno raspoređenim plastično oblikovanim rebrima.

c. Okov je blago povijen, trakastog je presjeka i neukrašen.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina 8,6 cm; dužina 9 cm; dužina 7,7 cm

Lit. Vrdoljak 1988, str. 148, Tab. XVIII, 3, 5-6; Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999, str. 87-88

(prema: Vrdoljak 1988.)

¹² Belošević 1965.

¹³ Jelovina 1989.

¹⁴ Petrinec 2009, str. 263-268.

¹⁵ U razmatranje ne uzimam nalaze s područja sjeverne Hrvatske, odnosno sjevernije od Kupe i Save.

3. Ostruga

Nalazište: BISKUPIJA – CRKVINA

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 630.

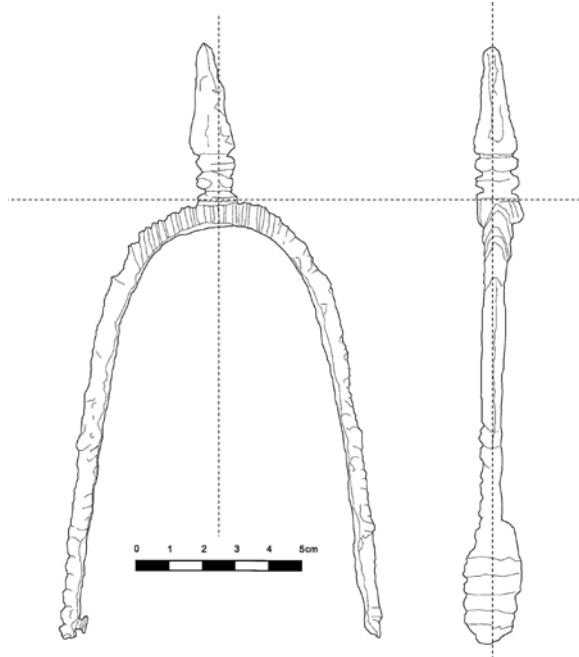
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku ovalnih rebrastih pločica s dvjema zakovicama. Tjeme luka i donja polovina krakova rebrasti su. Šiljak ima vrh u obliku stošca, a baza mu je ukrašena s dva dvostruka profilirana prstena.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 19 cm, raspon između krakova 9,5 cm, visina šiljka 6 cm

Lit. Vinski 1977-1978, str. 162, T, VIII, 3; Jelovina 1986, str. 25, T. VIII, 107. (krivo nacrtano kao par s 106)

4. Ostruga

Nalazište: BISKUPIJA – CRKVINA (?), VUKŠIĆ (?)

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 631.

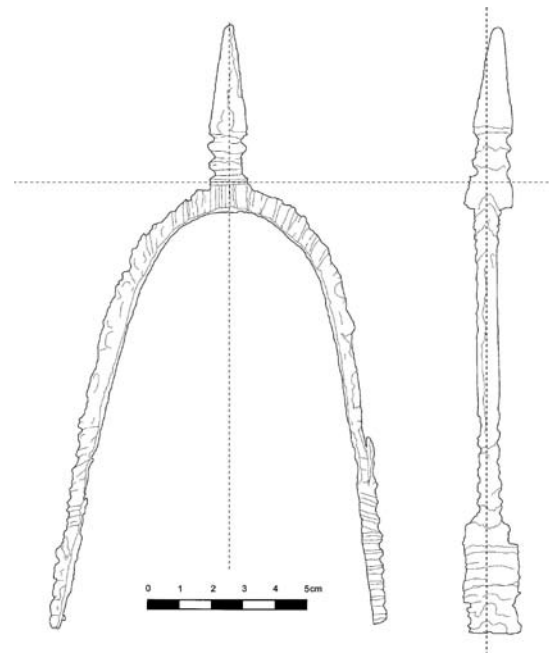
Okolnosti otkrića: nepoznate, Z. Vinski je pripisuje Crkvi ni u Biskupiji, a M. Zekan pretpostavlja da je iz Vukšića.

Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku četvrtastih rebrastih pločica s dvije zakovice. Tjeme luka je rebrasto. Šiljak ima vrh u obliku stošca, a baza mu je ukrašena dvama dvostrukim profiliranim prstenovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 19 cm, raspon između krakova 10 cm, visina šiljka 5,7 cm

Lit. Vinski 1977-1978, T. VIII, 4; Jelovina 1986, str. 35, T. VIII, 106 (krivo nacrtano kao par sa 107).

Druga skupina

Od kraja 9. do kraja 10. stoljeća

5. Par ostruga

Nalazište: CISTA VELIKA – CRKVINE

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, neinv.

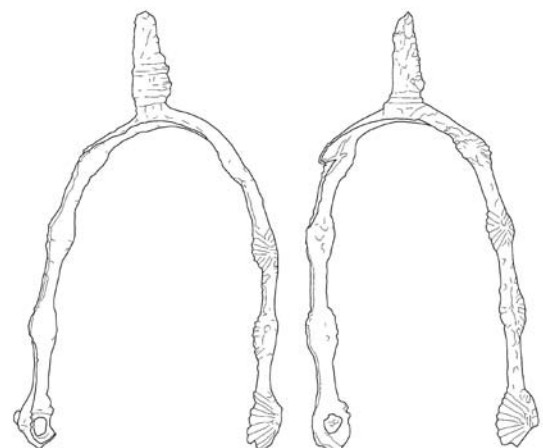
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz.

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku kalote s jednom zakovicom. Površina kalote ukrašena je zrakasto raspoređenim žljebovima. Ostruge duž krakova sa svake strane s imaju još po tri kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljci se stanjuju prema vrhu, a baza im je zadebljana. Zadebljanja su omeđena dvostrukim prstenovima.

Materijal: željezo s tragovima srebra

Dimenzije: visina 12 cm, raspon između krakova 6 cm, visina šiljka 3 cm; visina 12 cm, raspon između krakova 6 cm, visina šiljka 3 cm

Lit. Maršić, Gudelj, Lozo 2000, str. 124

(prema: Maršić, Gudelj, Lozo 2000.)

6. Jezičac ostružne garniture

Nalazište: CISTA VELIKA – CRKVINE

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, neinv.

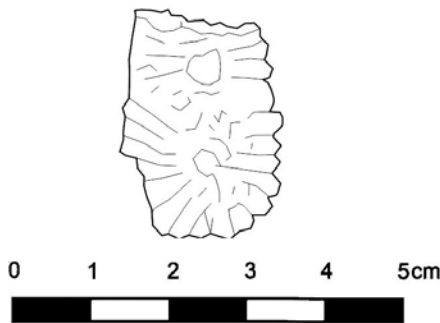
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz.

Opis: Nepotpuno sačuvani jezičac s dvostrukom kalotom ukrašenom zrakasto raspoređenim žljebovima. Po sredini svake kalote nalazi se po jedna zakovica.

Materijal: željezo s tragovima srebra

Dimenzije: duž. 2,5 cm, šir. 1,8 cm

Lit. Maršić, Gudelj, Lozo 2000, str. 124

(prema: Maršić, Gudelj, Lozo 2000.)

7. Petlja ostružne garniture

Nalazište: CISTA VELIKA – CRKVINE

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, neinv.

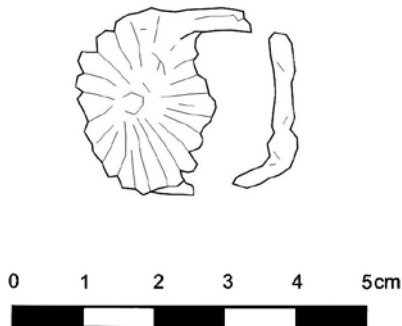
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz.

Opis: Petlja ima četvrtastu pređicu, a pločica je u obliku kalote te ukrašena zrakasto raspoređenim žljebovima.

Materijal: željezo s tragovima srebra

Dimenzije: promjer pločice 1,5 cm

Lit. Maršić, Gudelj, Lozo 2000, str. 124

(prema: Maršić, Gudelj, Lozo 2000.)

8. Par ostruga

Nalazište: BRIBIR – VRATNICE

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 3636-3637.

Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 76).

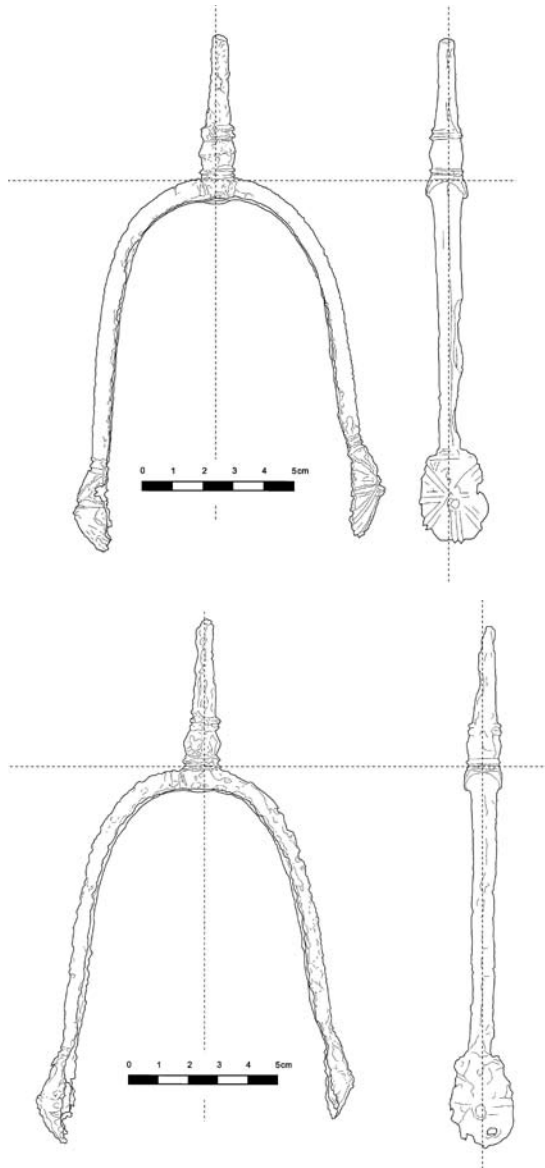
Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku kalote s jednom zakovicom. Površina kalota ukrašena je zrakasto

raspoređenim žljebovima. Šiljci se stanjuju prema vrhu, a baza im je zadebljana. Zadebljanja su omeđena dvostrukim prstenovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 16,5 cm, raspon između krakova 8,5 cm, visina šiljka 5 cm; visina 16,5 cm, raspon između krakova 8,5 cm, visina šiljka 5 cm

Lit. Jelovina 1986, str. 31; T. XIII, 165-166; Jelovina 1990, str. 44, T. VIII, 76, str. 50

9. Par kopča ostružnih garnitura

Nalazište: BRIBIR – VRATNICE

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 3634-3635.

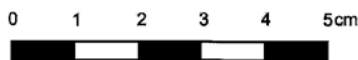
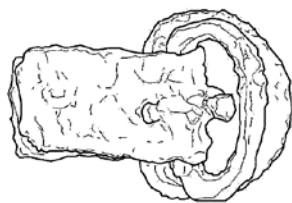
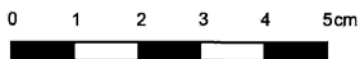
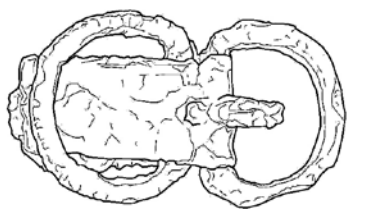
Okolnosti otkrića: arheološka iskopavanje, grobni nalaz (grob 76).

Opis: Kopče se sastoje od dvostrukih ovalnih pređica i četvrtastog okova s jednom zakovicom.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina 5 cm, širina veće pređice 3 cm; dužina 5 cm, širina veće pređice 3 cm

Lit. Jelovina 1986, str. 31; T. XIII, 167-168; Jelovina 1990, str. 44, T. VIII, 76, str. 50

76 |

10. Par ostruga

Nalazište: PROLOŽAC – SV. MIHOVIL

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5101-5102. (na trajnoj pohrani u Zavičajnom muzeju u Imotskome).

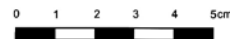
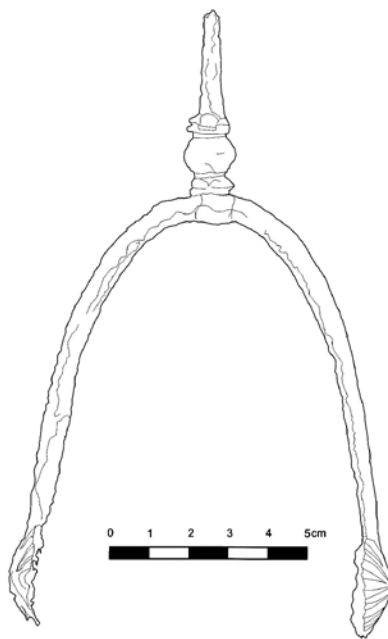
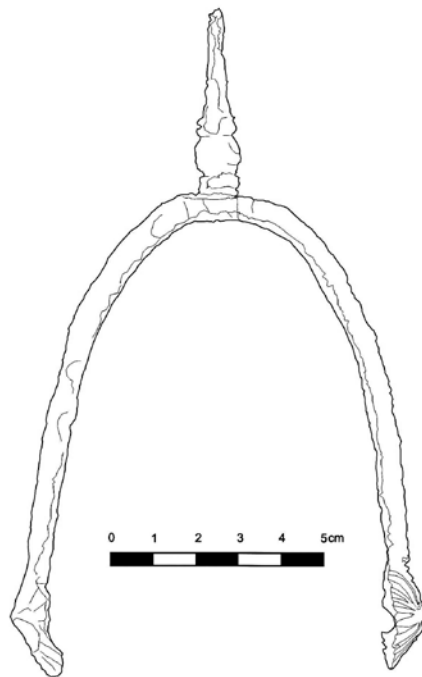
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 60).

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku kalote s jednom zakovicom. Površina kalota ukrašena je zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljci se stanjuju prema vrhu, a baza im je zadebljana. Zadebljanja su omeđena dvostrukim prstenovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 15,3 cm, raspon između krakova oko 7 cm, visina šiljka 4, 5 cm; visina 15, 5 cm, raspon između krakova oko 7 cm, visina šiljka 4, 5 cm

Lit. Gudelj 2006, str. 124-125

(prema: Knjiga inventara MHAS)

11. Par petlji i jezičac ostružne garniture

Nalazište: PROLOŽAC – SV. MIHOVIL

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5101-5102. (na trajnoj pohrani u Zavičajnom muzeju u Imotskome).

Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 60).

Opis: Petlje imaju četvrtaste pređice, a prednje pločice su u obliku kalota ukrašenih zrakasto raspoređenim žljebovima. Na isti način ukrašen je i sačuvani ulomak jezičca.

Materijal: željezo

Dimenzije: 2,4 x 2,7 cm; 2,4 x 2,7 cm

Lit. Gudelj 2006, str. 124-125

(prema: Knjiga inventara MHAS)

12. Ostruga s garniturom za kopčanje

Nalazište: VARIVODE – ORANICA MIĆE BERIĆA

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 3330.

Okolnosti otkrića: Ostrugu je nabavio V. Ardalić iz Đevraska, povjerenik Hrvatskoga starinarskog društva, od vlasnika zemljišta u Varivodama Miće Berića (Marun 1998, str. 89). U jednoj od kasnijih zabilješki fra Luje Maruna spominje se da su na istom zemljištu i u istom grobu 8. lipnja godine 1898. pronađene i dvije željezne strjelice (Marun 1998, str. 96). Ostrugu i dijelove garniture objavljuje godine 1898. F.

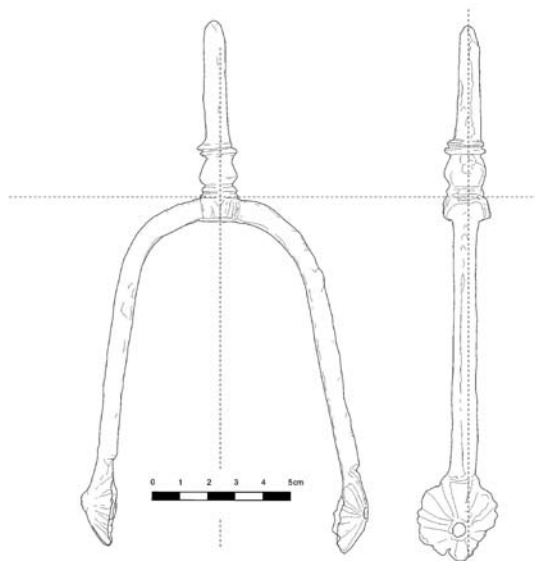
Radić (Radić 1898, str. 59-60). Uz ostrugu je u toj prigodi publiciran i jezičac te kopča s predicom. Ova dva predmeta danas su izgubljena. Inventarni brojevi (MHAS 3330a i b) koje donosi D. Jelovina (Jelovina 1986, str. 37) ne postoje u inventarnim knjigama Muzeja.

Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku jednostruke kalote s jednom zakovicom. Površina kalota ukrašena je zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljak se stanjuje prema vrhu, a baza mu je zadebljana. Zadebljanje je omeđeno dvostrukim prstenovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 18,5 cm, raspon između krakova 9,5 cm, visina šiljka 7 cm

Lit. Radić 1898, str. 59-60; Jelovina 1986, str. 37, T. XX, 216-218

13. Par ostruga

Nalazište: VARIVODE – ORANICA MIĆE BERIĆA (?)

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 973-974.

Okolnosti otkrića: Ostruge se u literaturi pripisuju lokalitetu Varivode premda za to nema izravnih dokaza. U *Starinarskim dnevnicima* fra Luje Maruna u dvije zabilješke spominje se nalaz jedne ostruge, koju je u *Starohrvatskoj prosvjeti* publicirao Radić (ovdje kat. br. 12). Međutim, sporne su dvije kasnije zabilješke, iz 1900. i 1903., gdje se ostruge spominju u množini pa bi se to možda moglo odnositi na ovaj par (Marun 1998, str. 109, 126). Da podatak o nalazištu treba uzeti s oprezom, napominje i M. Zekan (Zekan 1994, str. 72).

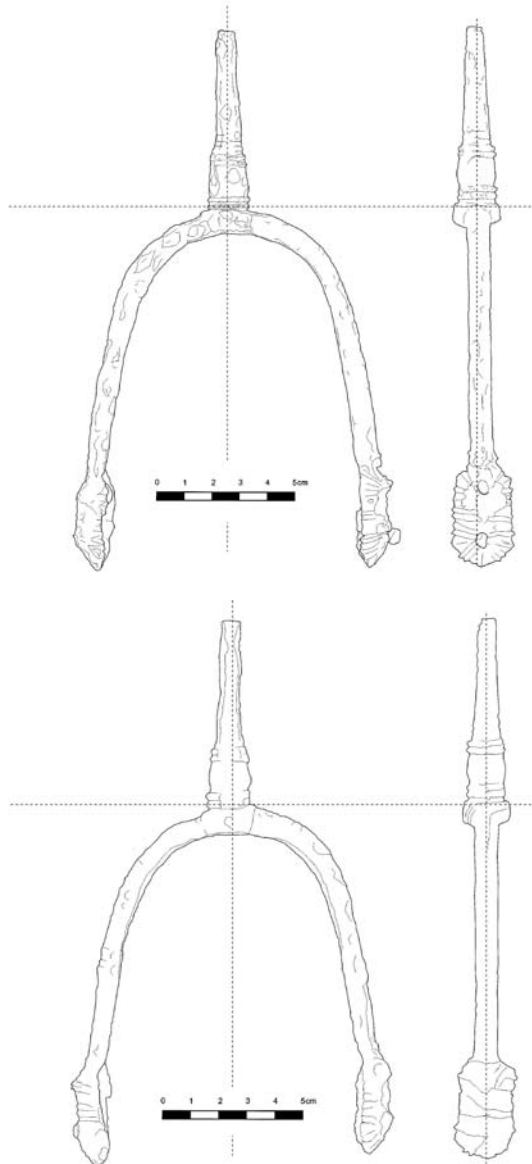
Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke kalote s dvije zakovice. Površina kalota ukrašena je zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljci se stanjuju prema vrhu, a baza im je zadebljana. Zadebljanja su omeđena dvostrukim prstenovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 18 cm, raspon između krakova 9 cm, vi-

sina šiljka 6,5 cm; visina 18 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 7 cm

Lit. Jelovina 1986, str. 37, T. XX, 214-215

14. Par ostruga

Nalazište: BISKUPIJA – CRKVINA

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 626-627, 640.

Okolnosti otkrića: Ostruge su otkrivene u grobu u narteksu bazilike na Crkvini u Biskupiji. Grob se поближе ne opisuje. Uz ostruge je bila otkrivena i jedna petlja ostružne garniture za koju se navodi da je oblikovana i ukrašena jednako kao i krakovi na završecima ostruga (Radić 1898, str. 60). Petlja je danas izgubljena. Možda je, s obzirom na dimenzije, riječ o predmetu pod inventarnim br. 3385 (ovdje kat. br. 25). Krak ostruge pod inv. br. 627 inventiran je zasebno (inv. br. 640), premda se spaja na spomenutu ostrugu, te je pri prvoj objavi (Jelovina 1986, str.) publiciran kao poseban nalaz.

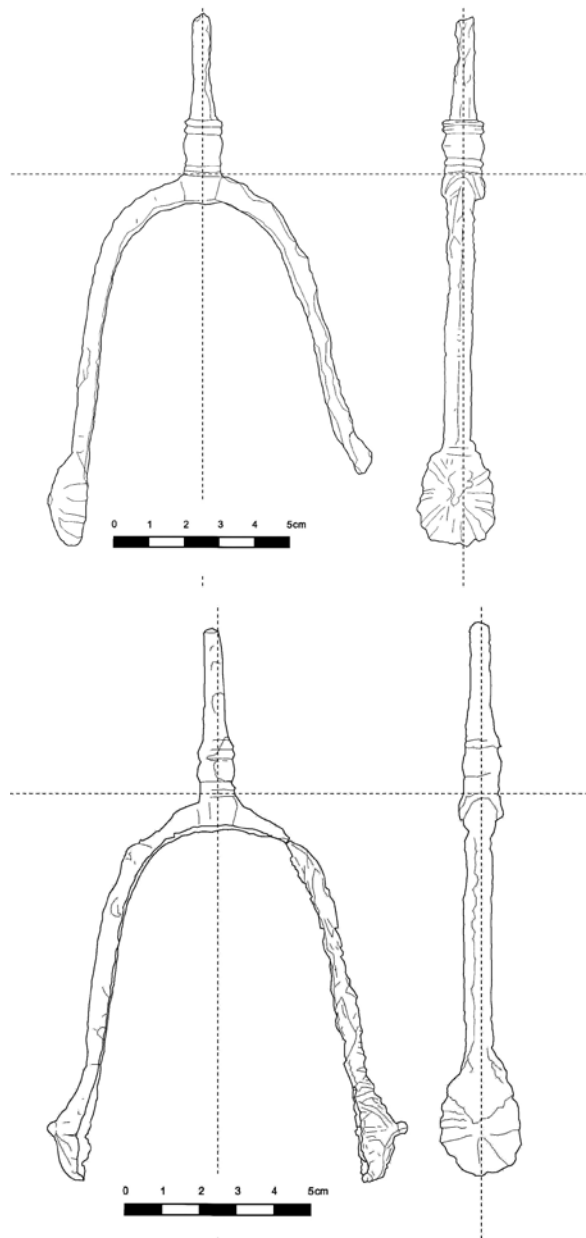
Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku kalote s

jednom zakovicom. Površina kalota ukrašena je zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljci se stanjuju prema vrhu, a baza im je zadebljana. Zadebljanja su omeđena dvostrukim prstenovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 15 cm, raspon između krakova 8 cm, visina šiljka 5 cm; visina 14,9 cm, raspon između krakova 8 cm, visina šiljka 5 cm

Lit. Radić 1898, str. 59-60; Jelovina 1986, str. 25, T. VIII, 102-103, str. 26, T. IX, 116

15. Par ostruga

Nalazište: PETOŠEVCI – BAGRUŠA

Smještaj: Muzej Republike Srpske, Banja Luka.

Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 76).

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku kalote s jednom zakovicom i ukrasom u obliku zrakasto raspoređe-

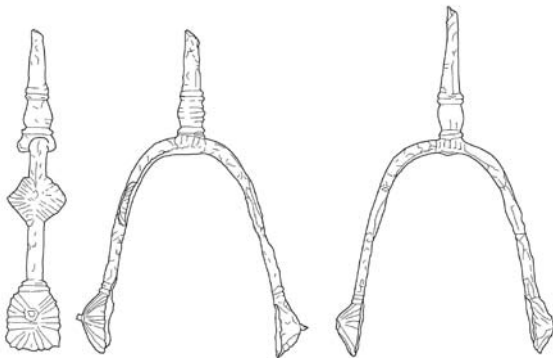

nih žljebova. Lukovi ostruga imaju na ramenima sa svake strane po jednu kalotu ukrašenu zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljci se stanjuju prema vrhu, a baza im je zadebljana. Zadebljanja su omeđena dvostrukim prstenovima. Tjeme luka ukrašeno je okomitim rebrima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 14 cm, raspon između krakova 7,5 cm, visina šiljka 5,2 cm; visina 13,8 cm, raspon između krakova 7,6 cm, visina šiljka 5 cm

Lit. Žeravica 1985-1986, str. 141, 187; Zekan 1994, str. 65-66, T. VII, 1

(prema: Žeravica 1985-1986)

16. Par ostruga

Nalazište: KAPITUL

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 979-980.

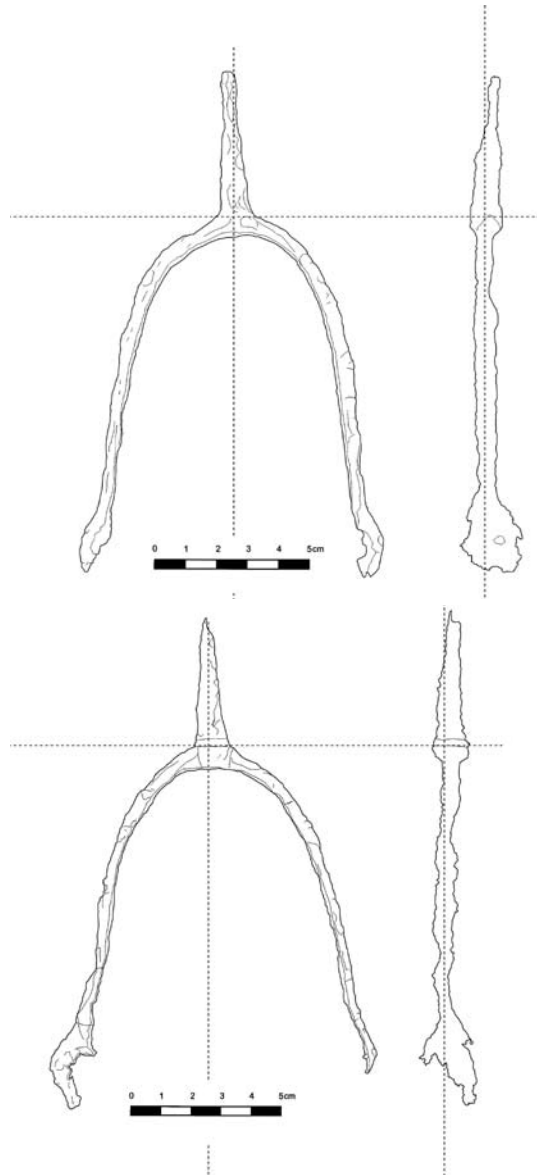
Okolnosti otkrića: Ostruge su otkrivene u jednom od dvaju grobova pred pročeljem bazilike na Kapitolu kod Knina. Fra Lujo Marun (Marun 1998, str. 40) navodi nalaze željeznih ostruga u dva groba u blizini desne strane praga crkvenog ulaza. Ti su grobovi ucrtani na Bezićevu tlocrtu, koji donosi Č. Iveković (Iveković 1927, str. 257, sl. 4), a poslije i S. Gunjača (Gunjača 1949, str. 56). Marun navodi dva para potpuno istovjetnih ostruga, a u oba groba bile su pronađene i pojasne kopče koje su danas izgubljene ili se ne mogu identificirati među nalazima iz fundusa Muzeja. Drugi par koji spominje Marun također je izgubljen.

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku jednostruke kalote s jednom zakovicom. Površina kalota veoma je oštećena te se ukras dobro ne razabire, a može se pretpostaviti da su bile ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljci se stanjuju prema vrhu i nisu ukrašeni.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 16,5 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 5 cm; visina 16,5 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 5 cm

Lit. Jelovina 1986, str 35, T. XVIII, 204-205

17. Ostruga

Nalazište: PRIJEDOR

Smještaj: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

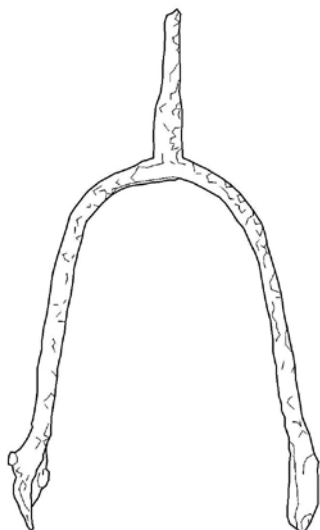
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke kalote s dvjema zakovicama. Površina kalota ukrašena je zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljak je u bazi polukružan, stanjen prema vrhu i nije ukrašen.

Materijal: željezo

Dimenzije: neobjavljeno

Lit. Miletić 1963, str. 158, sl. 2b; Zekan 1994, str. 65-66, T. VII, 4

(prema: Zekan 1994.)

80 |

18. Ostruga

Nalazište: MOGORJELO

Smještaj: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

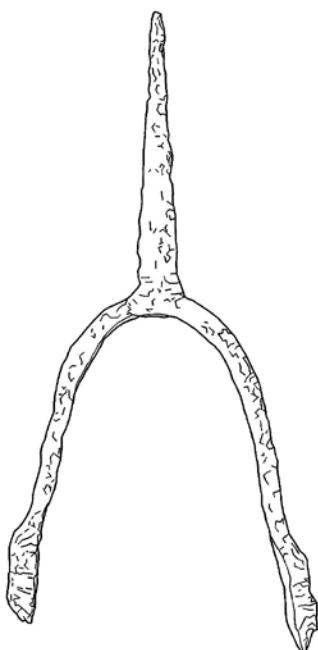
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke kalote s dvije zakovicom. Površina kalota ukrašena je zrakasto raspoređenim žljebovima. Šiljak je u bazi polukružan, stanjen prema vrhu i nije ukrašen

Materijal: željezo

Dimenzije: neobjavljeno

Lit. Miletić 1963, str. 158-159, sl. 4; Zekan 1994, str. 63, 65, T. VII, 5

(prema: Zekan 1994.)

19. Završetak kraka ostruge

Nalazište: KAŠTEL STARI – SV. JURAJ OD RADUNA

Smještaj: Muzej grada Kaštela.

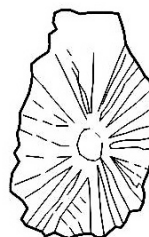
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, nalaz izvan groba.

Opis: Završetak kraka ostruge u obliku kalote s jednom zakovicom ukrašenom zrakasto raspoređenim žljebovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: promjer 2 cm

Lit. Oreb 1983, str. 194, 198, T. IV, 3

(prema: Oreb 1983.)

20. Par ostruga

Nalazište: GRADAC – POSUŠJE

Smještaj: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

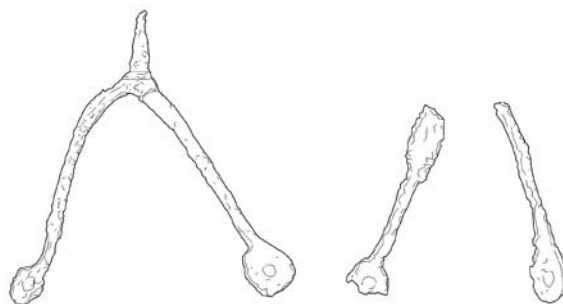
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz.

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku jednostruke kalote s jednom zakovicom. Površina kalota je rebrasta. Samo je djelomično sačuvan jedan šiljak, kojem je baza ukrašena profiliranim prstenom.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 13,5 cm

Lit. Zekan 1994, str. 65-66, T. VII, 2

(prema: Zekan 1994.)

21. Ostruga

Nalazište: MUĆ GORNJI – SV. PETAR

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5776.

Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, nalaz iz razorenoga groba.

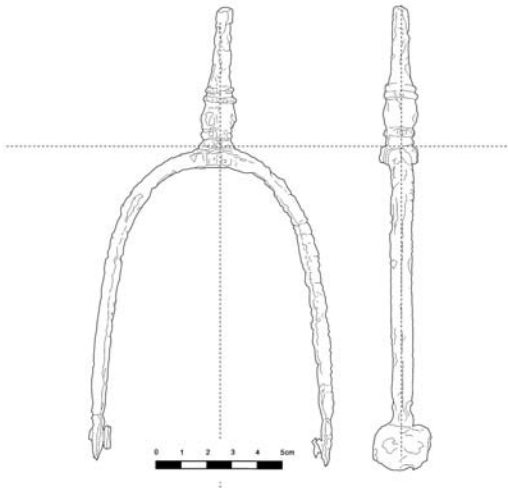
Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku ovalne pločice s dvjema zakovicama. Površina pločica je rebrasta. Šiljak se stanjuje prema vrhu, a baza je zadebljana. Zadebljanja su

omeđena dvostrukim rebrastim prstenovima. Tjeme luka je ukrašeno okomitim rebrima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 16 cm, raspon između krakova 8,3 cm, visina šiljka 5,5 cm

Lit. Petrinec 2009, str. 83, str. 548, T. 270, 1

22. Jezičac ostružne garniture

Nalazište: MUĆ GORNJI – SV. PETAR

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5777.

Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, nalaz iz razorenoga groba.

Opis: Jezičac je U-oblika, s jednom zakovicom u donjem dijelu.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 3,5 cm, širina 1 cm

Lit. Petrinec 2009, str. 83, str. 548, T. 270, 3

23. Kopča ostružne garniture

Nalazište: MUĆ GORNJI – SV. PETAR

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5778.

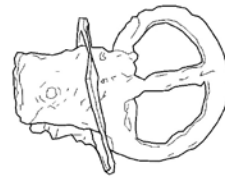
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, nalaz iz razorenoga groba.

Opis: Kopča se sastoji od dvostruke ovalne predice i četvrtastog okova s jednom zakovicom.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 4 cm, promjer veće predice 3 cm

Lit. Petrinec 2009, str. 83, str. 548, T. 270, 2

24. Ostruga

Nalazište: PIRAMATOVCI – VRT IVE ŠAKIĆA

Smještaj: Muzej grada Šibenika, inv. br. 637.

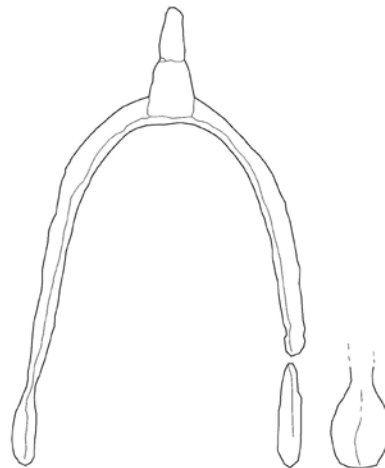
Okolnosti otkrića: Grobni nalaz. Pri prvoj objavi ostruga je krivo pripisana položaju uz crkvu sv. Lovre (Belošević 1965). Međutim, crkva s navedenim titularom u Piramatovcima ne postoji. Ostruga zapravo potječe s položaja vrta Ive Šakića u Piramatovcima (podatak Ž. Krnčevića). Uz ostrugu je pronađen i željezni nož te tri željezna okova koja su pripadala koricama noža (ovdje kat. br. 32).

Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku nepravilne ovalne pločice. Šiljak je neukrašen i stanjuje se prema vrhu.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 15 cm, raspon između krakova 7,5 cm, visina šiljka 3,7 cm

Lit. Belošević 1965, str. 152-153, T. IV

(prema: Belošević 1965)

25. Petlja ostružne garniture

Nalazište: NEPOZNATO (BISKUPIJA – CRKVINA?)

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 3385.

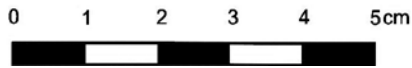
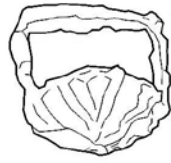
Okolnosti otkrića: nepoznate, možda se može povezati s ostrugama koje su ovdje pod kat. br. 14, a pronađene su u grobu u narteksu bazilike na Crkvini u Biskupiji.

Opis: Petlja ostružne garniture s predicom četvrtasta oblika i ovalnom pločicom ukrašenom zrakasto raspoređenim žljebovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: predica 2 x 1,5 cm, pr. pločice oko 2 cm

Lit. neobjavljeno

26. Jezičac ostružne garniture

Nalazište: NEPOZNATO

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 3383.

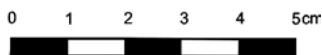
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Jezičac ostružne garniture s ukrasom u obliku dvostruke kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 3 cm, širina 1,6 cm

Lit. neobjavljeno

27. Jezičac ostružne garniture

Nalazište: NEPOZNATO

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 3381.

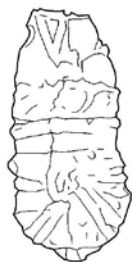
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Završetak kraka ostruge ili ulomak okova pojasne garniture s ukrasom u obliku dvostruke kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 4,2 cm, širina 2 cm

Lit. neobjavljeno

28. Okov pojasne garniture

Nalazište: KNIN – SPAS

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5212.

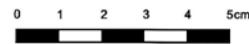
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje grobnog nalaza (grob 221).

Opis: Okov se sastoji od pločice u obliku dvostruke kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima s dvjema zakovicama, vrata i ovalne petlje za vješanje mača.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 9,5 cm, promjer ušice 3,3 cm

Lit. Jelovina 1989, str. 183, T. XXI, 5; Petrinec 2009, str. 79, 264, str. 359, T. 261, 4

29. Okov pojasne garniture

Nalazište: BRIBIR – NEPOZNATI POLOŽAJ

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5573.

Okolnosti otkrića: nepoznate

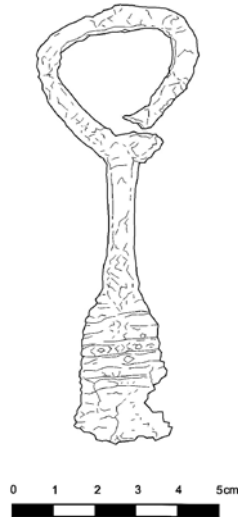
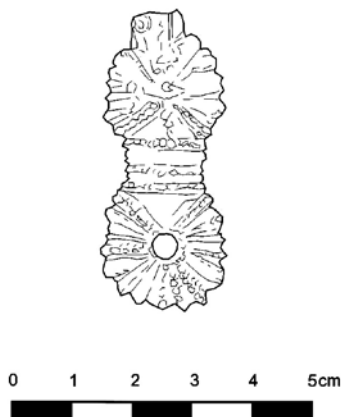
Opis: Okov se sastoji od pločice u obliku dvostruke kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima s dvjema zakovicama, vrata i ovalne petlje za vješanje mača.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 10,5 cm, promjer ušice 3,8 cm

Lit. Petrinec 2009, str. 265, sl. 141 (gore)

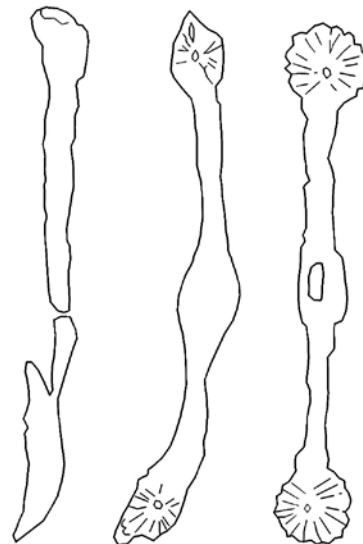

30. Okov pojasne garniture**Nalazište:** NEPOZNATO**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 6202.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Okov se sastoji od pločice u obliku dvostruke kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žlijebovima s dvjema zakovicama, vrata i ovalne petlje za vješanje mača.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 9,5 cm, promjer ušice 3,5 cm**Lit.** neobjavljeno**31. Okov pojasne garniture****Nalazište:** NEPOZNATO**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 9231.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Okov je u obliku dvostruke kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 5 cm, širina 1,5 cm**Lit.** neobjavljeno**32. Okovi korica noža****Nalazište:** PIRAMATOVCI – VRT IVE ŠAKIĆA**Smještaj:** Muzej grada Šibenika, inv. br. 637.**Okolnosti otkrića:** Grobni nalaz, otkriveni zajedno s ostrugom (ovdje kat. br. 24). Pri prvoj objavi krivo su interpretirani kao okovi tobolca za strjelice (Belošević 1965). Riječ je o okovima korica noža dužine 21 cm pronađenog u istom grobu.**Opis:** Tri okova noža.

a. Okov u obliku šipke s četvrtastim proširenjem po sredini, unutar kojeg je otvor. Krajevi su u obliku kalota ukrašenih zrakasto raspoređenim žljebovima s jednom zakovicom.

b. Okov u obliku blago povijene šipke. Po sredini je ovalno proširenje. Krajevi su u obliku kalota ukrašenih zrakasto raspoređenim žljebovima s jednom zakovicom.

c. Okov u obliku blago povijene šipke s krajevima u obliku ovalnih proširenja.

Materijal: željezo**Dimenzije:** a. duž. 13,5 cm, šir. kalota cca 1,5 cm; b. duž. 13,5 cm, šir. cca 1,5 cm; duž. 14 cm, šir. 1,5 cm**Lit.** Belošević 1965, str. 153, T. V.

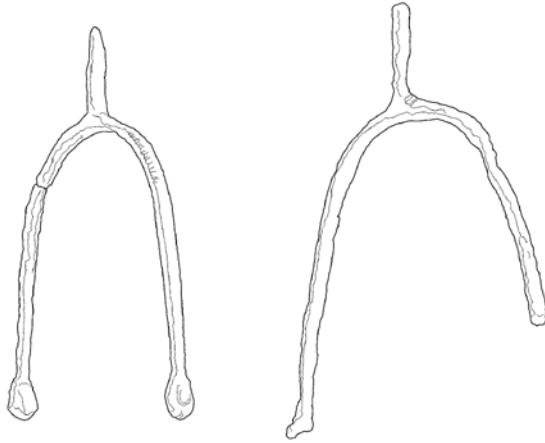
(prema: Belošević 1965.)

10. stoljeće**33. Par ostruga****Nalazište:** KAŠTEL STARI – SV. JURAJ OD RADUNA**Smještaj:** Muzej grada Kaštela.**Okolnosti otkrića:** arheološko iskopavanje, grobni nalaz (dvojni grob 45 – pronađene zajedno s parom koji je ovdje kat. br. 34) Osim ostruga u grobu je otkriven i srebrni prsten od uvijene žice, tri ulomka kremenja i glineni pršljen.**Opis:** Par ostruga sa završecima krakova u obliku nepravilnih četverkutnih pločica s jednom zakovicom. Šiljci su ravni i rombičnog presjeka.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 15 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 3 cm; visina 15 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 3 cm

Lit. Oreb 1983, 191-192, 198, T. II, 45

(prema fotografiji Z. Alajbega)

34. Par ostruga

Nalazište: KAŠTEL STARI – SV. JURAJ OD RADUNA

Smještaj: Muzej grada Kaštela.

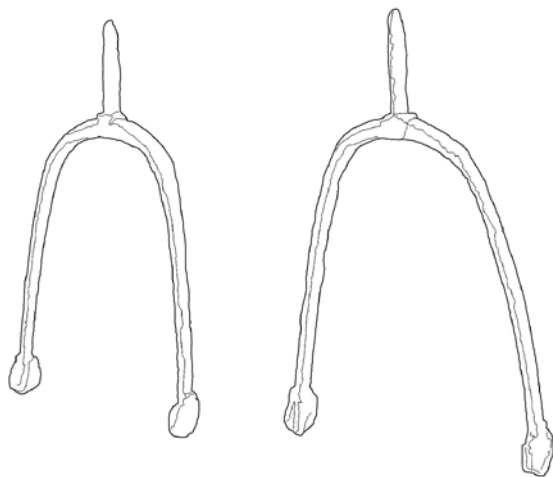
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (dvojni grob 45 – pronađene zajedno s parom koji je ovdje kat. br. 33) Osim ostruga u grobu je otkriven i srebrni prsten od uvijene žice, tri ulomka kremenja i glineni pršljen.

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku nepravilnih četverokutnih pločica s dvjema zakovicama. Šiljci su ravni i rombičnog presjeka.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 15 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 3 cm; visina 15 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 3 cm

Lit. Oreb 1983, 191-192, 198, T. II, 45

(prema fotografiji Z. Alajbega)

35. Par ostruga

Nalazište: BISKUPIJA – CRKVINA

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 628-629.

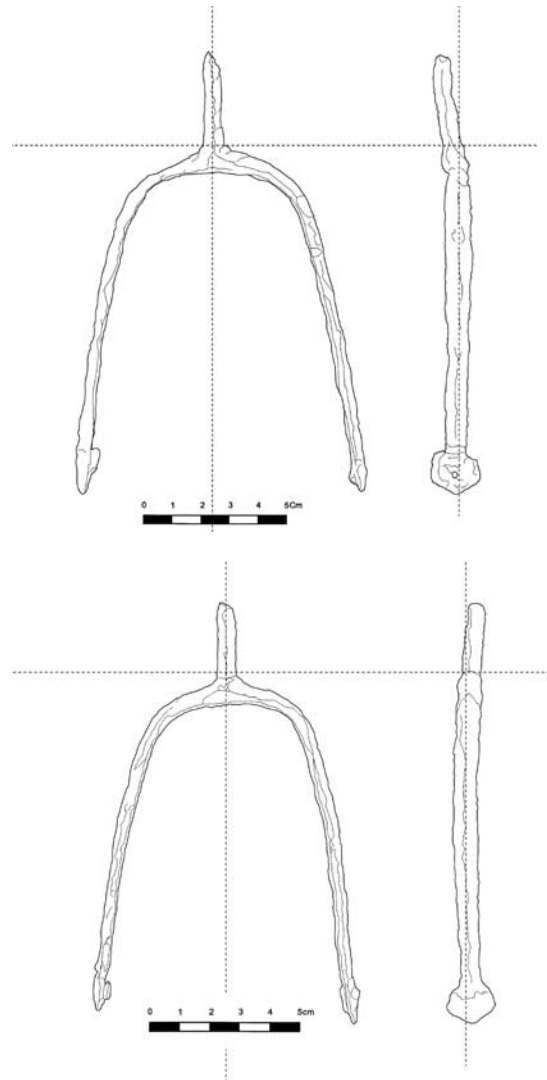
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku nepravilnih peterokutnih pločica s dvjema zakovicama. Šiljci su ravni, neukrašeni i stanjeni pri vrhu.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 14 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 3,6 cm; visina 13,5 cm, raspon između krakova 8,5 cm, visina šiljka 3 cm

Lit. Jelovina 1986, str. 25, T. VIII, 104-105

36. Ostruga

Nalazište: NEPOZNATO

Smještaj: Arheološki muzej Split, inv. br. H 5811.

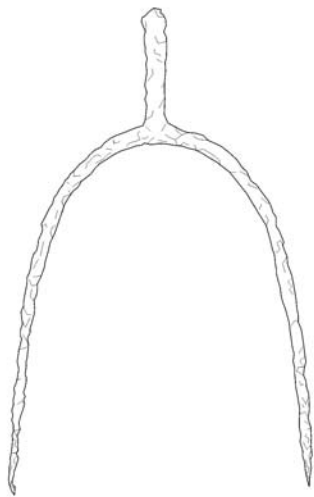
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku nepravilnih četverokutnih pločica s dvjema zakovicama. Šiljak je ravan i kružnog presjeka.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 14,2 cm, raspon između krakova 8,8 cm, visina šiljka 3,5 cm; visina 15 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 3 cm

Lit. Piteša 2009, str. 57

(prema: Piteša 2009.)

37. Par ostruga

Nalazište: KLAPAVICE – CRKVINE

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.

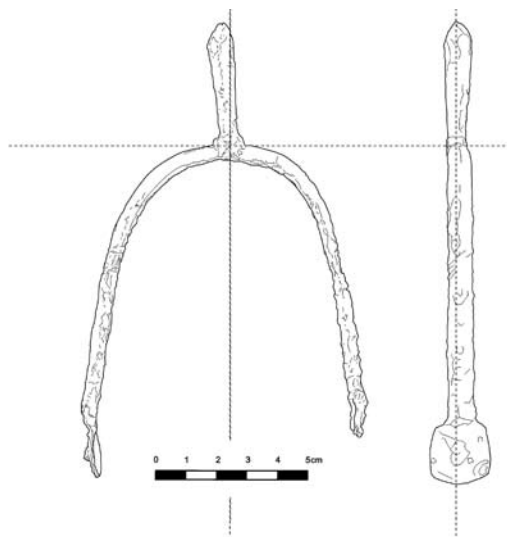
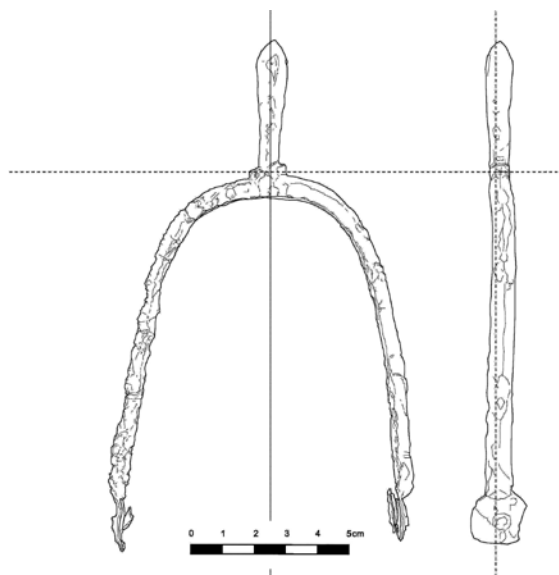
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 22). U grobu je još otkriven i glineni pršljen.

Opis: Par ostruga od kojih jedna ima završetke krakova u obliku ovalnih, a druga u obliku četvrtastih pločica s jednom zakovicom. Šiljci su ravni, u bazi su kružnog presjeka, a prema vrhu se proširuju i rombičnog su presjeka.

Materijal: željezo s tragovima srebra

Dimenzije: visina 15,5 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 4,5 cm; visina 15 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 4,2 cm

Lit. Jurčević 2007, str. 255-256, str. 264 sl. 6

38. Par jezičaca ostružnih garnitura

Nalazište: KLAPAVICE – CRKVINE

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.

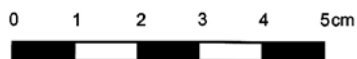
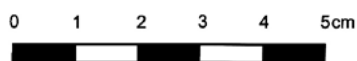
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 22). U grobu je još otkriven i glineni pršljen.

Opis: Par jezičaca U-oblika sa zakovicom na vrhu.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina 3,4 cm, širina 1,4 cm; dužina 4,2 cm, širina 1,4 cm

Lit. Jurčević 2007, str. 255-256, str. 264 sl. 6

39. Par kopča ostružnih garnitura

Nalazište: KLAPAVICE – CRKVINE

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.

Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 22). U grobu je još otkriven i glineni pršljen.

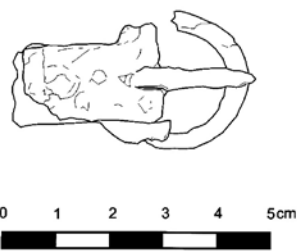
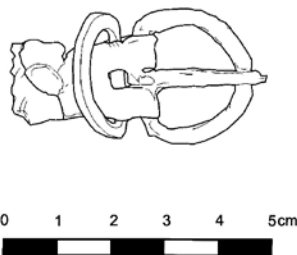
Opis: Kopče se sastoje od dvostruke ovalne predice i četvrtastog okova s jednom zakovicom.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina okova 3 cm, promjer predice 2,5 cm; du-

žina okova 3 cm, promjer predice 2,5 cm

Lit. Jurčević 2007, str. 255-256, str. 264 sl. 6; Petrinec 2009

86 |

40. Par ostruga

Nalazište: DANILO – ŠEMATORIJ

Smještaj: Muzej grada Šibenika.

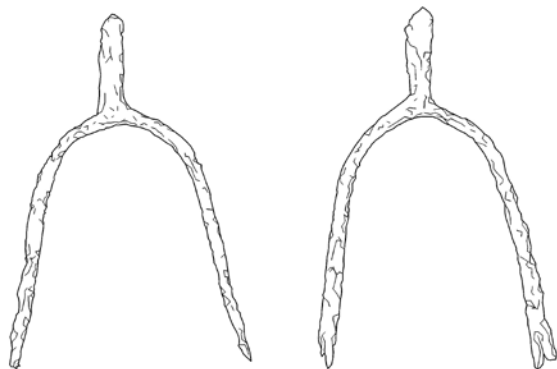
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje (grobnalaz).

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku nepravilnih četverokutnih pločica sa zakovicom. Šiljci su ravni i rombičnog presjeka.

Materijal: željezo

Dimenzije: neobjavljeno

Lit. Krnčević, Menđušić, Pedišić 2000, str. 62

(prema: Krnčević, Menđušić, Pedišić 2000.)

41. Par ostruga

Nalazište: GOMJENICA – BALTINE BARE

Smještaj: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, inv. br. 1295.

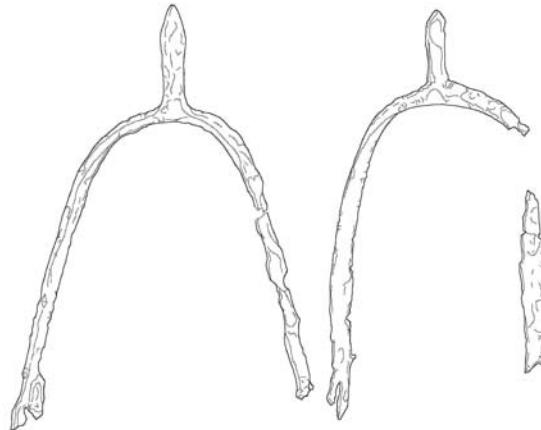
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobnalaz (grob 53)

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku ušice. Šiljci su ravni, u bazi su kružnog presjeka, a prema vrhu se proširuju i rombičnog su presjeka.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 14 cm, raspon između krakova 8 cm, visina šiljka 3,3 cm; visina 14 cm, raspon između krakova 8,2 cm, visina šiljka 2,7 cm

Lit. Miletić 1966-1967, str. 89, sl. 1; str. 90, str. 138; Zekan 1994, str. 62-63, T. V, 4

(prema: Miletić 1966-1967.)

42. Kopča ostružne garniture

Nalazište: NEPOZNATO

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 3410.

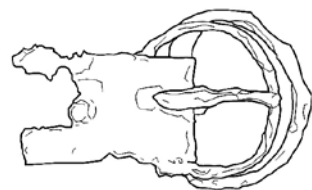
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Kopča se sastoji od dvostruke ovalne predice i četvrtastog okova s dvjema zakovicama.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina 4,5 cm, širina 2,5 cm

Lit. neobjavljeno

43. Mač (T. 1, 1)

Nalazište: POLOŽAJ ISPOD GRADINE KORAČ (DABAR, LIKA)

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu

Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Dvosjekli mač (spata). Polukružna jabučica kovana je u komadu, nakrsnica je poduža, a sječivo ima tzv. žlijeb za otjecanje krvi.

Materijal: željezo

Dimenzije: ukupna dužina 76 cm; dužina sječiva 62, 5 cm, dužina drška 9 cm, dužina nakrsnice 12 cm, širina sječiva 2,5-5 cm

Lit. Šarić 1972, str. 232-234, T. II-III; Vinski 1983, str. 10-11, T. II, 3

44. Mač (T. 1, 2)

Nalazište: GLAMOČ

Smještaj: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, inv. br. 117.

Okolnosti otkrića: Navodno je pronađen u jednom grobu ispod stečka u Glamoču.

Opis: Dvosjekli mač (spata). Jabučica je bikoničnog oblika, nakrsnica je kratka i neznatno povijena prema sječivu. Sječivo ima tzv. žlijeb za otjecanje krvi, a unutar žlijeba nalaze se ostaci tauširanog natpisa +INGEII+FEZI+. S druge strane sječiva nalazi se ukrasno polje s objiju strana omeđeno sa po dvije okomite grede i ukrasom u obliku Andrijina križa.

Materijal: željezo

Dimenzije: ukupna dužina 94 cm, dužina sječiva 80 cm, dužina nakrsnice 12 cm, širina sječiva 5 cm

Lit. Sijarić 2004, str. 25-31

45. Mač (T. 2, 1)

Nalazište: KORITO RIJEKE SAVE, BOSANSKA GRADIŠKA

Smještaj: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, inv. br. 6894.

Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Dvosjekli mač (spata). Jabučica je elipsoidno oblikovana, duga nakrsnica je ravna i stanjuje se prema krajevima. Sječivo ima tzv. žlijeb za otjecanje krvi. U žlijebu se s jedne strane nalazi tauširani natpis SINIGELRINIS, a s druge strane ukras koji se sastoji od polja ispunjenog mrežom isprepletenih rombova. Polje je s objiju strana omeđeno dvjema vodoravnim gredama ispunjenima pravokutnicima i udvojenim S.

Materijal: željezo

Dimenzije: ukupna dužina 98 cm, dužina sječiva 84 cm, dužina nakrsnice 18 cm, širina sječiva 5 cm

Lit. Sijarić 2004, str. 14-24

46. Mač (T. 2, 2)

Nalazište: KORITO RIJEKE SAVE, JASENOVAC

Smještaj: Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, inv. br. 31811.

Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Dvosjekli mač (spata). Jabučica je elipsoidno oblikovana, duga nakrsnica je ravna i stanjuje se prema krajevima. Sječivo ima plitak žlijeb za otjecanje krvi. U žljebovima s obje strane teško je čitljiv tekst: UI UCUS U...

Materijal: željezo

Dimenzije: ukupna duž. 105 cm, dužina sječiva 87,5 cm, širina sječiva 5 cm

Lit. Bošković 2002, str. 164-165

Treća skupina

Prva polovina 11. stoljeća

47. Par ostruga

Nalazište: PROLOŽAC DONJI – SV. MIHOVIL

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5081, 5083 (na trajnoj pohrani u Muzeju grada Imotskog)

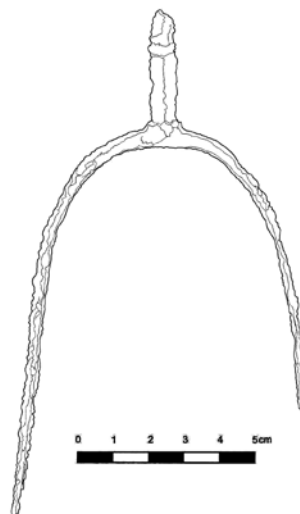
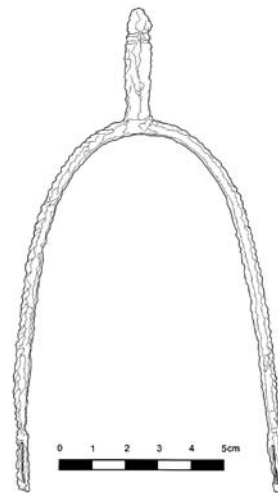
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 34)

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke rebraste ušice. Šiljci su ravni u odnosu na ostružni luk i rombičnog su oblika.

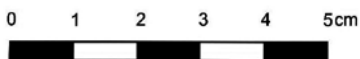
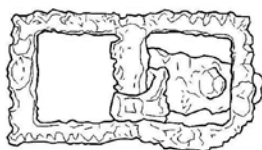
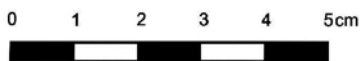
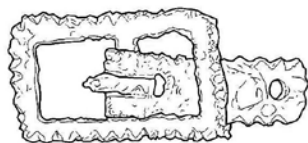
Materijal: željezo

Dimenzije: visina 16,6 cm, raspon između krakova oko 7 cm, visina šiljka 4 cm; visina 14,5 cm, visina šiljka 3 cm

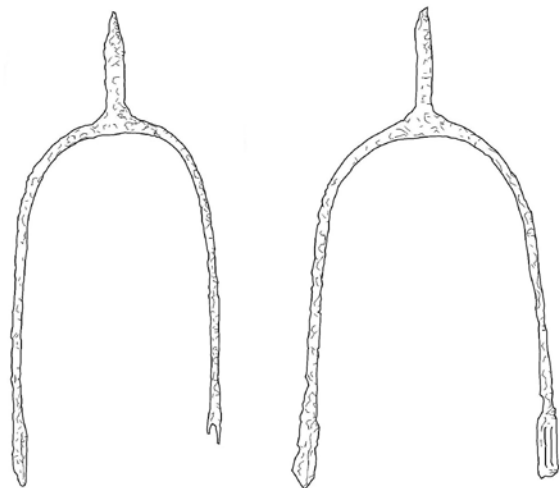
Lit. Gudelj 2006, str. 120-121

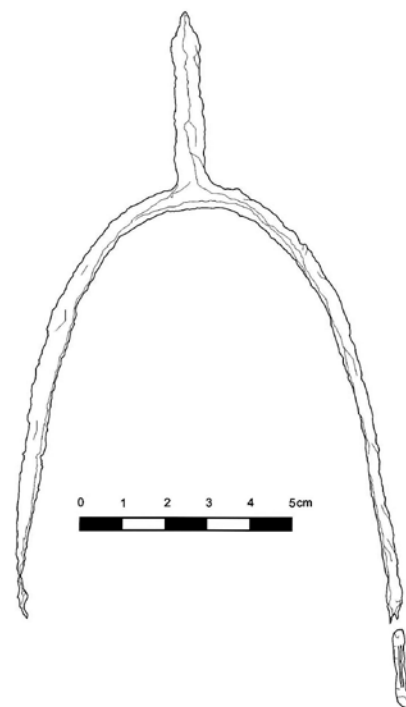
(prema: Knjiga inventara MHAS)

48. Par ostružnih kopča**Nalazište:** PROLOŽAC DONJI – SV. MIHOVIL**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5082, 5084. (na trajnoj pohrani u Muzeju grada Imotskog)**Okolnosti otkrića:** arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 34)**Opis:** Par ostružnih kopča s četvrtastom predicom rebrastog okvira i četvrtastim okovom s dvjema zakovicama.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 16,6 cm, raspon između krakova oko 7 cm, visina šiljka 4 cm; visina 14,5 cm, visina šiljka 3 cm**Lit.** Gudelj 2006, str. 120-121

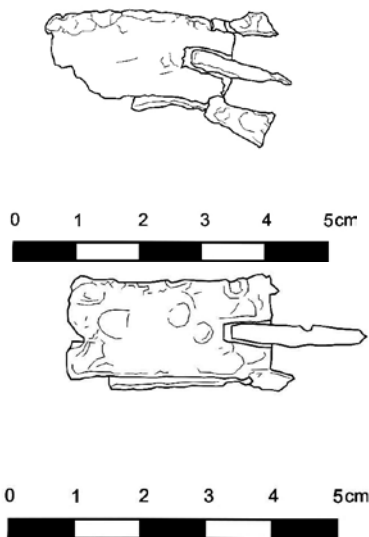
(prema: Knjiga inventara MHAS)

49. Par ostruga**Nalazište:** MOGORJELO**Smještaj:** Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke rebraste ušice. Šiljci su ravni u odnosu na ostružni luk, u bazi su kružnog presjeka.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** neobjavljeno**Lit.** Miletić 1963, str. 158-159, sl. 3a-b; Zekan 1994, str. 62-63, T. V, 3

(prema: Zekan 1994.)

50. Ostruga s ostacima ostružnih kopči**Nalazište:** PROLOŽAC DONJI – SV. MIHOVIL**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5132. (na trajnoj pohrani u Muzeju grada Imotskog)**Okolnosti otkrića:** arheološka istraživanja, nalaz izvan groba.**Opis:** Ostruga sa završecima krakova u obliku rebraste dvostruke ušice. Šiljci su ravni u odnosu na ostružni luk, a na vrhu su ukrašeni dvostruko profiliranim prstenom. Kopče su znatno oštećene, vjerojatno su četvrtastog okova.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 14 cm, raspon između krakova oko 8 cm, visina šiljka 4 cm**Lit.** Gudelj 2006, str. 129

(prema: Knjiga inventara MHAS)

(prema: Knjiga inventara MHAS)

51. Par ostruga

Nalazište: GORICA – GRUDE

Smještaj: Franjevački samostan u Širokome Brijegu

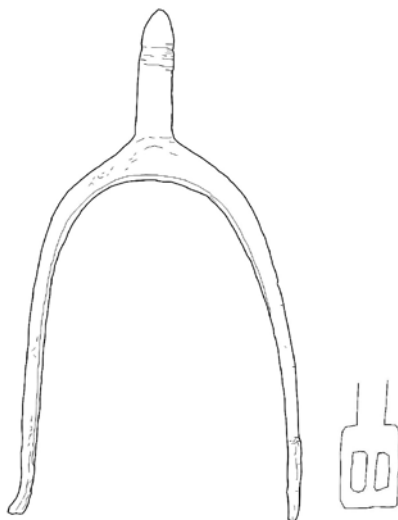
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljci su ravni u odnosu na ostružni luk, a na vrhu se nalaze mali stošci, ispod kojih je dvostruki profilirani prsten.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 16,8

Lit. Zekan 1994, str. 67, T. VIII, 1

(prema: Zekan 1994.)

52. Par ostruga

Nalazište: GORICA – GRUDE

Smještaj: Franjevački samostan u Širokome Brijegu

Okolnosti otkrića: nepoznate

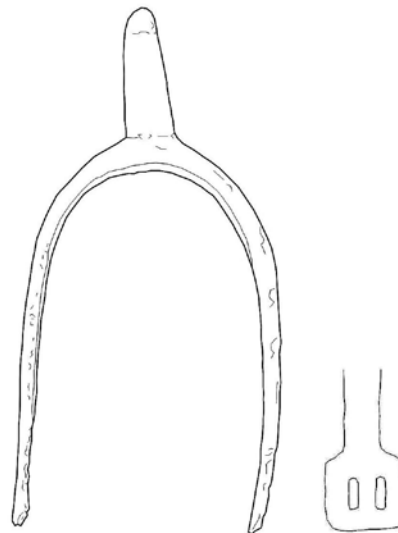
Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljci su ravni u odnosu na ostružni luk, a na vrhu se

nalaze mali stošci, ispod kojih je ukras u obliku plitko urezanih poprečnih crtica.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 16

Lit. Zekan 1994, str. 67, T. VIII, 2

(prema: Zekan 1994.)

53. Par ostruga

Nalazište: RADUČIĆ

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 976-977.

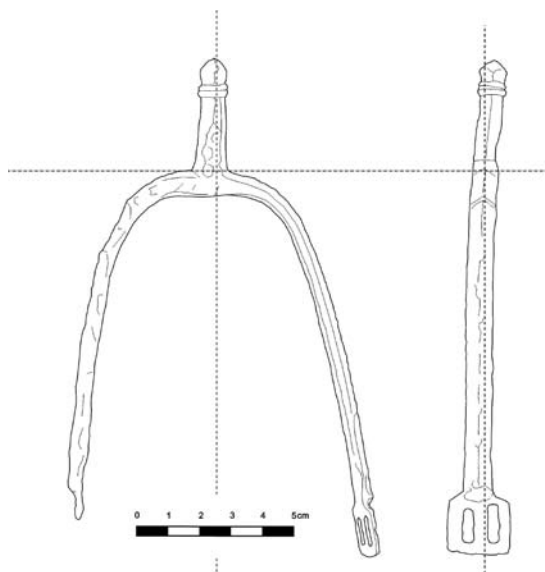
Okolnosti otkrića: nepoznate

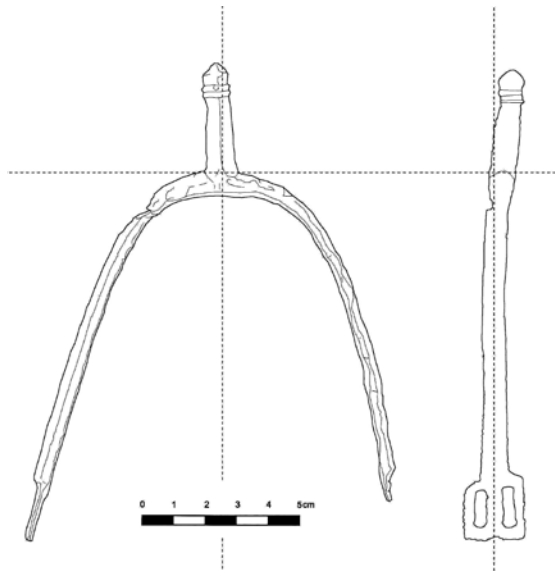
Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljci su ravni u odnosu na ostružni luk, a na vrhu se nalaze mali stošci, ispod kojih je dvostruki profilirani prsten.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 15 cm, raspon između krakova oko 9 cm, visina šiljka 4 cm; visina 16 cm, raspon između krakova oko 9 cm, visina šiljka 4 cm

Lit. Jelovina 1986, str. 36-37, T. XIX, 212-213

Druga polovina 11. stoljeća

55. par ostruga

Nalazište: SOLIN – ŠUPLJA CRKVA

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 5792-5793.

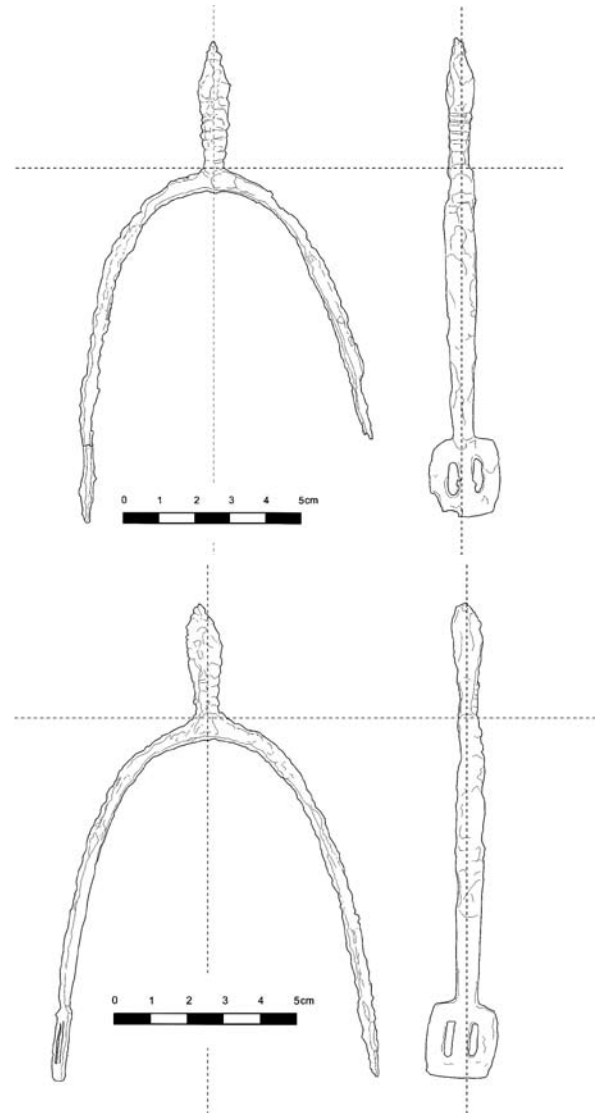
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 4). U grobu je otkriven i brončani bizantski relikvijarni križić.

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljci su u ravnini s ostružnim lukom, vrh im je u obliku stošca, a u donjoj su polovini ukrašeni prstenastim obručima.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 13,5 cm, raspon između krakova 8,8 cm visina šiljka 3,5 cm; visina oko 14 cm, raspon između krakova oko 9 cm, visina šiljka 4 cm

Lit. Zekan 2000, str. 255

54. Par kopča ostružnih garnitura

Nalazište: NEPOZNATO

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 589-590.

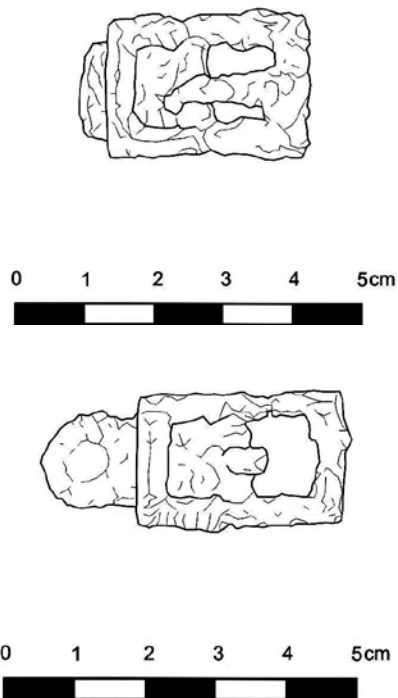
Okolnosti otkrića: Okolnosti otkrića su nepoznate. U novijoj literaturi ovaj se par krivo pripisivao ostružnim garniturama ranokarolinških ostruga iz groba 7 na Crkvini u Biskupiji.

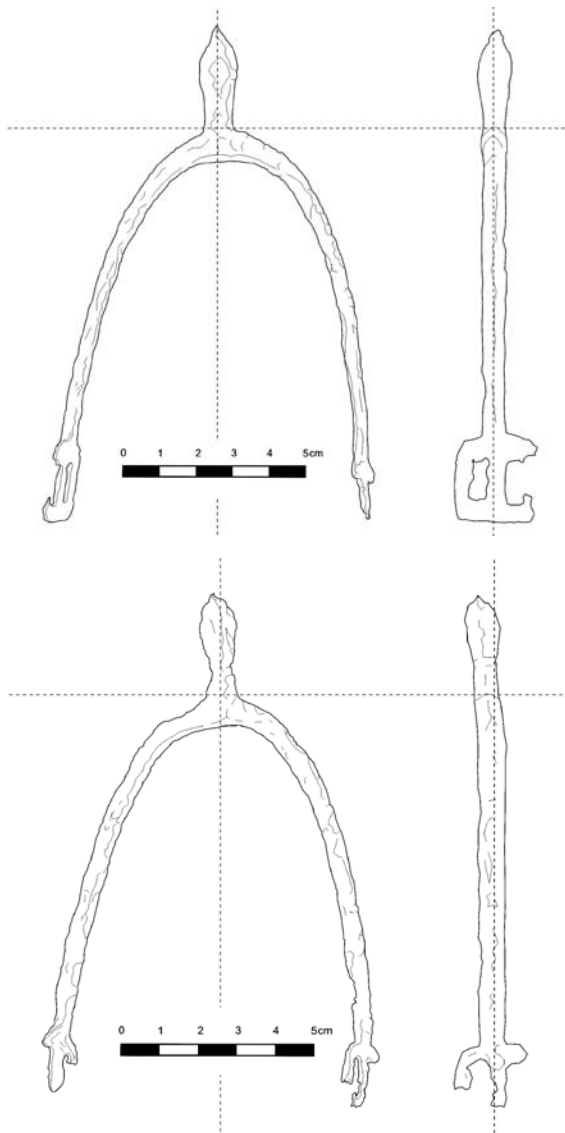
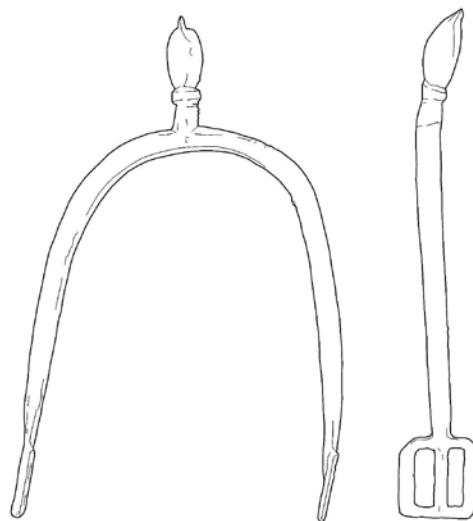
Opis: Pređice kopči četvrtastog su oblika i imaju rebrasti obod te okov s ovalnim završetkom.

Materijal: željezo

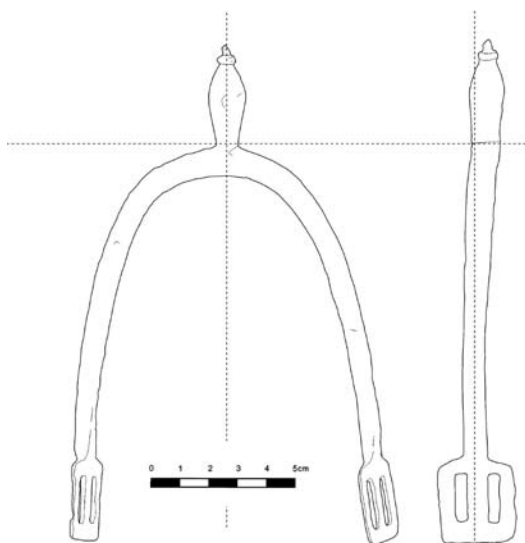
Dimenzije: pređica 3 x 1,5 cm, okov 1,7 cm x 1 cm; pređica 3 x 1,8, okov 2,8 x 1 cm

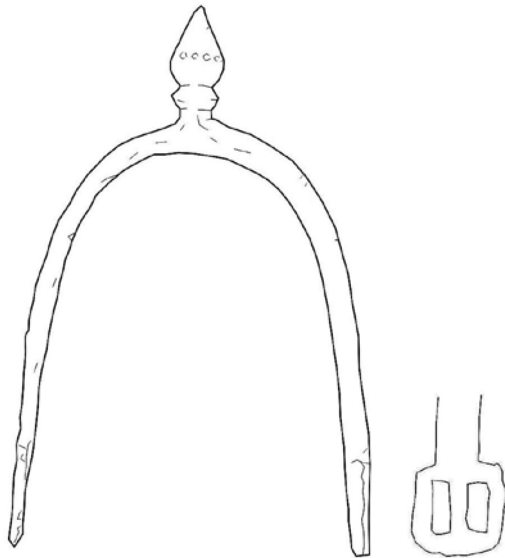
Lit. Jelovina 1986, str. 20-21, T. IV, 54-55

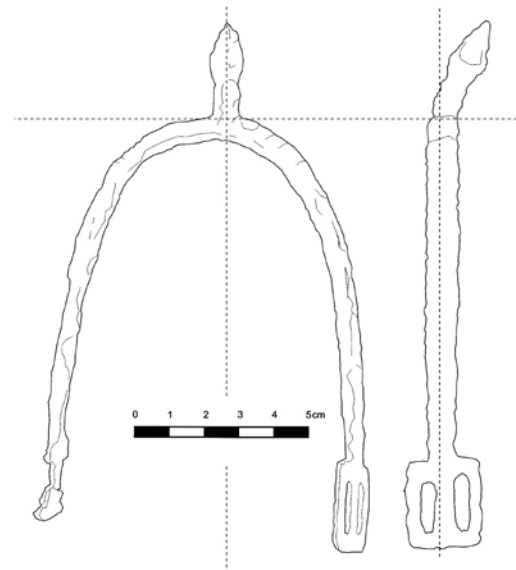
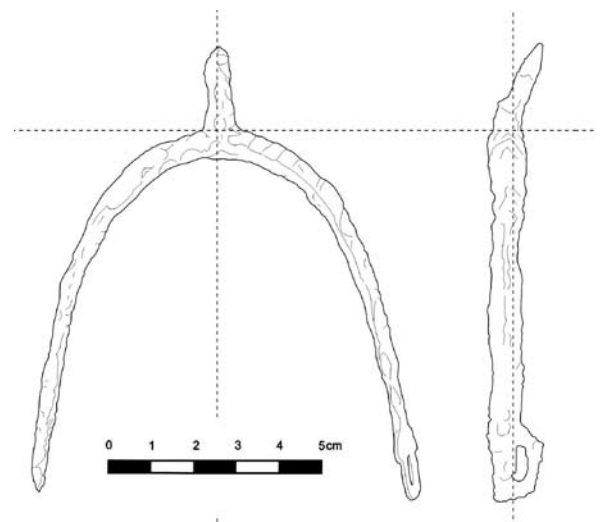
56. Par ostruga**Nalazište:** GORNJI KOLJANI – CRKVINA**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 1140-1141.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljci su blago povijeni u odnosu na ostružni luk, a na vrhu se nalaze mali stošci.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 12,5 cm, raspon između krakova 8,2 cm, visina šiljka 3 cm; visina oko 14 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 3 cm**Lit.** neobjavljeno**57. Ostruga****Nalazište:** LIVNO – ŠUICA**Smještaj:** Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, inv. br. 431.**Okolnosti otkrića:** nepoznate, navodno pronađena uz cestu Livno-Šuica**Opis:** Ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljak je blago povijen i u obliku je izdužene kuglice. Od tjemena luka odijeljen je profiliranim prstenom.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 15 cm, raspon između krakova oko 10 cm, visina šiljka 4 cm**Lit.** Sijarić 1996-2000, str. 302-303, 315-316, T. I, 1

(prema: Sijarić 1996-2000.)

58. Ostruga**Nalazište:** VRLIKA**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 978.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Kratki šiljak je u obliku dvostruke piramide i blago je povijen u odnosu na ostružni luk.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 14 cm, raspon između krakova 8 cm, visina šiljka 3,5 cm**Lit.** Jelovina 1986, str. 37, T. XX, 219

59. Ostruga**Nalazište:** ZVIRIĆI**Smještaj:** Franjevački samostan na Humcu**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Baza kratkog šiljka u obliku je profiliranog prstena, vrh je u obliku stošca ukrašenog jamičastim udubljenjima.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 16 cm**Lit.** Zekan 1994, 67-68, T. VIII, 3

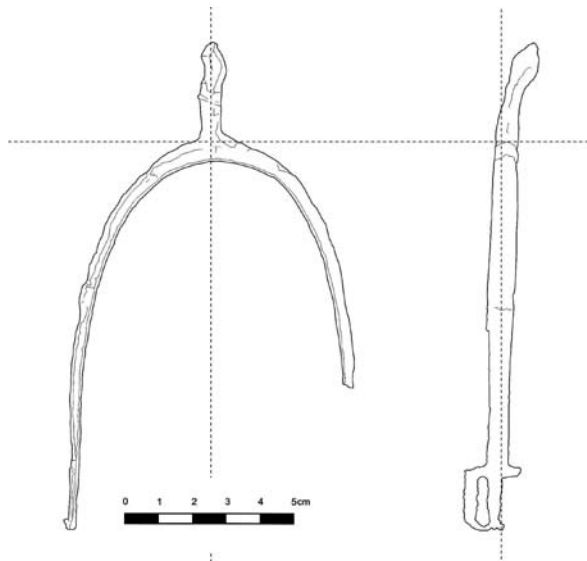
(prema: Zekan 1994.)

61. Ostruga**Nalazište:** GORNJI KOLJANI – CRKVINA**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 1139.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljak je blago povijen u odnosu na ostružni luk, a na vrhu se nalaze mali stošci.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** visina 12 cm, raspon između krakova 9 cm, visina šiljka 2,5 cm**Lit.** Vrsalović 1963, str. 155, T. I, 4**62. Ostruga****Nalazište:** BISKUPIJA – CRKVINA**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 671.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljak je blago povijen u odnosu na luk, a vrh mu je u obliku malog stošca.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 14 cm, visina šiljka 3 cm

Lit. Vrsalović 1963, str. 154-155, T. I, 1

63. Ostruga

Nalazište: NEPOZNATO

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 3360.

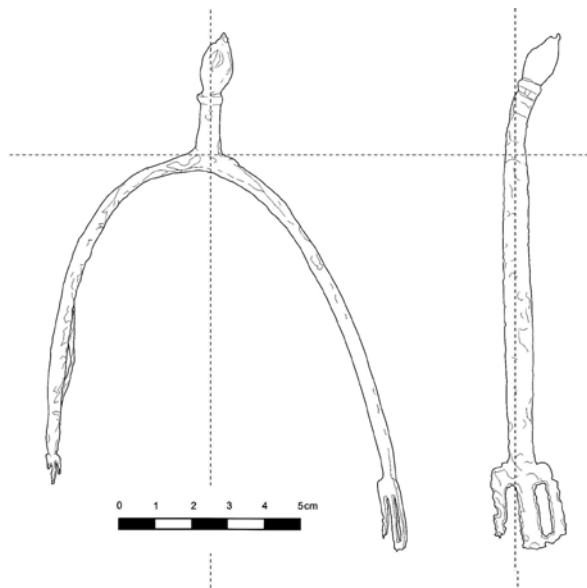
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Šiljak je blago povijen u odnosu na luk, a vrh mu je u obliku malog stošca.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 15 cm, raspon između krakova oko 10 cm, visina šiljka 4 cm

Lit. Vrsalović 1963, str. 155, T. I, 3

64. Ostruga

Nalazište: BRIBIR

Smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 10007.

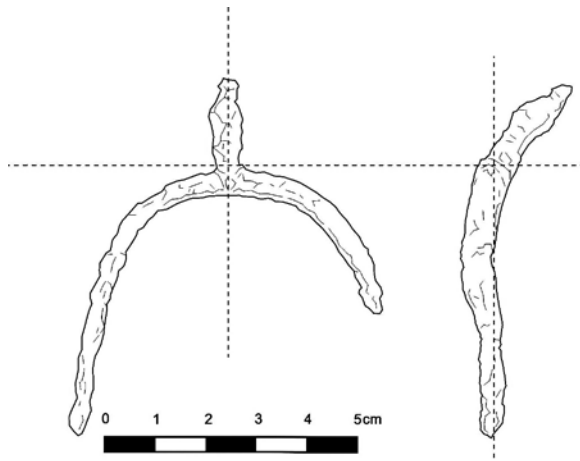
Okolnosti otkrića: nepoznate

Opis: Ulomak ostruge kojoj nisu sačuvani završeci krakova. Šiljak je blago povijen u odnosu na luk, a vrh mu je u obliku malog stošca.

Materijal: željezo

Dimenzije: visina 7,5 cm, visina šiljka 1,5 cm

Lit. neobjavljeno

65. Par ostruga

Nalazište: LIŠTANI – PODVORNICE

Smještaj: Franjevački muzej i galerija Gorica, Livno, inv. br. 795-796.

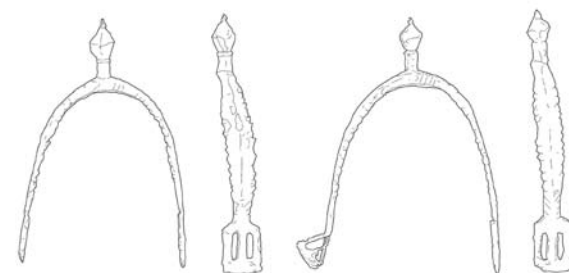
Okolnosti otkrića: arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 1).

Opis: Par ostruga sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Rubovi krakova su rebrasti. Šiljci su blago povijeni u odnosu na ostružni luk, a vrhovi su im u obliku dvostruke piramide.

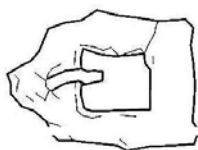
Materijal: željezo s tragovima srebra

Dimenzije: visina 12,5 cm, raspon između krakova 8,5 cm, visina šiljka 2,7 cm; visina 13,3 cm, raspon između krakova 8,2 cm, visina šiljka 3,3 cm

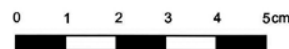
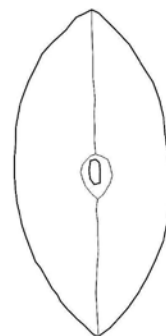
Lit. Marić 2003, str. 177-184

(prema: Marić 2003.)

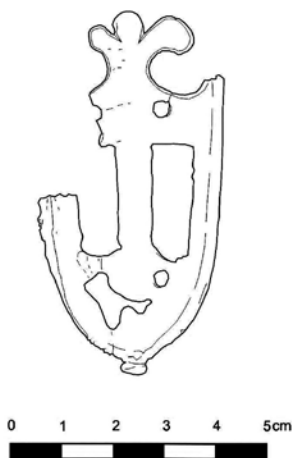
66. Kopča ostružne garniture**Nalazište:** LIŠTANI – PODVORNICE**Smještaj:** Franjevački muzej i galerija Gorica, Livno, inv. br. 797.**Okolnosti otkrića:** arheološko iskopavanje, grobni nalaz (grob 1)**Opis:** Od kopče je sačuvana samo četvrtasta predica s iglom, okov nedostaje.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** dužina 2,8 cm, širina 1,9 cm**Lit.** Marić 2003, str. 177-184

94 |

67. Mač (T. 3, 1)**Nalazište:** VELEBIT**Smještaj:** Muzej Like, Gospić, inv. br. A 90.**Okolnosti otkrića:** pronađen uz šumski put koji od sela Rizvanuša vodi prema planinskom vrhu Visočica**Opis:** Dvosjekli mač (spata). Mač je nepotpun, nedostaje mu dio drške s jabučicom. Nakrsnica je duga i vodoravna. Ima tzv. žlijeb za otjecanje krvi. Na dnu sječiva u tragovima je očuvan ostatak drvenih korica.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** ukupna dužina 87,8 cm, dužina sječiva 80,5 cm, širina sječiva 5,4 cm**Lit.** Vinski 1983, str. 14, T. V,1; Bošković 2002, str. 165**68. Mač (T. 3, 2)****Nalazište:** MRKONJIĆ GRAD (?) ILI KORITO RIJEKE KUPE KOD KARLOVCA (?)**Smještaj:** Gradski muzej Karlovac, inv. br. 12.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Dvosjekli mač (spata). Masivna jabučica je oblika leće, nakrsnica je četvrtastog presjeka. Donji dio sječiva je odlomljen. Mač ima tzv. žlijeb za otjecanje krvi. S obje strane nalazi se plitko urezan ukras ili natpis bez tragova tauširanja. Na jednoj strani nalazi se ukrasno polje s nejasnim grafičkim prikazom rozete i slova R (?), a ukrasno polje na drugoj strani čini element obrnutog slova B na rubovima i ukras u obliku nasuprot postavljenih uglatih zagrada u sredini.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** ukupna dužina 1 m, dužina sječiva 87 cm, širina sječiva 4,5 cm**Lit.** Demo 1983-1984, str. 220-221, bilj. 42, T. V,1; Bošković 2002, str. 163-164**69. Mač (T. 3, 3)****Nalazište:** OKOLINA TRAVNIKA (?)**Smještaj:** Zavičajni muzej Travnik, inv. br. 182.**Okolnosti otkrića:** nepoznate**Opis:** Dvosjekli mač (spata), Jabučica je elipsoidno oblikovana. Duga nakrsnica je četvrtastog presjeka, a na krajevima oštro odsječena. Sječivo ima uzak i plitak tzv. žlijeb za otjecanje krvi. Na jednoj strani sječiva, unutar žlijeba, naziru se ostaci natpisa.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** ukupna dužina 94 cm, dužina sječiva 78 cm, širina nakrsnice 18 cm, širina sječiva 5 cm**Lit.** Sijarić 2004, 32-35**70. Jabučica s drška mača****Nalazište:** BISKUPIJA – CRKVINA**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, inv. br. 652.**Okolnosti otkrića:** nepoznate (navodno grobni nalaz s Crkvine u Biskupiji)**Opis:** Elipsoidno oblikovana jabučica mača.**Materijal:** željezo**Dimenzije:** širina 6,3 cm, visina 3,1 cm**Lit.** Vinski 1983, str. 14, T. V, 2**71. Okov korica mača****Nalazište:** BIJAĆI – SV. MARTA**Smještaj:** Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inv. br. 4991.**Okolnosti otkrića:** arheološka iskopavanja (grobni nalaz). U grobu je još pronađen brončani relikvijarni križ tipa Sveta Zemlja, obični brončani bizantski križić privjesak i karika.**Opis:** Okov donjeg dijela korica mača U-oblika, na vrhu ima izdanak u obliku trolisne palmete, a na dnu ukras kapljičastog oblika**Materijal:** brončani lim**Dimenzije:** visina 7 cm, širina 3,4 cm**Lit.** Karaman 1940, str. 33; Vinski 1983, str. 14, T. V,3; Hrvati i Karolinzi 2000, str. 190, okov korica mača (kat. br. IV,14,

M. Petrinec), Gjurašin 1999, str. 54 (br. 113-115); Piteša 1997-1998, str. 302-311; Piteša 2009, str. 133-134

PREGLED, ANALIZA I DATIRANJE PREDMETA IZ KATALOGA

Prva skupina

9. stoljeće

Kada je riječ o ostrugama, koje pripadaju vremenu nakon 820.- 830. godine, a koje se više ne mogu smatrati franačkim proizvodima, raspoložemo sa četiri nalaza, od kojih, na žalost, ni jedan nije rezultat sustavnog istraživanja.

Na početku treba obratiti pozornost na par ostruga iz groba 3 na Rešetarici u Podgradini kraj Livna.¹⁶ Riječ je o laganim željeznim ostrugama sa završecima krakova u obliku ovalnih pločica s jednom zakovicom (**kat. br. 1**). Pločice su u gornjoj polovini ukrašene trima plastičnim međusobno spojenim rebrastim linijama. Tri rebrasta prstena nalaze se i na dnu baze kratkih stožasto oblikovanih šiljaka. Zanimljivo je da su u istom grobu, uz desnu bedrenu kost pokojnika, pronađena tri željezna okova korica noža (**kat. br. 2**). Površina dvaju od tih okova ukrašena je pravilno raspoređenim trostrukim rebrastim prstenovima, jednako kao i pločice i baze šiljaka ostruga. Spomenute ostruge nemaju bližih analogija na teritoriju Hrvatske Kneževine. Najslučnija im je nedavno otkupljena i još nepublicirana ostruga koja potječe iz podnožja Koraca na Maloj Kapeli.¹⁷ Budući da je riječ o slučajnom

nalazu, za ličku ostrugu ne raspoložemo podacima koji bi omogućili njezino vremensko opredjeljivanje. Grob 3 s Rešetarice, pak, pripada groblju otkrivenom nad ostacima i u okolišu ranokršćanske crkve spaljene u 6. stoljeću. No ni ovdje okolnosti otkrića nisu potpuno jasne. Naime, riječ je o središnjem dijelu većega groblja, koje se rasprostiralo na položaju Kraljičina nasipa. Taj nasip, a s njime i glavina groblja većim su dijelom razoreni vodama akumulacijskog jezera Buško blato. Prva sustavna istraživanja, provedena godine 1969., obuhvatila su periferne dijelove groblja, a tada otkriveni grobovi mogu se vremenski opredijeliti u kasni srednji vijek.¹⁸ O tome svjedoči i činjenica da ih je većina bila pod stećcima. Kada se godine 1987. zbog velikih suša Buško jezero ispraznilo, na užoj lokaciji Rešetarica zamijećeni su ostaci ranokršćanske bazilike i grobovi ukopani u pješčano tlo.¹⁹ U toj prigodi istražena su dva groba, od kojih je jedan upravo grob 3, te grob 4 s nalazom ranokarolinškog mača i ostruga. Istraživanja su nastavljena 1989. i 1990. godine, kada je otkriveno još 15 grobova.²⁰ Među nalazima se navode ogrlica od staklenih zrna i željezni nožići. Rezultati nikada nisu publicirani, a dio dokumentacije i nalaza koji su bili pohranjeni u Sarajevu uništeni su za posljednjeg rata. Ostalo je nejasno je li riječ o groblju s kontinuitetom od 9. stoljeća do kasnoga srednjeg vijeka ili nema izravne veze između ranosrednjovjekovnih grobova i kasnije nekropole pod stećcima.

Ako je grob 3 dio manjega groblja nastalog na ruševinama ranokršćanske crkve, on se vremenski mora opredijeliti približno nalazima iz groba 4, koji pripadaju ranom 9. stoljeću, te se ne uklapa u gore zadani vremenski okvir.²¹ Ipak, pitanje datacije nalaza iz ovog groba ostavljam zasad otvorenim. U vezi s tim treba upozoriti da se par iz groba 3 na Rešetarici i ostruga iz Like mogu donekle usporediti s primjercima otkrivenim na području Slovenije. To se odnosi na ostrugu s Ajdne nad Potoki,²² ostrugu iz Dokležovja,²³ jednu od ostruga s Gradišča nad Trebenčami,²⁴ dva primjerka iz korita rijeke Ljubljanice,²⁵ ostrugu iz Poštela²⁶ i par ostruga iz groba 43 iz Puščave nad Starim trgov pri

dr. sc. Tatjani Kolak iz Muzeja Like u Gospiću.

¹⁸ Milteić 1982.

¹⁹ Vrdoljak 1988.

²⁰ Zekan 1991, str. 327-328.

²¹ Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999, str. 32-33, 86-87.

²² Karo 2007, str. 15, sl. 7.6.

²³ Karo 2007, str. 42, sl. 42.

²⁴ Karo 2007, str. 58-59, sl. 68,1.

²⁵ Karo 2007, str. 87-88, sl. 103,1-2.

²⁶ Karo 2007, str. 93-94, sl. 109,4.

¹⁶ Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999, str. 87-88; Petrinec 2009, str. 28, 346, T. 68, 1-3.

¹⁷ Na podatku i ustupljenoj fotografiji zahvaljujem kolegici

Slovenj Gradcu.²⁷ Istom tipu pripada i dio ostruga otkrivenih na Gradišću nad Bašljem.²⁸ Većina ovih nalaza potječe iz nasebinskih slojeva i okvirno je datirana u razdoblje od početka 9. do sredine 10. stoljeća, a jedini grobni nalaz, onaj iz Puščave, u drugu polovicu 8. stoljeća. No zanimljivo je da se uz slovenske nalaze veoma često pojavljuju karakteristični okovi korica noževa i okovi pojasnih garnitura, što ponovo ukazuje na vezu s grobom 3 s Rešetarice, ali i sa specifičnom skupinom mlađih ostruga s kraja 9. i iz 10. stoljeća s teritorija Hrvatske Kneževine o kojima će poslije biti riječi.²⁹

Devetom stoljeću nedvojbeno pripadaju pojedinačni primjerci masivnih ostruga s Crkvine u Biskupiji (**kat. br. 3**) i iz Vukšića (?) (**kat. br. 4**).³⁰ Obje ostruge imaju veoma dugačak šiljak kojem je baza ukrašena dvama dvostrukom profiliranim prstenovima, a vrh je u obliku stošca. Tjeme ostružnog luka obiju ostruga ukrašeno je poprečnim rebrima. Ostruga iz Biskupije ima poprečna rebra i na donjoj polovini krakova. Ostružni krakovi završavaju rebrastim pločicama s dvjema zakovicama. Te su pločice kod biskupijske ostruge ovalne, a kod vukšićke pravokutne. I u ovom su slučaju okolnosti otkrića obaju primjeraka nepoznate, što otežava njihovo kronološko vrednovanje. Ponovo ukazujem na određene analogije s pojedinim već navedenim slovenskim primjercima, što se osobito odnosi na jedan par s Gradišća nad Bašljem³¹ i na ostrugu iz Dokležovja.³² Potonja je otkrivena u raskopanoj antičkoj gomili te datirana u rasponu od druge polovine 9. do prve polovine 10. stoljeća. S druge strane, ostruge iz Biskupije i Vukšića masivnošću i dugim šiljcima približavaju se sljedećoj skupini koju ovdje uzimam u razmatranje, a koja se prilično pouzdano može opredijeliti u vrijeme od prijelaza 9. na 10. stoljeće pa do kraja 10. stoljeća. Stoga za Biskupiju i Vukšić predlažem dataciju u drugu polovinu 9. stoljeća.

Druga skupina

10. stoljeće

Ostruge druge skupine mogu se podijeliti u dvije veće podskupine, s time da se unutar obiju pojavljuju inačice koje odudaraju od vodećeg tipa. Prva skupina ostruga ima kalotasto oblikovane završetke krakova, druga završetke krakova u obliku pravokutnih ili ovalnih pločica. Posebna inačica sa završetkom krakova u obliku ovalne ušice zastupljena je samo parom ostruga iz Gomjenice kraj Prijedora. Uz prvu skupinu vežu se i nalazi okova korica noževa te nalazi okova pojasnih garnitura (garnitura mačeva).

Ostruge sa završetkom krakova u obliku kalote

U katalogu donosim ukupno 14 parova, odnosno pojedinačnih primjeraka ostruga sa završecima krakova u obliku kalote. Tu najprije ukazujem na parove s nalazišta Bribir – Vratnice (**kat. br. 8**), Biskupija – Crkvina (**kat. br. 14**) i Proložac Donji – Sv. Mihovil (grob 60) (**kat. br. 10**), te pojedinačni primjerak iz Varivoda (**kat. br. 12**). Sve te gotovo istovjetne ostruge odlikuju kalotasto oblikovani završeci krakova s jednom zakovicom, ukrašeni zrakasto raspoređenim žljebovima, te duži šiljci (5-7 cm), koji su u donjem dijelu zadebljani i omeđeni dvostrukim profiliranim prstenovima. S obzirom na oblik šiljka ovoj skupini pripadaju još i parovi s nalazišta Cista Velika-Crkvine (**kat. br. 5**), Varivode (?) (**kat. br. 13**) i Petoševci – Bagruša (**kat. br. 15**). Potonje se od prethodnih razlikuju u nekim detaljima. Par iz Ciste Velike s obiju strana, duž ostružnog luka, ima još po tri kalote ukrašene sukladno završecima krakova i nešto kraći šiljak. Par s Bagruše u Petoševcima na ostružnom luku s obiju strana ima po jedno rombično proširenje ukrašeno zrakasto raspoređenim žljebovima, dok krakovi varivodskog para završavaju dvostrukim kalotama s po dvjema zakovicama. Svim navedenim primjercima srodan je i par s Kapitula (**kat. br. 16**) te pojedinačne ostruge iz Prijedora (**kat. br. 17**) i Mogorjela (**kat. br. 18**). Potonji se razlikuju s obzirom na izduženi šiljak, koji je neukrašen, pri bazi je polukružnog presjeka, a prema vrhu se stanjuje. Kapitul ima završetke u obliku jedne kalote, a Mogorjelo i Prijedor u obliku dviju kalota. S obzirom na ukras kalote u ovu se skupinu može uvrstiti i ostruga s Raduna u Kaštel Starom (**kat. br. 19**), od koje je sačuvan samo završetak jednog kraka. Ovdje upućujem i na podatak koji donosi M. Zekan o ostrugama istog tipa koje nikad nisu objavljene, a bile su pohranjene u

27 Pleterski, Belak 2002, T. 3: 15-19; Karo 2007, str. 107, sl. 124.

28 Karo 2007, str. 51, sl. 55, 3-6.

29 Karo 2007, str. 59, sl. 13

30 D. Jelovina ove dvije ostruge donosi kao par (Jelovina 1986, str. 25, T. VIII, 106-107), što je pogrešno, jer imaju drugačije završetke krakova. Tu sam pogrešku i sama preuzela 2009 (vidi: Petrincec 2009, str. 37, 175; str. 371, t. 93, 3).

31 Karo 2007, str. 51, sl. 55, 1-2.

32 Karo 2007, str. 42, sl. 42.

Isusovačkoj velikoj gimnaziji u Travniku.³³

Istoj skupini ostruga mogu se pribrojiti još par iz Gradca kod Posušja (**kat. br. 20**) i pojedinačni primjerci iz Piramatovaca (**kat. br. 24**) i Muća Gornjega (**kat. br. 21**). Par iz Posušja ima završetke krakova u obliku rebrastih kalota, ali ponešto drugačije ukrašenih od svih gore navedenih primjeraka. Također, ima kraći šiljak, poput para s Crkvina u Cisti Velikoj. S obzirom na šiljak ovom paru nalikuje i ostruga s položaja vrta Ive Šakića u Piramatovcima, koja ima završetke krakova u obliku neukrašenih kalota. No uz potonju su u istom grobu otkriveni okovi korica noža sa završecima u obliku kalota ukrašenih zrakasto raspoređenim žljebovima (**kat. br. 32**). Primjerak iz Muća, pak, ima dugačak, u dnu zadebljan šiljak, veoma srodan ostalim ostrugama iz ove skupine, ali krakovi završavaju manjim ovalnim pločicama ukrašenim rebrima.

Ostružne garniture sačuvane su samo u rijetkim slučajevima. Uz par iz Ciste Velike otkriven je jedan jezičac *U*-oblika, s ukrasom u obliku dviju kalota ukrašenih zrakasto raspoređenim žljebovima (**kat. br. 6**), i jedna petlja s istovjetno ukrašenom prednjom pločicom (**kat. br. 7**). U grobu 60 u Prološcu uz ostruge su pronađene dvije petlje s prednjom pločicom ukrašenom zrakasto raspoređenim žljebovima (**kat. br. 11**). Jedna istovjetna petlja s nepoznatog nalazišta (**kat. br. 25**) pohranjena je u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. S nepoznatih nalazišta potječu i dva jezičca ostružnih garnitura u obliku dvostruke kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima (**kat. br. 26-27**).

Sačuvani dijelovi ostružnih garnitura s Vratnica na Bribiru i iz Muća Gornjeg razlikuju se od potonjih. Bribirske ostruge imaju kopče s dvostrukom predicom i četvrtastim okovom s jednom zakovicom (**kat. br. 9**). Istovjetna kopča otkrivena je uz ostrugu iz Muća Gornjeg (**kat. br. 23**), uz koju ide još i obični neukrašeni *U*-jezičac (**kat. br. 22**). Danas izgubljena garnitura pojedinačne ostruge iz Varivoda imala je također *U*-jezičac i kopču s jednom polukružnom predicom.

S obzirom na ukras u obliku zrakasto raspoređenih žljebova, uz navedenu skupinu ostruga vezuju se i već spominjani okovi korica noža iz vrta Ive Šakića u Piramatovcima (**kat. br. 32**), tri pojasna okova s petljom (Knin – Spas, Bribir i nepoznato nalazište) (**kat. br. 28-30**), jedan okov pojasne garniture s nepoznatog nalazišta (**kat. br. 31**) te tri još nepublicirana okova pojasne garniture koji su nedavno otkriveni u Podgradini kraj Livna.

33 Zekan 1994, str. 66, bilj. 35.

Uzmemo li u obzir sve navedene nalaze, potpuno je jasno da možemo rekonstruirati kompletnu opremu ratnika i konjanika; ostruge s garniturama, okov korica noža i pojasnu garnituru, odnosno garnituru mača. Odmah treba ustvrditi da je ova specifična skupina nalaza karakteristična isključivo za područje Hrvatske i zapadne Bosne (s izuzetkom Mogorjela), te da ih nema izvan toga prostora. Pojedini srodni, ali ne i analogni primjerci koji se u karolinškom i poslijekarolinškom razdoblju pojavljuju na drugim slavenskim područjima, u alpskom i srednjoeuropskom prostoru (Slovenija, Češka, Slovačka), mogu se tumačiti kao odraz utjecaja franačkoga kulturnog kruga na Slave ne na istočnoj periferiji, pa ću ih ovdje uzeti u obzir samo u svrhu boljeg razumijevanja naših nalaza. Za vremensko opredjeljivanje znatno je važnije razmotriti groblja s kojih potječu pojedini hrvatski i bosanski primjerci. U tom su smislu veoma značajna groblja u Cisti Velikoj³⁴ i Prološcu kraj Imotskog,³⁵ groblje na Bagruši u Petoševcima kraj Laktaša³⁶ i groblje na bibrskom Vratnicama.³⁷ Važne podatke svakako daju i nalazi iz Muća Gornjega,³⁸ Kaštel Staroga,³⁹ Crkvine u Biskupiji,⁴⁰ Kapitula⁴¹ i Spasa u Kninu,⁴² premda se pretežito radi o nalazima izvan grobova ili nalazima koji potječu s nesustavnih arheoloških iskopavanja.

Započnimo s grobljem u Cisti Velikoj, gdje je nad ostacima ranokršćanske arhitekture i prostoru južno od tamošnjeg kompleksa otkriveno i istraženo 28 grobova. Otkriveni predmeti svjedoče da je riječ o groblju iz kasnijeg 9. i prve polovine 10. stoljeća. To se posebno odnosi na nalaz srebrnih naušnica s ukrasom u obliku dvaju nasuprotno postavljenih srcolikih ukrasa, koje se pojavljuju u najstarijem sloju grobalja na redove s kršćanskim značajkama pokapanja već oko sredine 9. stoljeća.⁴³ Zanimljiv je i nalaz srebrne naušnice s

34 Maršić, Gudelj, Lozo 2000; Gudelj 2011.

35 Gudelj 2006.

36 Žeravica 1985-1986; Tomičić 2011.

37 Jelovina 1990.

38 Petrinec 2009, str. 82-83, str. 548, T. 270, 1-3.

39 Oreb 1983; Burić 2010.

40 Radić 1898.

41 Iveković 1927; Petrinec 2009, str. 75, str. 554, T. 276, 3.

42 Jelovina 1989.

43 Petrinec 2009, str. 52-53, str. 461, T. 183, 3. Spomenuti tip naušnica datiran je u Buzetu novcem Lotara I. (840.-855.) (Marušić 1962). Zanimljiva je i njihova zajednička pojava s filigranskim naušnicama grozdolikog tipa u grobu 83 uz crkvu sv. Asela u Ninu (Jurić 2002), osobito imamo li u vidu činjenicu da su srodne grozdolike naušnice na Ždrijcu u Ninu također datirane Lotarovim novcem (Belošević 2007). Zanimljivo je spomenuti i nalaz iz Dubravica kod Skradina, gdje se naušnice s dva

okomito postavljenom jagodom. Upravo ove naušnice veoma se često pojavljuju na istim grobljima kao i naušnice s dva nasuprotno postavljena srcolika ukrasa, i to u istom sloju grobova. Tu se može navesti groblje u Ostrovici,⁴⁴ zatim najstariji sloj grobova na Begovači u Biljanima Donjim⁴⁵ i Šematoriju u Danilu.⁴⁶ Registrirane su i u najmlađem sloju grobova na Livadama u Konjskom polju, a trajanje tog malog groblja ne prelazi sredinu 10. stoljeća.⁴⁷ Zanimljiva je pojava istog tipa naušnica na groblju na Gredama u Kašiću, gdje su otkrivene u dva groba u dijelu groblja za koji se na osnovi horizontalne stratigrafije može pretpostaviti da je najstariji.⁴⁸ Groblje inače pripada pretežito 10. stoljeću, a najkasnije se može datirati do kraja prve trećine 11. stoljeća. Za dataciju ostruga sa završecima krakova u obliku kalota ukrašenih zrakasto raspoređenim žljebovima osobito je značajan nalaz iz groba 67 na Bagruši u Petoševcima u sjeverozapadnoj Bosni. Ovaj lokalitet zanimljiv je zbog mogućnosti preciznije datacije ostruga spomenutog tipa zahvaljujući prisutnosti grobnih nalaza različite kulturne pripadnosti.⁴⁹

U slučaju Bagruše, s obzirom na nalaze, može se pretpostaviti širenje groblja od zapada prema istoku. Grobovi 8, 19, 20, i 41 sadržavaju nalaze staromađarske i velikomoravske pripadnosti pri čemu ih je dio u sekundarnoj uporabi. Grobovi s materijalom starohrvatske kulture razmješteni su u središnjem, istočnom i sjeveroistočnom dijelu groblja i pripadaju mlađem vremenu. Sam istraživač, kao i većina autora koja se bavila ovim grobljem, smatra kako ono započinje već krajem 9. stoljeća te traje otprilike do sredine, možda do kraja druge trećine 10. stoljeća. Baveći se pojavom

---

nasuprotno postavljena srcolika ukrasa pojavljuju u najmlađem sloju grobova, a trajanje toga groblja ne prelazi okvire 9. stoljeća (Gunjača 1995). Ove naušnice veoma su brojno zastupljene i na groblju u Ostrovici, koje također pretežito pripada 9. stoljeću (Petrinec 2009). Na groblju u Žminju pojavljuju se u najstarijem sloju grobova, koji pripadaju isključivo 9. stoljeću (Marušić 1987). Teško je odrediti koliko dugo traju, ali može se pretpostaviti da nestaju iz uporabe već tijekom prve polovice 10. stoljeća.

44 Petrinec 2009, str. 43-44, str. 406, T. 128, 2.

45 Jelovina, Vrsalović 1981, T. XXV, 372.

46 Krnčević, Menđušić, Pedišić 2000, str. 67-69.

47 Petrinec 2005, str. 33-35, str. 52, T. III, 27a-b.

48 Vrsalović 1968, T. I, 13, T. V, 131.

49 Groblje je 1985.-86. god. publicirao Z. Žeravica (Žeravica 1985-1986), a 1989. razmatrala ga je i N. Miletić (Miletić 1989). U novije vrijeme ovim se grobljem bavio Ž. Tomičić (Tomičić 2011) te sporadično i V. Sokol (Sokol 2006). Posebno upućujem na rad P. Šmalcelj u ovom broju *Starohrvatske prosvjete*.

predmeta istovjetnih onima na teritoriju Hrvatske Kneževine, već sam prije povezala pojavu starohrvatskih nalaza s vojnim pohodima Tomislava protiv Bugara i Mađara, te političkim širenjem Hrvatske prema sjeveru.⁵⁰ U svakom slučaju, datacija ostruga s Bagruše u Petoševcima ne prelazi sredinu 10. stoljeća.

Premda za to nema izravnih dokaza, datacija u prvu polovinu ili sredinu 10. stoljeća može se pretpostaviti i za par otkriven na Crkvini u Biskupiji. Naime, riječ je o nalazu iz groba u nartekstu bazilike. Pitanje vremena dogradnje nartekusa, naime, još je uvijek otvoreno te u domaćoj arheološkoj literaturi o tome ne postoji jedinstveno mišljenje. Ne ulazeći na ovo mjestu u složenu problematiku vezanu uz građevinski sklop na Crkvini u Biskupiji, ukazujem tek na nekoliko činjenica.⁵¹ Kao prvo, držim da je A. Jurčević nedavno u potpunosti argumentirao tezu da ukopi s franačkim oružjem i konjaničkom opremom prethode izgradnji crkve; naime, on za ukop u sarkofagu s hipokampima pretpostavlja da nastaje u vrijeme podizanja crkve i njezina opremanja kamenim namještajem, ali prije dograđivanja nartekusa.⁵² No ukopi u nartekstu ipak su se obavljali, ali u nešto kasnije vrijeme. U prilog toj tvrdnji, osim groba s ostrugama o kojima je ovdje riječ, upozoravam na sarkofag otkriven u južnoj prostoriji nartekusa. Taj je sarkofag, prema tvrdnji L. Maruna, bio smješten na pločniku, a nalazio se u zasebnoj prostoriji uz južni zid, koja je imala dvije ćelije.⁵³ U pragu vrata kojima se ulazilo u prostoriju otkriveni su ulomci mramornoga rimskog sarkofaga s prikazom Amazonomahije, okrenuti prema zemlji.⁵⁴ Jedna od ćelija prostorije bila je prazna, a u drugoj se nalazio sarkofag.⁵⁵ Začeci prostorije i danas su vidljivi u južnom zidu nartekusa bazilike, a konzervirani su tako kao da su s južnim zidom organski spojeni. Na tlocrtu koji donosi S. Gunjača ti zidovi uopće nisu naznačeni,⁵⁶ ali su zato jasno vidljivi na tlocrtu s kraja 19. stoljeća, gdje je prikazana cijela situacija, pa i položaj otkrivenog sarkofaga (sl. 1). Taj sarkofag bio je sekundarno uporabljen u kasnom srednjem vijeku, a ostaci izvorno ukopanog pokojnika, među kojima je bila i

50 Petrinec 2009, str. 4, str. 220.

51 O tome vidi: Gunjača 1953; Goss (Gvozdanović) 1978; Jurković 1986-1987; Milošević 2000; Milošević 2002; Milošević, Peković 2009, str. 155-156; Jurčević 2009; Jurčević 2011.

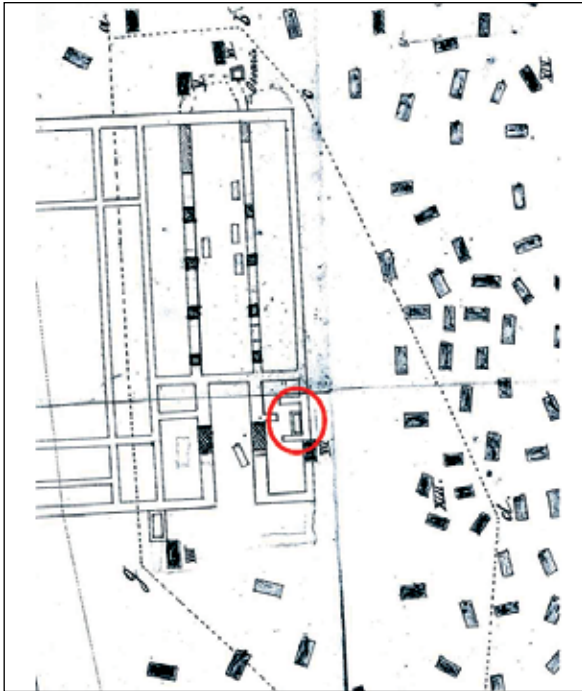
52 Jurčević 2011, str. 136-137.

53 Marun 1897, str. 116-118.

54 Patsch, Marun 1895, 97-99.

55 Marun 1998, str. 30-31.

56 Gunjača 1953.

Sl. 1 Položaj sarkofaga u južnoj prostoriji nartekta bazilike na Crkvini u Biskupiji (tlocrt iz Arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu)

jedna pozlaćena sljepoočničarka, nađeni su skupljeni u hrpu unutar sarkofaga. Druga sljepoočničarka pronađena je u zemlji uz sarkofag.⁵⁷ Riječ je o iznimno luksuznim naušnicama, koje su mogle pripadati samo osobi višega društvenog statusa.⁵⁸ Stoga se može zaključiti da je u sarkofagu, u već postojećem nartekstu bila ukopana ugledna žena. Sljepoočničarke o kojima je riječ najranije se mogu datirati u sam kraj 9. stoljeća. Na osnovi iznesenog, a osobito s obzirom na vremensko opredjeljivanje sljepoočničarki, možda bi se dogradnja nartekta, a time i ukop u sarkofagu mogli povezati s obnovom crkvenog interijera u doba kneza Branimira, premda nije isključena mogućnost dogradnje i u 10. stoljeću.⁵⁹ Pretpostavljam da se i grob s ostrugama o kojima je ovdje riječ, također nalazio u već postojećem nartekstu, što bi upućivalo na vrijeme od kraja 9. do sredine 10. stoljeća.⁶⁰

57 Petrinec 2009, str. 387, T. 109, 1.

58 Među brojnim nalazima iz repertoara jednojagodnih sljepoočničarki s Crkvine u Biskupiji kvalitetom izrade sa spomenutim se parom mogu usporediti još samo dvije zlatne naušnice nepoznatih okolnosti otkrića i jedan par srebrnih pozlaćenih sljepoočničarki. Zanimljivo je da su potonje nađene u grobu pred pročeljem crkve (Marun 1900, str. 131, 133; Petrinec, 2009, str. 387, T. 109, 2).

59 Jakšić 1980.

60 Još jednom naglašavam da se sarkofag sa sljepoočničarkama, prema izričitoj tvrdnji L. Maruna, nalazio na pločniku nartekta, za razliku od poznatog sarkofaga s

U prilog zadnjim godinama Branimirove vladavine i vremenu neposredno nakon toga govori i ostruga s garniturom otkrivena na groblju uz crkvu sv. Petra u Muću Gornjem.⁶¹ Premda je riječ o nalazu izvan groba, može se pretpostaviti da pripada najstarijem sloju ukopa uz crkvu, dobro datiranu natpisom s godinom 888. I ovdje u najstarijem sloju ukopa, koji pretežito pripadaju 10. stoljeću, prevladavaju luksuzne jednojagodne sljepoočničarke.

Nešto mlađem vremenu pripadaju ostruge iz groba 60 s groblja u Prološcu Donjem.⁶² One su otkrivene u najstarijem sloju grobova ukopanih u običnim zemljanim rakama na podnici nartekta ranokršćanske bazilike. Među materijalom iz grobova u okruženju groba 60 pronalazimo srebrne karičice s raskovanim S-završetkom i brončane naušnice s dvjema kuglastim jagodama.⁶³ Oba ova tipa nije moguće vremenski opredijeliti prije početka druge polovine 10. stoljeća, a još je vjerojatnija zadnja trećina 10. stoljeća. Na situaciju u Prološcu Donjem osvrnut ću se detaljnije u vezi s jednim drugim tipom ostruga, koje su također predmet ovog rada, a nalazi sa spomenutog lokaliteta, otkriveni u okviru sustavnih arheoloških iskopavanja, svakako su iznimno značajni za pravilnije kronološko vrednovanje poslijekarolinških ostruga općenito. Ostrugama iz groba 76 s Vratnica na Bribirskoj glavici dataciju također treba tražiti u okvirima 10. stoljeća, pa premda nalazi s tog lokaliteta ne dopuštaju uže vremensko determiniranje, vjerojatnije pripadaju drugoj polovini tog stoljeća.⁶⁴ O razdoblju druge polovine 10. stoljeća svjedoči i ulomak ostruge iz Raduna, koji je doduše otkriven izvan groba, ali ovdje podizanje crkve daje mogućnost određivanja donje granice za početak ukapanja.⁶⁵ Istom, najstarijem, sloju pripada i nalaz para zlatnih jednojagodnih sljepoočničarki otkrivenih u grobu 61.⁶⁶

hipokampima i pozlaćenim ostrugama, koji je bio otkriven na 5 m dubine i u sloju starijih grobova ispod arhitekture, odnosno bio je ukopan prije dogradnje nartekta na već postojeću baziliku (vidi: Jurčević 2009; Jurčević 2011).

61 Petrinec 2009, str. 82-83, 546-550.

62 Gudelj 2006, str. 124-125.

63 Gudelj 2006, str. 123.

64 Jelovina 1990, str. 44, T. VIII, str. 50.

65 Većina autora koja se crkvom bavila datira ju u 11. stoljeće (Burić 2010, gdje je navedena sva relevantna literatura koja se bavila ovom crkvom). T. Burić predlaže dataciju u kraj 10. st. ili 11. stoljeće (Burić 2010, str. 6-9). Grobni nalazi najstarijeg sloja grobova govore više u prilog dataciji u drugu polovinu, a najkasnije u zadnju trećinu 10. stoljeća.

66 Oreb 1983, str. 192, 195, T. III, 61; Burić 2010, str. 26.

Na kraju, kad se govori o ostrugama sa završecima krakova u obliku kalota ukrašenih zrakasto rapoređenim žljebovima, treba se još osvrnuti na par s Kapitula kod Knina. Ovaj se par od ostalih ostruga iz spomenute skupine razlikuje oblikovanjem šiljka. Ostruge imaju duži ravni šiljak, koji je polukružan pri bazi, a prema vrhu se stanjuje. Donekle im nalikuju i ostruge iz Mogorjela i Prijedora s iznimno dugačkim šiljkom i završetkom krakova u obliku dvostruke kalote.⁶⁷ Ostruge su prvi put kataloški objavljene godine 1986., a pri objavi se navodi samo nalazište Kapitula, bez godine i okolnosti otkrića, pa se na taj način sugerira da ti podaci nisu poznati.⁶⁸ Međutim, s popriličnom se sigurnošću može utvrditi položaj groba iz kojeg ove ostruge potječu. Zbog važnosti nalaza ovdje ću se šire osvrnuti na situaciju na Kapitolu tijekom prvih istraživanja, kao i na neke kasnije pokušaje da se utvrdi kronološki slijed faza arhitekture i skulpture na tom nalazištu. Ondje su, naime, godine 1892. otkrivena dva para željeznih ostruga, od kojih je jedan danas izgubljen.⁶⁹ Ove su ostruge otkrivene u dva groba, koji se mogu identificirati na tlocrtu što ga je načinio stanoviti profesor Bezić u vrijeme prvih istraživanja.⁷⁰ Taj je tlocrt poslije poslužio Ć. Ivekoviću kao podloga za pokušaj rekonstrukcije čitavog arhitektonskog kompleksa na Kapitolu.⁷¹ Iveković pretpostavlja tri crkve na Kapitolu:

1. Najstarija crkva potječe iz 10. stoljeća (pripadaju joj pluteji s natpisom kralja Stjepana Držislava i Svetoslava) i bila je porušena do temelja.

2. Druga crkva na njegovu je tlocrtu označena slovom C (kapela), mlađa je od prve i možda je podignuta u doba Petra Krešimira IV.

3. Treća je velika trobrodna bazilika čije podizanje godine 1203. potvrđuje natpis prepošta Dobroslava.

Godine 1988. T. Burić, na osnovi analize ranosrednjovjekovne skulpture, pretpostavlja drugačiji slijed faza:⁷²

1. Na Kapitolu oko sredine 9. st. knez Trpimir podiže benediktinski samostan i crkvu sv. Bartolomeja kao *monasterium regale*, a ulomci skulpture govore o

opremi crkve bazilikalnog tipa.

2. U trećoj četvrtini 10. stoljeća, u doba Stjepana Držislava, dolazi do radikalne obnove crkve.

3. Sto godina nakon Držislava, u drugoj polovini 11. st., crkva se ponovo obnavlja.

Istovjetan slijed faza na Kapitolu pretpostavlja i V. Delonga, na osnovi analize epigrafske građe s lokaliteta.⁷³

Promotrimo li Bezićev tlocrt Kapitula, možemo zamijetiti da su na njemu ucrtani i grobovi. Svi ti grobovi mogu se povezati s bilješkama fra Luje Maruna.⁷⁴ No pozornost treba obratiti na deset grobova ispred pročelja bazilike. Marun izričito kaže: *“Pred crkvom našasto je, jedan uz drugoga usporedno deset grobova. Dva do početka vrata, pet pred vratima, tri od vrata do ugla pročelja.”* Marunov opis u potpunosti odgovara situaciji na tlocrtu. Dalje se opisuju spomenuti grobovi te se kaže da su načinjeni od sadre, vrlo su uski i plitki, a u svakom je po jedan pokojnik orijentiran u pravcu zapad-istok.⁷⁵ Upućujem i na bilješke iz 1892., gdje se pobliže opisuju nalazi iz dva groba:⁷⁶

1. *“Naredio sam Paškalju Krvavici da pootvori svih deset grobova što su pred bazilikom i kosti prenese u kosturnicu. U grobu prama desnom pragu ili bridu pročeljni vrata našast je jedan mrtvac i kod nogu mu ostruge sa fibulam, ali jako od hrdje istruhle i kod poja-sa našasta mu je fibula dobro sačuvana.”*

2. *“Ivan Anić prosledio je otvarati grobove u atriju pred bazilikom na Kapitolu i odmah u susljednom grobu do onoga u komu je prvo dva dana Krvavica našao ostruge, sa sjeverne strane našao je jednoga mrtca i identične ostruge prvašnjim ali jako od hrdje istrošene i izlomljene. Takodjer je našao jedan komad od sapona od pasa al i taj jako oštećen.”*

Kako je par u katalogu jedini za koji se u inventaru Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika navodi da potječe s Kapitula, pretpostavljam da je riječ o nala-zu iz jednog od dva groba spomenuta u Marunovim bilješkama.

67 Miletić 1963, str. 158, sl. 2 (Prijedor) i str. 159, sl. 4 (Mogorjelo); Zekan 1994, str. 65, T. VII, 4-5.

68 Jelovina 1986, str. 35, T. XVIII, 204-205.

69 Uz ostruge, u grobovima su bile pronađene i ostružne garniture te pojasne kopče, ali ništa od toga danas nije sačuvano (Marun 1998, str. 40).

70 Iveković 1927, str. 257, sl. 4. Tlocrt poslije preuzima i S. Gunjača (vidi: Gunjača 1949, str. 56, sl. 2).

71 Iveković 1927, str. 258, sl. 5.

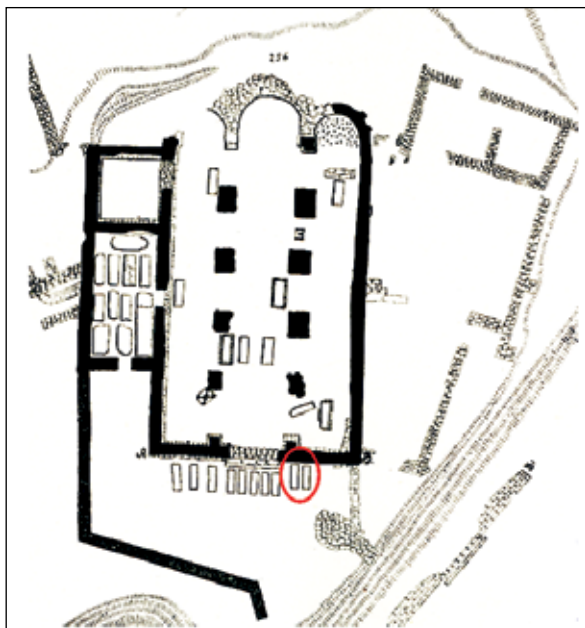
72 Burić 1988.

73 Delonga 1996, str. 107-111.

74 Marunovi opisi u potpunosti se poklapaju sa svim grobovima ucrtanim na Bezićevu tlocrtu (vidi: Marun 1998, str. 28-29), a budući da je tlocrt nastao u vrijeme istraživanja te su grobovi bili vidljivi, može se s popriličnom sigurnošću zaključiti da je njihov položaj precizno unesen.

75 Marun 1998, str. 28-29. Isti tekst prenosi i Iveković. (Iveković 1927, str. 262-263).

76 Marun 1998, str. 40.

Sl. 2 Položaj grobova s ostrugama na Kapitolu kod Knina (tlocrt preuzet iz: Iveković 1927)

Kad uzmemo u obzir položaj svih deset grobova ispred crkve na Kapitolu, možemo zaključiti da se oni ravnaju prema pročelnom zidu, a budući da Marun izričito tvrdi kako je riječ o grobovima istovjetne arhitekture, dubine i položaja pokojnika, pretpostaviti je da pripadaju približno istom vremenu. Razmotrimo li sad sve izneseno o Kapitolu, mora se ustvrditi sljedeće:

1. Kad je o crkvama na Kapitolu riječ, jedina potpuno nedvojbeno faza jest ona romanička, s početka 13. stoljeća, koju potvrđuje i natpis prepošta Dobroslava.

2. Nedvojbeno je i to da su pluteji s imenima hrvatskih vladara Stjepana Držislava i Svetoslava dio namještaja crkve, koja je zasigurno postojala u 10. stoljeću.

3. Ostruge s Kapitula ne mogu se vremenski opredijeliti ni u ranokarolinško vrijeme ni u vrijeme prije prijelaza 9./10. stoljeća, a osobito ne u ranoromaničko razdoblje ili u razdoblje zrele romanike.

4. Imajući u vidu sve ostale primjerke ostruga sa završecima krakova u obliku kalote, na čije vremensko opredjeljivanje u 10. stoljeće upućuju nalazi s arheološki sustavno istraženih grobalja, mora se pretpostaviti da i kapitulski par (odnosno parovi) pripadaju istom vremenu, odnosno 10. stoljeću.

Na osnovi navedenog ustvrđujem: grobovi prate pročelni zid crkve cijelom njegovom dužinom, te u potpunosti respektiraju arhitekturu, ravnaju se prema njoj, što je osobito vidljivo iz skupine ispred praga ulaznih vrata. Kad bi pročelni zid crkve pripadao

potpuno novoj romaničkoj katedrali iz 13. stoljeća (kako sugerira Iveković), grobovi ne bi mogli ostati netaknuti prilikom kopanja temelja. Stoga smatram da je taj zid morao postojati u 10. stoljeću, a usudujem se otići čak i korak dalje te pretpostaviti da su grobovi ukopani nedugo nakon podizanja nove crkve u 10. stoljeću. Kako bih potkrijepila ovu pretpostavku, koja je djelomično u suprotnosti s tumačenjem razvitka kompleksa na Kapitolu kakvo je u literaturi u znatnoj mjeri prihvaćeno, moram se ukratko osvrnuti na rad T. Burića.⁷⁷ On je skulpturu s Kapitula podijelio u tri skupine, od kojih je prva, najbrojnija, datirana oko sredine 9. stoljeća, druga u zadnju četvrtinu 10. stoljeća, a treća u kraj 11. stoljeća.⁷⁸ Obratit ću pozornost samo na prve dvije skupine. Obje su skupine, već na prvi pogled, vrlo heterogene, što autor, osobito u slučaju skulpture iz 10. stoljeća, tumači radom različitih radionica u istoj fazi, pa čak pretpostavlja da su istu oltarnu ogradu radile dvije različite radionice. No ovdje je bitno naglasiti da su za Burića dvije glavne uporišne točke za vremensko opredjeljivanje kapitulskih faza pluteji s vladarskim imenima i usporedba s namještajem s Crkvine u Biskupiji, prema podjeli koju je godine 1980., na osnovi gornjih dijelova oltarnih ograda sa spomenutog nalazišta, predložio N. Jakšić,⁷⁹ te prema dataciji radionice Majstora koljanskog pluteja koju je 1984. odredio isti autor.⁸⁰ Burić čak pomiče djelatnost spomenute radionice u doba Stjepana Držislava. Jakšić je, međutim, u novije vrijeme odustao od svoje prvotne podjele te pretpostavlja drugačiji slijed faza, odnosno radionicu Majstora koljanskog pluteja datira u rano 9. stoljeće.⁸¹ Na istom su tragu i razmišljanja A. Jurčevića.⁸² Stoga iz Burićeve skupine skulpture 10. stoljeća treba izbaciti ulomke radionice Majstora koljanskog pluteja. Bitno je bilo ovo naglasiti jer upravo na osnovi skulpture pripisane 9. stoljeću Burić dolazi do zaključka da su sredinom tog stoljeća na Kapitolu podignuti trobrodna bazilika i benediktinski samostan, a sve izravno vezuje uz osobu kneza Trpimira. Ovakvom zaključku izravno se suprotstavlja upravo pojava dijelova namještaja vezanih uz radio-

77 Burić 1988.

78 Burić u svom radu ne razmatra romaničku skulpturu, nego samo manju skupinu iz rane romanike za koju pretpostavlja da potječe iz vremena prije podizanja romaničke katedrale u 13. stoljeću.

79 Jakšić 1980.

80 Jakšić 1984.

81 Hrvati i Karolinzi 2000, str. 270 (oltarna oграда, kat. br. IV,152 N. Jakšić, V. Delonga); Jakšić 2006, str. 151.

82 Jurčević 2009.

nicu Majstora koljanskog pluteja, koji su, kao što sam naglasila, u posljednje vrijeme prilično uvjerljivo datirani u rano 9. stoljeće. Nije, naime, sporno postojanje neke crkve u 9. stoljeću na Kapitulu, ali ne na način na koji to vidi Burić. S obzirom na situaciju grobova pred pročelnim zidom bazilike na Kapitulu, pretpostavljam da se takav veći graditeljski zahvat dogodio u 10. stoljeću, te da ostaci s Bezićeva tlocrta barem dijelom pripadaju 10. stoljeću, odnosno moguće je da je bazilika prepošta Dobroslava barem djelomično slijedila teme-lje starije bazilike iz 10. stoljeća.⁸³

Vratimo se sada ostrugama sa završecima krakova u obliku kalota iz grobova pred bazilikom. Već sam prije ustvrdila da se najstariji primjerci ovog tipa mogu datirati najkasnije u prvu polovinu, odnosno sredinu 10. stoljeća (Cista Velika – Crkvine, Petoševci – Bagruša, Muć Gornji, pa vjerojatno i Biskupija – Crkvina). Neki drugi primjerci govore u prilog dataciji u drugu polovinu, čak i u zadnju trećinu 10. st. (Proložac – Sv. Mihovil, Kaštel Stari – Radun). Također sam naglasila da par ostruga s Kapitula (uz njih i pojedinačni primjerci iz Mogorjela i Prijedora) ima drugačije oblikovan šiljak u odnosu na najveći broj ostruga iz skupine o kojoj je riječ. Oblikovanjem šiljka te se ostruge približavaju pojedinima iz skupine ostruga s kraja 10. i početka 11. stoljeća.⁸⁴ Stoga pretpostavljam da izgradnju druge crkve na Kapitulu treba datirati u drugu polovinu 10. stoljeća, vjerojatno u doba vladavine Stjepana Držislava, a vrlo blizu tom vremenu i ukop u grobu ispred crkve.

Okovi korica noža

Okovi korica noža iz vrta Ive Šakića u Piramatovcima sa završecima u obliku kalota ukrašenih zrakasto raspoređenim žljebovima (**kat. br. 32**) otkriveni su u istom grobu sa željeznom ostrugom s kalotastim, ali neukrašenim završecima krakova (**kat. br. 24**). Ovaj nalaz već sam razmotrila godine 2009., pa kako u međuvremenu nije bilo novih sličnih nalaza, ukratko ponavljam što je tada rečeno.⁸⁵ Pri prvoj objavi okovi su bili pogrešno protumačeni kao okovi tobolca za

strjelice. Premda je riječ o nalazu iz nesustavno istraženoga groba pa je prilikom otkrića izgubljena druga ostruga, odmah se mora zamijetiti da grob ne sadržava strjelice, već nož dužine 20 cm.⁸⁶ Jedan od okova noža po sredini ima perforirano kvadratno proširenje te se zbog toga može usporediti s nekim drugim sličnim nalazima. U tom smislu najznačajniju analogiju predstavljaju tri okova korica noža iz groba 55 na Gorici u Strančama u Vinodolu.⁸⁷ To se osobito odnosi na okov s perforacijom na srednjem proširenju i zakovicama na proširenim krajevima, koji je istovjetan piramatovčkom okovu. Radi se o okovu koji je vjerojatno bio pričvršćen na pojas pomoću dviju zakovica na krajevima, a kroz otvor po sredini bio je provješen nož. Na slične okove u starijem sloju grobova upozorio je godine 1984. A. Milošević u vezi s nalazom s Bara u Lučanima kod Sinja,⁸⁸ te pritom ukazao i na nalaz s Vrha kod Brkača u Istri i dva nalaza s donjoaustrijskoga groblja Pitten. Zanimljiv je i okov iz groba 174 groblja Břeclav – Pohansko o koji je bio ovješten mač tipa *Petersen X*.⁸⁹

Što se vremenskog opredjeljivanja tiče, može se samo ustvrditi da je na položaju vrta Ive Šakića u Piramatovcima bilo još grobova, budući da s istog položaja potječe i jedna keramička posuda.⁹⁰ Na osnovi toga dade se, pak, naslutiti da je riječ o groblju koje ima i grobove s poganskim značajkama pokapanja. Nalaze iz groba s okovima ipak bih vremenski opredijelila jednako kao i ostruge sa završecima u obliku kalota sa zrakasto raspoređenim žljebovima, dakle, okvirno u 10. stoljeće.

Mačevi i okovi pojasnih garnitura

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika čuvaju se četiri pojasna okova koji su najvjerojatnije pripadali garniturama mačeva, a ukrašeni su na isti način kao i kalotasti završeci krakova na ostrugama. Od njih je donedavno bio objavljen samo okov otkriven u grobu 221 na Spasu u Kninu (**kat. br. 28**), koji se ondje nalazio u sekundarnoj uporabi, ali nije bila prepoznata njegova izvorna funkcija.⁹¹ Primjerak s Bribira (**kat. br. 29**) objavila sam 2009., kad sam po prvi put ukazala na funkciju ovih okova, upozorivši na slične nalaze

83 Situaciju će svakako razjasniti buduća revizijska arheološka iskopavanja na Kapitulu (voditelj A. Jurčević), gdje su, unatoč opće prihvaćenom mišljenju da je lokalitet u potpunosti uništen još krajem 19. stoljeća, s objiju strana pruge vidljivi ostaci arhitekture.

84 Razmatrajući nalaz iz Mogorjela, već je M. Zekan pretpostavio da je riječ o mlađoj tipološkoj inačici (Zekan 1994, str. 72). O ostrugama iz prve polovine 11. stoljeća vidi dalje u tekstu.

85 Petrincec 2009, str. 264-265.

86 Belošević 1965, str. 152-153.

87 Cetinić 2010, str. 136. T. XVII.

88 Milošević 1984, str. 295, crtež 5,8, str. 297, crtež 6, str. 299-300.

89 Kalousek 1971, str. 112, 174/2.

90 Petrincec 2009, str. 44, str. 412, T. 134.

91 Jelovina 1989, str. 183, Tab. XXI, 5.

u Sloveniji.⁹² Tijekom revizije muzejske građe godine 2010. prepoznat je još jedan okov s petljom (**kat. br. 30**) i jedan okov pojasa (**kat. br. 31**), oba s nepoznatih nalazišta. Muzej je nedavno otkupio dijelove još jedne garniture s dva okova s pločicom u obliku dvostruke kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima i jedan nepotpun ulomak s istovjetnim ukrasom, koji potječu iz Podgradine kod Livna, a bliže okolnosti njihova otkrića nisu poznate.⁹³

Na osnovi sačuvanih okova, koji su svi odreda nalazi bez konteksta, teško se može u potpunosti rekonstruirati izgled cjelovite garniture. Slične garniture ili, pak, pojedini njihovi dijelovi, a napose okovi s petljom, otkriveni u sjevernoj, zapadnoj i srednjoj Europi, također predstavljaju još dovoljno nerazsvjetljen problem s obzirom na njihovu funkciju. Nedavno je garniturama mačeva znatnu pozornost posvetio Š. Ungerman, koji se kritički osvrnuo na stariju literaturu, pa za detaljniji uvid u problematiku upućujem na njegov rad.⁹⁴ Ungerman garniture srodne pojedinačnim hrvatskim i bosanskim nalazima određuje kao garniture tipa Závada.⁹⁵ No unatoč velikom broju od ukupno 49 nalazišta s primjercima spomenutog tipa (ovamo su uvršteni i naši okovi sa Spasa u Kninu i s Bribira), u samo četiri slučaja riječ je o nalazima garnitura iz zatvorenih grobnih cjelina, kojima se može pribrojiti još desetak nalazišta s kojih potječe po nekoliko elemenata koji pripadaju jednoj garnituri.⁹⁶ Među potonjima posebno se ističe Gradišće nad Bašljem, s tri donekle cjelovite garniture.⁹⁷ Svi ostali lokaliteti uvršteni su u popis na osnovi nalaza pojedinačnih primjeraka okova s petljom. Za barem približno određivanje svih dijelova garniture tipa Závada najviše podataka pružaju nalazi s Gradišća nad Bašljem premda su i oni najvjerojatniji nepotpuni. Najcjelovitija od tih garnitura sadržava okov s petljom, dvodijelni šarnirski okov i četvrtasti okov s propustom za provlačenje remena. Ungerman pretpostavlja da joj nedostaje pojasni jezičac, budući da se jezičci pojavljuju u dvije druge, također necjelovite garniture s istog nalazišta. Garnitura iz groba 23 u slovačkoj Závadi⁹⁸ sastoji se, pak, od okova s petljom,

dvodijelnog šarnirskog okova i jezičca, dok garnitura iz groba 54 u Rajnhardicama⁹⁹ u južnoj Moravskoj sadržava okov s petljom, dvodijelni okov sa šarnirom, okov završetka remena u obliku jezičca s tri zakovice i jedan istovjetno oblikovan okov bez zakovica. U grobu 71 s istog nalazišta dijelove garniture čine okov s petljom, izduženi okov s polukružnim završecima i okov u obliku jezičca (možda jezičac).¹⁰⁰

Navedeni primjeri ne predstavljaju stvarne analogije hrvatskim i bosanskim nalazima, ali svakako upućuju na mogući izgled takvih garnitura, budući da ne raspolažemo ni s jednim cjelovitim nalazom. Razlog tome leži i u činjenici da je riječ o garniturama mačeva, koji se, zbog poodmakle kristijanizacije, vjerojatno već od sredine 9. stoljeća više ne stavljaju u grobove pa, sukladno tome, u grobovima ne pronalazimo ni njihove garniture. No ni na drugim područjima zasad nije moguće u potpunosti rekonstruirati izgled garniture tipa Závada.

Što se pak tiče funkcije pojedinih elemenata u garnituri, situacija je još zamršenija. To se osobito odnosi na okove s petljom, koji su u zapadnoeuropskoj literaturi gotovo u pravilu bili interpretirani kao dijelovi konjske orme, pri čemu je redovito ostajala nezapažena garnitura iz Závade, otkrivena u grobu zajedno s mačem.¹⁰¹ Noviji nalazi iz Rajnhardica o kojima je bilo riječi i nalazi s groblja Hamm-Westhafen u Zapadnoj Njemačkoj ukazali su na stvarnu funkciju okova s petljom. U grobu 399 na groblju Hamm-Westhafen otkriven je mač, a na sječivu mača, 40 cm ispod nakrsnice, jedan okov s petljom.¹⁰² Garnitura je sadržavala još dva okova, jezičac i pojasnu kopču. U ovom je slučaju riječ o grobu iz druge polovice 8. stoljeća, dakle najstarijem od svih, koji jasno upućuje na zapadno podrijetlo garnitura tipa Závada.¹⁰³

U pogledu vremenskog opredjeljivanja pojasnih garnitura s teritorija Hrvatske i Bosne, oslonila bih se na dataciju ostruga s istovjetno ukrašenim završecima krakova, a to bi značilo da pripadaju razdoblju od prijelaza 9./10. stoljeća do kraja 10. stoljeća. Okov sa

92 Petrinec 2009, str. 264-265, sl. 141.

93 Okove i još neke druge otkupljene metalne nalaze uskoro će objaviti dr. sc. A. Milošević, pa ih ovdje ne donosim u katalogu.

94 Ungerman 2011.

95 Ungerman 2011, str. 509-513.

96 Ungerman 2011, str. 524-529.

97 Ungerman 2011, str. 510, abb. 8,1-3; Karo 2007, str. 55, sl. 59,1-3,8-10,11-13.

98 Bialeková 1982; Ungerman 2011, str. 510, abb. 8,4-6.

99 Ungerman 2011, str. 511, abb.9, 1-4.

100 Ungerman 2011, str. 511, abb. 9,5-7.

101 U pojedinim slučajevima okovi s petljom pojavljuju se i u konjskoj ormi, o čemu svjedoči nalaz iz Blatnice (koji doduše sadržava i karolinški mač), ali tu se ovi okovi pojavljuju u paru. Na pripadnost konjskoj ormi upućuje i nepotpuni nalaz iz Pobodima. U slučaju hrvatskih i bosanskih primjeraka isključujem takvu mogućnost.

102 Ungerman 2011, str. 524.

103 Najstariji primjerci okova s petljom pojavljuju se već u merovinškom razdoblju.

Spasa u Kninu otkriven je, doduše, u grobu, ali riječ je o ženskom grobu s prosječnim nalazima, koji se samo okvirno mogu datirati u 10. ili početak 11. stoljeća.¹⁰⁴ Budući da je okov u sekundarnoj uporabi, mora se pretpostaviti da je stariji od nalaza iz spomenutoga groba. I Ungerman ukazuje na činjenicu da je većina slovačkih i čeških nalaza veoma paušalno pripisivana tzv. Blatnica-Mikulčice horizontu i na osnovi toga datirana u prvu polovinu 9. stoljeća, te upozorava na pojedine primjerke pouzdano datirane u mlađe vrijeme. U tom pogledu osobito je indikativan nalaz iz slojeva koji pripadaju vremenu nakon rušenja samostana u San Vincenzo al Volturno u sjevernoj Italiji, poslije 881. godine.¹⁰⁵ Isto tako, nalazi iz staromađarskih grobova s lokaliteta Páli i Dunaújváros ne mogu biti stariji od prijelaza 9. st. na 10. stoljeće.

Kad bismo znali uz koji tip mačeva su se nosile garniture s našeg područja, to bi možda potvrdilo vremensko opredjeljivanje od kraja 9. do kraja 10. stoljeća. Iako nemam izravnih dokaza, pokušat ću predložiti rješenje za taj problem, a možda mogu pripomoći i pojedini već spominjani srednjoeuropski nalazi. U grobu 71 u Rajnahrdicama garnitura tipa Závada otkrivena je uz mač tipa *Petersen Y*, koji se okvirno datira u 10. stoljeće.¹⁰⁶ U grobu 23 u Závadi garnitura je otkrivena uz mač tipa *Petersen X*.¹⁰⁷ S Gradišća nad Bašljem potječu dvije jabučice mačeva tipa *X* pa se mora pretpostaviti da su neke od ondje otkrivenih pojasnih garnitura nošene upravo uz mačeve ovog tipa.¹⁰⁸ Mačevi tipa *X* datiraju se u širokom vremenskom rasponu od kasnog 9. stoljeća pa sve do kraja 11. stoljeća.¹⁰⁹ Na području Hrvatske registriran je zasad samo jedan primjerak, otkriven u podnožju gradine Korać u Lici.¹¹⁰ Ovaj podatak čini mi se još zanimlji-

vijim s obzirom na nedavni nalaz ostruge u podnožju Koraća, koju sam okvirno uvrstila u skupinu poslije-karolinških ostruga 9. stoljeća.¹¹¹ Mač se dugo nalazio u privatnom vlasništvu, a nedavno je otkupljen za Arheološki muzej u Zagrebu, te se do nove objave trenutno ne može reći ništa više od onog što su već napisali I. Šarić i Z. Vinski. No u ovom kontekstu veoma je zanimljiv mač iz Glamoča¹¹² (**kat. br. 44**), jer potječe s teritorija koji razmatramo, kao i dva primjerka otkrivena u koritu rijeke Save, jedan kod Jasenovca¹¹³ (**kat. br. 46**), a drugi u blizini Bosanske Gradiške (**kat. br. 45**).¹¹⁴ Na osnovi iscrpne analize, mač iz Bosanske Gradiške M. Sijarić vremenski opredjeljuje u razdoblje od sredine 10. do sredine 11. stoljeća.¹¹⁵ Potonjem je djelomično srodan i mač s nečitim natpisom otkriven kod Jasenovca, koji vjerojatno pripada kasnom 10. st. ili prvoj polovini 11. stoljeća. Osobito je zanimljiv i prepravljeni mač iz Glamoča, koji jednako kao i mač iz Gradiške pripada skupini s radioničkom signaturom INGELRII. Sječivu mača iz Glamoča analogije pronalazimo u malobrojnoj skupini mačeva s oznakom FECIT (uz Glamoč registrirana su još samo tri primjerka u Skandinaviji i jedan u Nizozemskoj), a svi su odreda vremenski opredjeljeni u 10. st. ili prijelaz iz 10. na 11. stoljeće.¹¹⁶

Ostruge sa završecima krakova u obliku pravokutnih ili ovalnih pločica

Ovoj skupini pripadaju dva para ostruga otkrivena u grobu 45 uz crkvu sv. Jurja od Raduna u Kaštel Starom (**kat. br. 33-34**), par iz groba 22 s Crkvina u Klapavicama (**kat. br. 37**), jedan par sa Šematorija u Danilu (**kat. br. 40**), par s Crkvine u Biskupiji (**kat. br. 35**) i pojedinačna ostruga s nepoznatog nalazišta pohranjena u Arheološkome muzeju u Splitu (**kat. br. 36**). Ostruge spomenute skupine karakteriziraju završeci krakova u obliku pravokutnih pločica i samo u jednom slučaju (jedna od ostruga iz groba u Klapavicama) ovalnih pločica sa zakovicama te duži šiljci, koji su u bazi kružnog presjeka, a prema vrhu su prošireni i rombičnog su presjeka. Ostružne garniture sačuvane su samo u slučaju Klapavica, a sastoje se od jezičaca *U*-oblika sa zakovicom na vrhu (**kat. br. 38**) i kopčâ s dvostrukom ovalnom predicom i četvrtastim okovom sa zakovicom (**kat. br. 39**). S nepoznatog nalazišta

104 Jelovina 1989, str. 183, T. XXI, 1-4.

105 Ungerman 2011, str. 529.

106 Ungerman 2011, str. 525.

107 Ungerman 2011, str. 525.

108 Karo 2007, str. 180-181.

109 O vremenskom opredjeljivanju i rasprostranjenosti mačeva tipa *X* vidi: Ruttikay 1976, str. 250-251; Müller-Wille 1977, str. 43; Bialeková 1982, str. 149-153; Vinski 1983, str. 17-18; Hanuliak 2004, str. 142-143; Košta 2005, str. 162-172, 175-183).

110 Šarić 1972, str. 232-234, T. II-III; Vinski 1983, str. 10-11, T. II, 3. Mač s položaja Crkvina u Gornjim Koljanima, koji je poklonjen etiopskom caru Haileu Selasiju ne pripada tipu *X*, već nekom od ranokarolinških tipova. To se dobro može vidjeti na fotografiji iz Arhiva MHAS-a, jer je prije darivanja snimljen. Tipu *X* pripisao ga je i kao takvog objavio Z. Vinski (vidi: Vinski 1983, str. 42), a crtež koji donosi, s obzirom na oblik jabučice, uopće ne odgovara jabučici na spomenutoj fotografiji.

111 Vidi bilj. 17

112 Sijarić 2004, str. 26, T. II.

113 Bošković 2002, str. 164-165.

114 Sijarić 2004, str. 14, T. I.

115 Sijarić 2004, str. 24.

116 Sijarić 2004, 25-31.

potječe jedna srodna kopča ostružne garniture koja se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (**kat. br. 42**). No istovjetne se garniture pojavljuju i uz neke od ostruga sa završecima krakova u obliku kalota ukrašenih zrakasto raspoređenim žljebovima, pa mogu samo ustvrditi da je kopča pripadala garnituri jednog od ova dva tipa ostruga.

Za vremensko opredjeljivanje u ovom su slučaju bitni nalazi iz Raduna i Klapavica. U Radunu su unutar groba 45 uz dva muška pokojnika otkrivena dva istovjetna para ostruga. U grobu je pronađen i keramički pršljen te prsten od upletene srebrne žice.¹¹⁷ Riječ je o najstarijem sloju ukopa uz crkvu, koja je vremenski opredijeljena u kraj 10. ili početak 11. stoljeća, pa i grob s ostrugama treba datirati približno u to razdoblje. Grob 22 na Crkvinama u Klapavicama pripada manjoj skupini ranosrednjovjekovnih grobova ukopanih u ostatke ranokršćanske arhitekture.¹¹⁸ Ostali grobovi na nalazištu sadržavali su prosječne nalaze jednojagodnih sljepoočničarki i jedan srebrni pozlaćeni prsten viticu, te se samo okvirno mogu datirati u 10. stoljeće, najkasnije u početak 11. stoljeća.¹¹⁹ Grobove iz Raduna i s Klapavica povezuje i istovjetan nalaz keramičkog pršljena uz bok pokojnika, a budući da je u oba slučaja riječ o muškim grobovima, pršljenove definitivno ne treba smatrati utezima koji su se naticali na dno vretena, već se vjerojatno radi o amuletima. Nalazi pršljenova nemaju značenja u kronološkom smislu. Neke elemente za precizniju dataciju možda bi mogao pružiti grob s parom ostruga sa Šematorija u Danilu kad ovo groblje jednom bude publicirano.¹²⁰ Isto vrijedi i za velik broj kronološki i tipološki raznolikih ostruga koje potječu s još uvijek nepubliciranoga groblja u Čipuljicama kod Bugojna.¹²¹ O okolnostima otkrića ostalih ostruga iz ove skupine ne raspoložem, na žalost, nikakvim podacima.

Ostruge sa završecima krakova u obliku ušice (Gomjenica kod Prijedora)

Ostruge iz groba 53 na Baltinim barama u Gomjenici sa završecima krakova u obliku ušice (**kat. br. 41**) predstavljaju zasad jedini takav par otkriven na po-

dručju Hrvatske i Bosne i Hercegovine.¹²² Oblikom šiljka, koji je u bazi polukružan, a pri vrhu proširen i rombičnog presjeka, potpuno odgovaraju ostrugama iz prethodne skupine, odnosno onima sa završetkom krakova u obliku pravokutnih pločica s dvije zakovice. Pri prvoj objavi N. Miletić uspoređuje ih s parom ostruga iz Mogorjela i neobjavljenom ostrugom iz Podgrađa kod Blagaja, te s jednom od ostruga s Ptujškoga grada.¹²³ Međutim, ni jedan od primjera koje ona navodi ne predstavlja pravu analogiju za ostruge iz Gomjenice. Par iz Mogorjela, a isto tako i neobjavljena ostruga iz Podgrađa,¹²⁴ pripadaju skupini s početka i iz prve polovine 11. stoljeća, o kojoj će poslije biti riječi, a ostruga s Ptujškoga grada ima završetke krakova u obliku pločice sa tri zakovice.¹²⁵ Napominjem i to da ni jedna ptujška ostruga nema završetak krakova u obliku ušice.¹²⁶

Ostruge iz Gomjenice mogu se opredijeliti u 10. stoljeće, ponajprije na osnovi horizontalne stratigrafije groblja, koje je veoma zanimljivo i stoga što brojni nalazi prve faze bjelobrdske kulture omogućuju preciznije datiranje nalaza starohrvatskoga kulturnog kruga. Već pri prvoj objavi groblja N. Miletić pretpostavlja širenje groblja od jugoistoka prema sjeverozapadu i zaključuje kako su starohrvatski nalazi, koncentrirani u jugoistočnom dijelu najstariji.¹²⁷ Na istom su tragu i zaključci J. Gieslera,¹²⁸ Ž. Tomičića¹²⁹ i V. Sokola.¹³⁰ Početak bjelobrdske kulture (I. stupanj) pada oko godine 950., pa je to otprilike i vrijeme kada počinje ukapanje na Baltinim barama, s time da je, s obzirom na koncentraciju grobova sa čistim starohrvatskim inventarom u najstarijim grobnim redovima, moguće da se to dogodilo i desetljeće ili dva ranije. U svakom slučaju, ostruge iz groba 53 ne mogu se vremenski opredijeliti kasnije od kraja druge trećine 10. stoljeća.

117 Oreb 1983, str. 191-192, 198-199, T. II, 45.

118 Jurčević 2007, str. 255-256, str. 264, sl. 6.

119 Jurčević 2007, str. 255-256, str. 263, sl. 5-6.

120 Uz par publiciran u arheološkom vodiču (Krnčević, Mengušić, Pedišić 2000, str. 62) s groba potječu još dva para ostruga iz 10. ili 11. stoljeća. Na podatku zahvaljujem mr. sc. Željku Krnčeviću iz Muzeja grada Šibenika.

121 Sijarić 1996-200, str. 301, bilj. 8.

122 Miletić 1966-1967, str. 89, sl. 1, str. 90, 138.

123 Miletić 1966-1967, str. 138.

124 Ostruge iz Mogorjela i Podgrađa kod Mostara (Miletić 1963, str. 168-169) pripadaju kasnijoj skupini ostruga i imaju završetke krakova u obliku dvostruke ušice s rebrastim okvirom.

125 Korošec 1950, str. 1000, sl. 25.

126 Vidi: Korošec 1950; Korošec 1999.

127 Miletić 1966-1967, str. 143.

128 Giesler 1981, str. 101-103.

129 Tomičić 2007, str. 157.

130 Sokol 2006, str. 84-85.

Treća skupina

11. stoljeće

Ostruge

Zajednička značajka svih ostruga treće skupine, koje donosim u katalogu, jest završetak krakova u obliku dvostruke ušice. Te se ostruge, s obzirom na položaj šiljka u odnosu na ostružni luk, mogu podijeliti u dvije podskupine.

Prvoj podskupini pripadaju ostruge kojima je šiljak u ravnini s ostružnim lukom; par iz groba 34 u Prološcu Donjem (**kat. br. 47**) i jedan pojedinačni primjerak s istog nalazišta (**kat. br. 50**), par iz Mogorjela (**kat. br. 49**), dva para s nalazišta Gorica-Grude u Hercegovini (**kat. br. 51-52**), par iz Radučića kod Knina (**kat. br. 53**) i par iz groba 4 sa Šuplje crkve u Solinu (**kat. br. 55**). Ovoj skupini pribrajaju se i još nepublicirani par iz Podgradine kod Livna¹³¹ te pojedinačni primjerci iz Podgrađa kod Mostara¹³² i s ličkog prijevoja Ljubovo.¹³³

Sve ostruge prve podskupine odlikuje duži šiljak (4-6 cm) ovalnog ili rombičnog presjeka sa stožasto ili piramidalno oblikovanim vrhom. Vrhovi su od ostatka šiljka odvojeni prstenastim profiliranim rebrima ili urezima. Donekle se razlikuju šiljci ostruga iz groba 4 na Šupljjoj crkvi u Solinu, koji su u obliku dvostruke piramide, a u donjoj polovini ukrašeni prstenastim rebrima.

Uz ostruge iz groba 34 u Prološcu Donjem pronađen je i par kopča ostružnih garnitura, koje se sastoje od pravokutnih pređica rebrasta okvira i U-okova s jednom zakovicom (**kat. br. 48**). Istog su oblika vjerojatno i nepotpuno sačuvane kopče otkrivene uz pojedinačnu ostrugu s istog lokaliteta. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika čuva još jedan par istovjetnih kopča, koje su dosad u literaturi krivo pripisivane garniturama ranokarolinških ostruga iz groba 7 na Crkvini u Biskupiji (**kat. br. 54**).¹³⁴

Drugoj skupini pripadaju ostruge kojima je šiljak

blago povijen u odnosu na ostružni luk, dok je linija krakova još izrazito ravna. To su jedan par (**kat. br. 56**) i dva pojedinačna primjerka s Crkvine u Gornjim Koljanima (**kat. br. 60-61**), par ostruga iz groba 1 s Podvornica u Lištanima kod Livna (**kat. br. 65**), pojedinačni primjerci iz okolice Livna (**kat. br. 57**), iz Zvirića u Hercegovini (**kat. br. 59**), Vrlike (**kat. br. 58**), Crkvine u Biskupiji (**kat. br. 62**), Bribira (**kat. br. 64**), te ostruga koja potječe s nepoznatog nalazišta (**kat. br. 63**), a čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.

Većina ostruga druge podskupine ima kraći šiljak (1,5-3 cm). Iznimka su primjerci iz okolice Livna (3,8 cm) i s nepoznatog nalazišta (4 cm). I ova podskupina pretežito ima šiljak koji je u bazi polukružnog presjeka, ali su kugličasto ili stožasto oblikovani vršci znatno naglašeniji nego kod prve podskupine. Primjerak iz Vrlike ima kratak, bipiramidalno oblikovan šiljak, a primjerak iz Zvirića stožasti šiljak koji je od tjemena ostružnog luka odijeljen debelim plastičnim prstenastim rebrom.

Od ostružnih garnitura sačuvana je tek nepotpuna pređica otkrivena u grobu 1 u Lištanima kod Livna (**kat. br. 66**) i isto tako nepotpune kopče uz ostrugu iz Prološca (**kat. br. 50**).

Što se vremenskog opredjeljivanja ostruga obiju podskupina tiče, veoma je mali broj onih koje potječu iz zatvorenih cjelina. Kad je riječ o prvoj skupini, podaci o okolnostima otkrića poznati su samo za par iz groba 34 u Prološcu Donjem.¹³⁵ Otkrivene su u istom sloju grobova kao i ostruge sa završecima krakova u obliku kalote iz groba 60, o kojima je prethodno bilo riječi. Radi se o središnjem, najstarijem dijelu groblja, odnosno jezgri od koje se ono u kasnijim razdobljima širi. Ti su grobovi raspoređeni ispred pročelja i simetrično s obiju strana srednjovjekovne crkve, a ukopani na površini omeđenoj ostacima pročelja i sjevernog zida ranokršćanske crkve, te južnog zida njezina aneksa.¹³⁶ I u slučaju groba 34 riječ je u ukopu u običnoj zemljanoj raci. Za ostruge iz groba 60 već sam ustvrdila da pripadaju drugoj polovici, odnosno zadnjoj trećini 10. stoljeća. S obzirom na pripadnost istom sloju grobova, ni ostruge iz groba 34 ne mogu se datirati puno kasnije te smatram da pripadaju početnom 11. stoljeću, a datacija se može protegnuti najviše do kraja prve trećine tog stoljeća. Iz areala najstarijega dijela prološkoga groblja potječe i istovjetna pojedinačna ostruga s

131 Za objavu priprema A. Milošević.

132 Miletić 1963, str. 158. Ostruga nije slikovno publicirana.

133 Na podatku i fotografiji zahvaljujem dr. sc. Tatjani Kolak iz Muzeja Like u Gospiću.

134 Ovi predmeti nisu na fotografiji u prvoj objavi grobnih nalaza (Radić 1896B, str. 144). U inventaru Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika pridruženi su grobu 7. U literaturi se prvi put pojavljuju u katalogu D. Jelovine (Jelovina 1986, str. 21, T. IV, 54-55), odakle ih poslije preuzimaju i drugi autori (vidi: Hrvati i Karolinzi 2000, str. 216-217, kat. br. IV, 45, A. Milošević; Petrincec 2006, str. 34, sl. 1).

135 Gudelj 2006, str. 120-121.

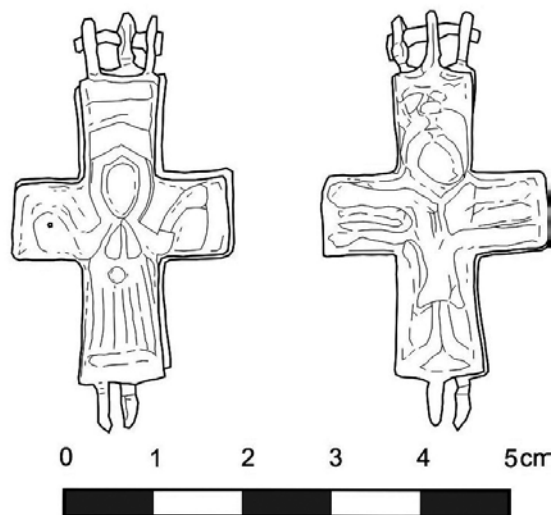
136 Gudelj 2006, str. 61.

kopčama ostružnih garnitura.¹³⁷

Od ostruga druge podskupine grobni su nalaz ostruge iz groba 1 u Lištanima kraj Livna.¹³⁸ Radi se o kompleksnom nalazištu, s kontinuitetom od rimskog razdoblja do razdoblja kasnog srednjeg vijeka, na kojem se od godine 2001. povremeno provode arheološka istraživanja, a rezultati nisu još u potpunosti publicirani.¹³⁹ Grob 1 pripada srednjovjekovnom groblju na redove u okviru kojega se, na osnovi horizontalne stratigrafije, mogu izdvojiti tri faze ukapanja. Najstarijoj fazi pripadaju grobovi datirani u rasponu od sredine 10. do kraja 11. stoljeća, a u tom sloju nalazio se i grob 1 s ostrugama. Prigodom prve objave ostruge su široko vremenski opredijeljene u vrijeme trajanja prve faze groblja,¹⁴⁰ a poslije okvirno datirane u 11. stoljeće.¹⁴¹

Dio ostruga iz ovdje navedene druge skupine još je godine 1963. objavio D. Vrsalović, koji ih sam vremenski ne opredjeljuje, već navodi mišljenja iz literature, koja se bavila srodnim primjercima s drugih europskih područja, gdje se pojava ovog tipa uglavnom vezuje uz vrijeme Prvoga križarskog rata (1096.-1099.).¹⁴² Baveći se ostrugama iz druge skupine, Vrsalović je napravio pogrešku usporedivši ih s poljskim primjercima tipa *I*, 2 po Z. Hilzerównoj, koje su datirane u prvu polovinu 11. stoljeća, na što je već upozorio M. Sijarić.¹⁴³ Baveći se ostrugom iz okolice Livna, Sijarić ovaj tip ispravno uspoređuje s ostrugama tipa *II*, 2 po Hilzerównoj, koje se pojavljuju tijekom čitavog 11. stoljeća s težištem na prvoj polovini 11. stoljeća.¹⁴⁴ Na osnovi te usporedbe Sijarić ostrugu iz okolice Livna okvirno datira u 11. stoljeće.¹⁴⁵

Ovdje ukazujem i na nalaz iz groba 4 sa Šuplje crkve u Solinu.¹⁴⁶ Na osnovi stilsko-tipoloških obilježja (dugački šiljak visine 4 cm koji je u potpunoj ravnini s ostružnim lukom), ove sam ostruge uvrstila u svoju prvu podskupinu, premda se naglašenijim stožastim vrškom šiljka približavaju i drugoj skupini, kojoj s obzirom na kontekst nalaza vremenski pripadaju. Grob iz kojeg potječu otkriven je uz zid srednjovjekovne

Sl. 3 Solin-Šuplja crkva, relikvijarni križ iz groba 4

bazilike, koja se u literaturi dovodi u vezu s krunidbom hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira (1076. godine).¹⁴⁷ U grobu je uz ostruge pronađen i jedan brončani bizantski relikvijarni križ na preklop.¹⁴⁸ Riječ je o pektoralnom križu, enkolpionu, s prikazom Kristova raspeća na aversu i Bogorodice *Orans* na reversu. Srodni križevi sa šireg balkanskog područja datiraju se okvirno u 10.-11. stoljeće.¹⁴⁹

Na osnovi iznesenog može se ustvrditi da ostruge obiju skupina pripadaju 11. stoljeću. Na početku stoljeća, na što upućuje prilično dobro datiran nalaz iz groba 34 u Prološću Donjem, šiljak je još u potpunosti u ravnini s ostružnim lukom. Početkom druge polovine 11. st. ili možda nešto kasnije (s obzirom na potpuno ravni šiljak na ostrugama iz Šuplje crkve), postupno dolazi do povijanja šiljka u odnosu na ostružni luk, no linija krakova i dalje ostaje ravna. Razlog povijanju šiljka leži u sve učestalijem korištenju oklopne opreme konjanika jer se na taj način omogućavala bolja pokretljivost nogu.¹⁵⁰ No tip s lagano povijenim šiljkom veoma je kratko u uporabi, jer je na konja više djelovao svojim tjemenom nego šiljkom, a otežavao je i kretanje konjanika po tlu.¹⁵¹ Stoga će u sljedećim stoljećima doći do daljnjeg razvoja konjaničkih ostruga. Tako ostruge 12. stoljeća i dalje imaju šiljak s kugličastim ili stožastim vrškom i završetke krakova u obliku dvostruke ušice, no radi djelotvornijeg podbadaanja konja krakovi se sve jače izvijaju, a šiljak usmjerava prema dolje.

137 Gudelj 2006, str. 128-129.

138 Marić 2003.

139 Marić 2006; Marić Baković 2010.

140 Marić 2003, str. 182.

141 Marić Baković 2010, str. 255.

142 Vrsalović 1963, str. 154-155 (kat. br. 1-4), T. I, 1-4.

143 Vrsalović 1963, str. 166; Sijarić 1996-2000, str. 303.

144 Hilzerówna 1956, str. 35, 40-41, Tablica 4, Tablica 4 (c. d.).

145 Sijarić 1996-2000, str. 302-303.

146 Zekan 2000, str. 255-257.

147 Zekan 2000, str. 249-250.

148 Križ još nije publiciran.

149 Npr. križ iz Stirmena u Bugarskoj (vidi: Петровић 2001, стр. 219, кат. бр. 302), te križevi iz Bitole i Demir Kapije u Makedoniji (vidi: Мурцева 2008, стр. 25-26, кат. бр. 27-28).

150 Vrsalović 1963, str. 166; Sijarić 1996-2000, str. 303.

151 Sijarić 1996-2000, str. 302.

Na kraju, može se zaključiti da se u 11. stoljeću polako formira tip konjaničkih ostruga, koje će daljnjim razvitkom u 12. i 13. stoljeću, u doba kasnijih križarskih ratova, postati karakteristične u čitavoj Zapadnoj i Srednjoj Europi. Ovi tipovi, za razliku od ostruga 9., 10. pa i ranijeg 11. stoljeća, više neće biti vezani za uža područja.

Mačevi

Svi mačevi s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine koji bi mogli pripadati 11. stoljeću, nalazi su nepoznatih ili dvojbenih okolnosti otkrića. To su nepotpuni mač pronađen u blizini šumskog velebitskog puta koji iz sela Rizvanuše vodi prema planinskom vrhu Visočici (**kat. br. 67**), jabučica mača s Crkvine u Biskupiji (**kat. br. 70**), mač koji se čuva u Zavičajnom muzeju u Travniku (**kat. br. 69**) te mač iz Gradskog muzeja u Karlovcu (**kat. br. 68**), koji prema nekim podacima potječe iz Mrkonjić Grada, a Ž. Demo smatra da je pronađen u rijeci Kupi u okolini Karlovca. No bez obzira na dvojbeno nalazišta, sva četiri mača svakako potječu s teritorija o kojem je ovdje riječ. Prva dva primjerka razmatrao je Z. Vinski te ih pripisao prijelaznom tipu *X-α*, datiranom pretežitom u 11. stoljeće.¹⁵² Mač iz Gradskog muzeja u Karlovcu Ž. Demo datira između 1025. i 1075. godine.¹⁵³ Donekle srodan potomjem je mač iz Travnika, koji M. Sijarić vremenski opredjeljuje između 1050. i 1175. godine.¹⁵⁴ I u ovom slučaju se zbog nedostatka arheološkog konteksta autori pri dataciji oslanjaju isključivo na tipološke značajke mačeva. U vezi s tim treba ukazati na još jedan, u literaturi vrlo raznoliko datiran nalaz. Riječ je o brončanom okovu korica mača pronađenom u grobu uz crkvu sv. Marte u Bijaćima (**kat. br. 71**). Prvi je na taj nalaz upozorio Z. Vinski, koji ga dovodi u vezu s vojnim pohodima Normana na jadransku obalu u doba njihove vladavine u južnoj Italiji.¹⁵⁵ Vinski pretpostavlja da je pripadao maču 11. stoljeća. U katalogu *Hrvati i Karolinzi* okov je vremenski opredijeljen u kraj 9. ili početak 10. stoljeća,¹⁵⁶ ali bez obrazloženja, jer se u tekstu koji se ovim nalazima bavi, uopće ne spominje.¹⁵⁷ Zanimljivost predstavlja činjenica da je u grobu pronađen s relikvijarnim križem tipa Sveta Zemlja i malim bizantskim križićem privjeskom, što ovaj nalaz

dovodi u vezu s grobom 4 sa Šuplje crkve u Solinu, u kojem su, kako sam prethodno istaknula, uz bizantski enkolpion pronađene i ostruge 11. stoljeća. Enkolpion iz Bijaća A. Piteša datira u rasponu od druge polovine 9. do kraja 10. stoljeća.¹⁵⁸ Međutim, napominjem da je veoma srodan enkolpion otkriven u sloju grobova 10. i 11. stoljeća uz crkvu sv. Križa u Ninu,¹⁵⁹ dok se bizantski križići privjesci poput bijačkog primjerka opredjeljuju u 11. stoljeće.¹⁶⁰ Uzme li se u obzir i okov mača (premda je on u grobu zacijelo u sekundarnoj uporabi), vjerojatnija je datacija cijeloga groba u 11. stoljeće.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nakon iznošenja svih relevantnih podataka, mišljenja raznih autora i osobnih zapažanja o nalazima o kojima je ovdje riječ, kao i argumenata za njihovo vremensko opredjeljivanje, moram pokušati odgovriti na barem dva pitanja:

Tko su nositelji oružja i konjaničke opreme?

Što nam ovi nalazi govore o razdoblju u kojem su nastali i teritoriju s kojeg potječu i mogu li upotpuniti sliku o povijesnim zbivanjima za koja znamo iz pisanih izvora?

Odgovor na prvo pitanje u širem smislu vrlo je jednostavan, osobito ako se uzme u obzir situacija u ostalim onodobnim ranosrednjovjekovnim slavenskim kneževinama. Nositelji oružja i konjaničke opreme pripadaju ranofeudalnoj društvenoj eliti.¹⁶¹ Već sam prije naglasila da pojava ostruga (za razliku od oružja, oruđa i drugih predmeta iz dnevne uporabe koji se moraju smatrati priložima vezanim uz poganska vjerovanja) u horizontu grobova s kristijaniziraom populacijom na tlu Hrvatske i Bosne svjedoči o visokom društvenom statusu pokojnikâ.

Kada je riječ o nalazima prve skupine s teritorija Hrvatske i Bosne i Hercegovine, najprije treba ustvrditi da su oružje i konjanička oprema u razdoblju nakon smrti kneza Borne pa do pred kraj 9. stoljeća relativno slabo poznati. Rijetki primjerci ostruga koje donosim u katalogu uglavnom su nepoznatih okolnosti otkrića. Je

152 Vinski 1983, str. 28.

153 Demo 1983-1984, str. 220-221, bilj. 42.

154 Sijarić 2004, str. 35.

155 Vinski 1983, str. 31-32.

156 Hrvati i Karolinzi 2000, str. 190, okov korica mača, kat. br. IV, 14, M. Petrinec.

157 Milošević 2000.

158 Piteša 2009, str. 133.

159 Belošević 1998, str. 136, 143-144, T. XXVI, 2.

160 Vidi npr. sličan križić iz Demir Kapije u Makedoniji (Myрџева 2008, стр. 26, kat. 6p. 29).

161 Vidi: Hilczerowná 1956, str. 119-131, Profantová 1997, str. 109-110; Profantová 2005; Klanica 2005; str. 40-41; Ko-ušil 2005, 73-91; Ungerman 216-217; Ruttikay 2005; 237-239;

li razlog tome slabljenje franačkih utjecaja pa prestaju pristizati predmeti zapadne provenijencije, a domaće proizvodnje još nema, ili je, pak, mali broj nalaza samo rezultat nedovoljne istraženosti? Bilo kakav zaključak u ovom trenutku bio bi na razini nagađanja.

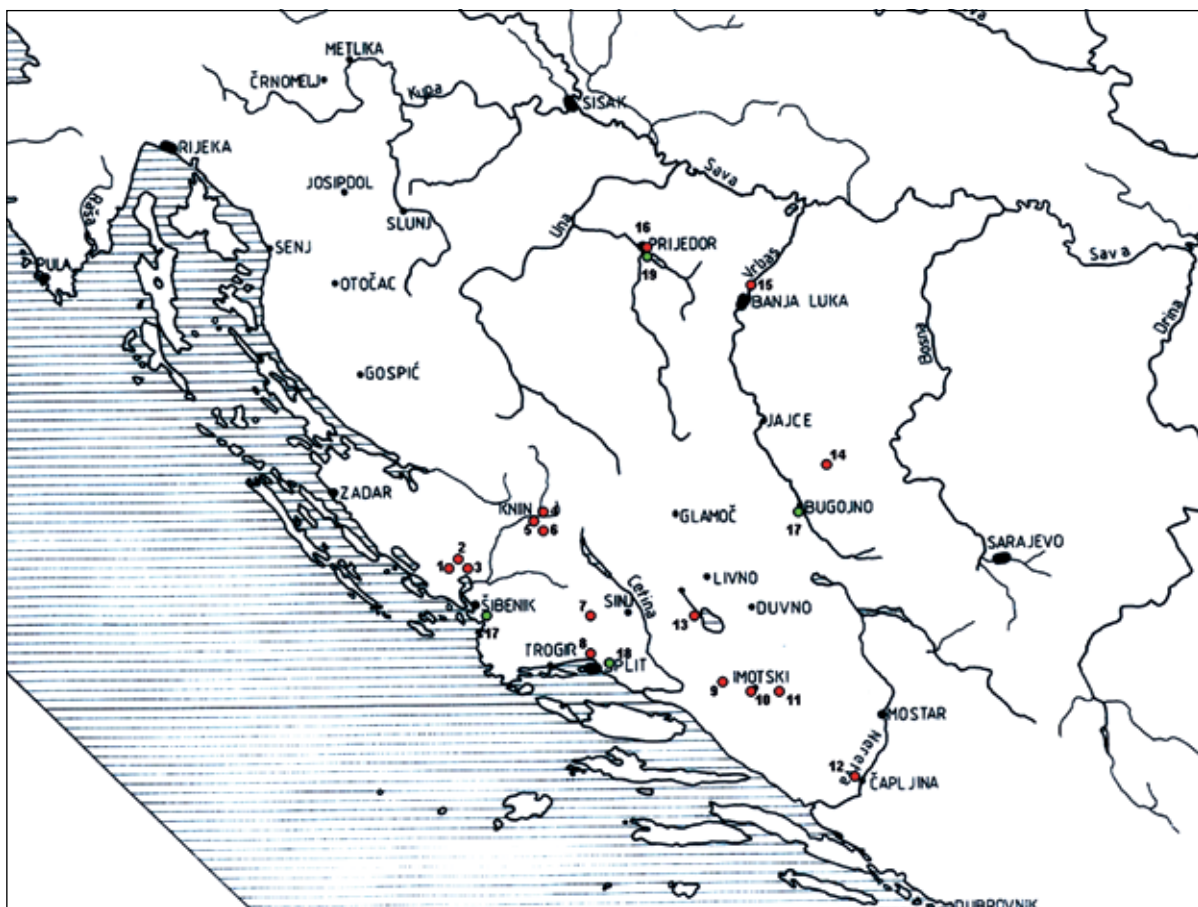
Znatnije promjene zamjećuju se na prijelazu 9./10. stoljeće, kada se na nizu lokaliteta pojavljuje karakteristična skupina predmeta s kalotama ukrašenim zrakasto raspoređenim žljebovima. Već sam naglasila da se na osnovi spomenutih nalaza može rekonstruirati kompletna oprema ratnika i konjanika, kao i to da je ova specifična skupina karakteristična isključivo za područje Hrvatske i zapadne Bosne, a najistočniji nalaz potječe iz Mogorjela, smještenog na desnoj obali Neretve. Karta rasprostranjenosti pokazuje nam da su nalazi koncentrirani na području ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine (tu je uključen i prostor jugozapadne Bosne, sa županijama Livno, Pset i Pliva). Jedan nalaz (Mogorjelo) s područja je Nerevanske Kneževine, a dva s područja sjeverozapadne Bosne (Prijedor i Petoševci). Ako ovim nalazima pri-

družimo i druge inačice ostruga, pouzdano datirane u 10. stoljeće, dobivamo još dva nalazišta na teritoriju Hrvatske Kneževine i jedno u sjeverozapadnoj Bosni (Gomjenica kod Prijedora).

Sljedeće što se može zapaziti, jest da je najveći broj nalaza registriran upravo duž rubnih županija Hrvatske Kneževine (Proložac i Cista Velika u imotskoj županiji, Podgradina u livanjskoj i Čipuljić¹⁶² u plivskoj županiji). Također treba uzeti u obzir i nedaleki Travnik u ranosrednjovjekovnoj Bosni.¹⁶³ Na tu se liniju

¹⁶² Premda je riječ o neobjavljenom nalazištu, N. Miletić ističe kako je na groblju, koje se vremenski opredjeljuje od 9. do 15. stoljeća, pronađen velik broj ostruga raznih varijanata i kronološke pripadnosti, pa ga je stoga svakako nužno uključiti u kartu rasprostranjenosti (vidi: Miletić 1984, str. 416). M. Zekan navodi da s nalazišta potječe tridesetak primjeraka ostruga, od kojih barem sedam pripada razdoblju 10. stoljeća (vidi: Zekan 1994, str. 67; bilj. 38, gdje je navedena i sva relevantna literatura koja se odnosi na Čipuljić).

¹⁶³ Teritorije ranoslavenskih oblasti na području današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine veoma je dobro, na

KARTA 1

Rasprostranjenost ostruga i okova 10. stoljeća

1-Piramatovci 2-Bribir 3-Variivode 4-Knin 5-Kapitul 6-Biskupija 7-Muč Gornji 8-Kaštel Stari 9-Cista Velika 10-Proložac Donji 11-Posušje 12-Mogorjelo 13-Podgradina 14-Travnik 15-Petoševci 16-Gomjenica 17-Čipuljić

nadovezuju upravo nalazišta sjeverozapadne Bosne (Gomjenica, Prijedor, Petoševici).

Kartirani lokaliteti s područja Hrvatske Kneževine odreda su značajna mjesta vezana uz hrvatski vladajući sloj, što dodatno potvrđuju vladarski natpisi i drugi arheološki nalazi koji s njih potječu (Knin, Kapitul, Biskupija – Crkvina, Bribirska glavica i okolica, Muć Gornji, okolica Klisa i Solina).

U kontekstu povijesnih zbivanja u 10. stoljeću rasprostranjenost nalaza o kojima je riječ svakako ima određeno značenje. Ovom pitanju dosad u arheološkoj, pa ni u povijesnoj literaturi, koja se koristila rezultatima arheologije, nije posvećena nikakva pozornost.

Na osnovi stratigrafskih pokazatelja na pojedinim grobljima, može se zaključiti da se ostruge druge skupine prvi put pojavljuju u vrijeme kraja vladavine kneza Branimira (879.-892.), te su zasigurno u uporabi tijekom cijele prve polovine 10. stoljeća. Pojedini primjerci registrirani su i u drugoj polovini tog stoljeća. Povijesna znanost uglavnom se slaže da je vrijeme vladavine Branimira razdoblje mira, graditeljskog poleta i sveopćeg napretka, a ujedno i razdoblje slabljenja franačkih i bizantskih utjecaja.¹⁶⁴ To potvrđuju i arheološki nalazi. Upravo u doba Branimirove vladavine zamjećuju se znatne promjene u okviru grobalja na području Hrvatske Kneževine, na kojima bilježimo pojavu karakterističnih luksuznih jednojagodnih sljepoočničarki i drugih nakitnih predmeta, koji će postati vodeći tipovi nakita tijekom cijelog 10. stoljeća. Tom sloju grobova pripadaju i ostruge sa završecima krakova u obliku kalota i na istovjetan način ukrašene pojasne garniture i okovi.

No već u prvoj polovini 10. stoljeća u blizini hrvatskih granica pojavljuju se dvije nove sile, Bugari i Mađari. Povijesni izvori bilježe podatke o sukobima s mađarskom i bugarskom vojskom u doba hrvatskog vladara Tomislava. Pretpostavlja se i širenje Hrvatske Kneževine prema sjeveru, a u tom kontekstu značajno je i spominjanje sisačke biskupije na crkvenim saborima u Splitu, kojima prisustvuje i sam Tomislav. U vrijeme Tomislavovih nasljednika *DAI* Konstantina

Porfirogeneta navodi podatak o 60.000 konjanika u hrvatskoj vojsci.

Sada ponovo upućujem na kartu rasprostranjenosti koja pokazuje da su nalazi ostruga, pojasnih garnitura i okova 10. stoljeća najbrojniji upravo duž istočne granice Hrvatske Kneževine, a nema ih zapadnije od Knina i Bribira. Ovdje treba ukazati i na činjenicu da se na područjima negdašnjih istočnih županija Hrvatske Kneževine (imotski i livanjski kraj) arheološka istraživanja intenzivnije provode tek zadnja dva desetljeća, ali su ta područja još uvijek znatno slabije istražena u odnosu na npr. Ravne kotare, gdje slični nalazi dosad uopće nisu registrirani, što ne može biti slučajnost. Usudujem se pretpostaviti da će se broj nalaza duž istočnih granica Hrvatske Kneževine još povećati budućim arheološkim istraživanjima. Gustoća nalaza na istočnoj granici mora se dovesti u vezu s opasnosti koja tijekom prve polovine 10. stoljeća prijete iz pravca Bugarske. *DAI* navodi provalu bugarske naoružane čete pod vodstvom Algototura, koja biva poražena od strane Hrvata. Nakon toga bugarski vladar Simeon šalje vojsku, ali i ta vojska doživljava poraz. Bizantski pisac iz 11. stoljeća Ivan Skilica o sukobu prenosi podatak iz starijih izvora, dodajući da je Simeon pobijeden na "nepovoljnim brdovitim mjestima".¹⁶⁵ Stoga smatram da nalazi oružja i konjaničke opreme iz 10. stoljeća svjedoče upravo o ovim povijesnim događajima negdje u bosanskim planinama. Ali to nije sve. Bitno je ukazati i na nalaze s područja sjeverozapadne Bosne. Osobito su značajna sustavno istražena groblja u Gomjenici kod Prijedora i Petoševcima kod Laktaša, na kojima su, osim nalaza ostruga, registrirani i drugi karakteristični arheološki nalazi starohrvatskoga kulturnog kruga. Kako se, zahvaljujući prisutnosti pojedinih elemenata različitih kultura (starohrvatske, velikomoravske, ranomađarske, bugarske, bjelobrdске), oba groblja veoma dobro mogu datirati, držim da upravo na njima pronalazimo svjedočanstvo o proširenju Hrvatske Kneževine prema sjeveru u prvoj polovici 10. stoljeća, ali i arheološki odraz širih događanja na prijelazu 9. i 10. stoljeća na prostoru Donje Panonije.¹⁶⁶ Pritom ponajprije mislim na podatke iz fuldenških anala prema kojima je godine 896. obrana

osnovi i povijesnih i arheoloških argumenata, nedavno odredio D. Periša. Prema njegovu mišljenju ranosrednjovjekovna Bosna spomenuta u *DAI* Konstantina Porfirogeneta oblast je koja obuhvaća područje gornjeg toka istoimene rijeke s njezinim pritokama, pa se za Travnik može reći da se nalazi u graničnoj zoni ranosrednjovjekovne Hrvatske i Bosne (vidi: Periša 2010-2011, str. 301).

164 Budak 1994; Goldstein 1995, str. 260-269.

165 Goldstein 1995, str. 291.

166 Ovdje treba uzeti u obzir i groblje u Mahovljanima kod Prijedora (Miletić 1979; Tomičić 2000), na kojem nema nalaza oružja i konjaničke opreme, a ni karakterističnih nalaza starohrvatskoga kulturnog kruga, te nalaz jednojagodnih sljepoočničarki u Klačnicama kraj Banje Luke (vidi: Ercegović 1960, str. 251, Tab. IX, 45-46). Vidi i tekst P. Šmalcelj u ovom broju *Starohrvatske prosvjete*.

čitave Panonije od Mađara prepuštena knezu Braslavu.¹⁶⁷ Sjedište mu je u Sisku, a njegova zemlja naziva se "regnum inter Dravum et Savum flumine". Pod naletima mađarske konjice oko godine 898. nestaje Braslavljeva kneževina, a Mađari se primiču hrvatskim granicama. Premda su vijesti o borbama Hrvata i Mađara (uz što se vezuje i proširenje Hrvatske na sjever) rijetke i ne sasvim pouzdane, ne bi ih trebalo u potpunosti odbaciti, pa ni relativizirati, svodeći ih na okršaje prilikom mađarskih pljačkaških pohoda duboko na teritorij Hrvatske Kneževine, kako to čini I. Goldstein.¹⁶⁸ Navedena groblja sjeverozapadne Bosne jasno svjedoče o tome da je već od prve polovine 10. stoljeća ovaj teritorij pod političkom vlašću hrvatskog vladara. Tijekom prve polovine 10. st., a osobito oko sredine tog stoljeća, u okviru grobalja na tlu Hrvatske Kneževine, započinju se pojavljivati pojedini specifični predmeti, kakve pronalazimo isključivo na grobljima sjeverozapadne Bosne, a nema ih izvan tog prostora.¹⁶⁹ Osim toga, groblja sjeverozapadne Bosne pokazuju i veliku srodnost s grobljima rane faze bjelobrdske kulture smještenim u zapadnom dijelu savsko-dravskog međuriječja. Na izrazite regionalne osobitosti koje odražava materijalna kultura grobalja zapadnog dijela savsko-dravskog međuriječja u literaturi je već nekoliko puta ukazano.¹⁷⁰ Većina autora koja se tom problematikom bavila, pretpostavlja da su se u istom prostoru morala nalaziti i radionička središta koja su proizvodila nakit, ukazujući u tom smislu u prvom redu na Sisak.¹⁷¹ Razmotrivši ponajprije ostavštinu grobalja sjeverozapadne Bosne, a dijelom i čitavog prostora zapadnog dijela savsko-dravskog međuriječja, i sama sam pretpostavila da je Sisak radioničko središte, i to ne samo za proizvodnju nakita potpuno srodnog onom s užeg područja Hrvatske Kneževine već i raznih inačica lijevanih naušnica koje se svrstavaju u ranu fazu bjelobrdske kulture, a zapravo su prisutne samo na grobljima užeg naznačenog područja između Drave i Save.¹⁷² O političkoj pripadnosti Hrvatskoj Kneževini posredno svjedoči i činjenica da je na crkvenom saboru godine 928. u Splitu ninskom biskupu Grguru ponuđena sisačka biskupija, za koju se, uz ostale koje mu se nude, kaže da je dobro napućena

i s dovoljno svećenstva.¹⁷³ Stoga se može zaključiti da se u doba Tomislava Hrvatska proširila barem na dio propale Braslavljeve kneževine. Možda u tom smislu najispravnije razmišlja N. Budak, koji pretpostavlja da se hrvatska sjeverna granica nalazila u široj regiji Siska, s time da je između Hrvata i Mađara bio širok ravničarski pojas zapadnog savsko-dravskog međuriječja, koji nije priznavao ničiju vlast.¹⁷⁴ Na političku pripadnosti teritorija sisačke biskupije Hrvatskoj upućuje i činjenica da ga poslije preuzima nova zagrebačka biskupija, koju je osnovao Ladislav, pri čemu se počeci zagrebačke Crkve nastoje u potpunosti razdvojiti od svake veze sa sisačkom biskupijom, a sisački biskup i mučenik sv. Kvirin biva sustavno izbrisan iz zagrebačkog kalendara i tradicije.¹⁷⁵

Posebno se valja osvrnuti i na nalaz ostruge sa završetkom krakova u obliku kalote ukrašene zrakasto raspoređenim žljebovima iz Mogorjela. Lokalitet je, u okviru naše teme, značajan ne samo zbog spomenute ostruge već i zbog činjenice da su arheološki nalazi, koji otud potječu, počevši od onih s prijelaza 8. u 9. stoljeće pa sve do kraja 11. stoljeća, potpuno istovjetni nalazima s područja Hrvatske Kneževine.¹⁷⁶ Mogorjelo se nalazi na teritoriju male Neretvanske Kneževine, kojoj je pripadalo usko područje između donjih tokova Cetine i Neretve, uključujući otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet. N. Miletić i Z. Vinski Mogorjelo ispravno stavljaju u Neretvansku Kneževinu,¹⁷⁷ dok T. Burić interpretira lokalitet kao rano središte humljanjskih Viševića.¹⁷⁸ Na ovu pogrešku upozorio je D. Periša, koji ističe da Burić polazi od političkih granica s kraja 12. st., kada se Hum proširio zapadno od Neretve.¹⁷⁹ Stoga se može zaključiti, suprotno Burićevoj pretpostavci, da s područja Neretvanske Kneževine, koju Konstantin Porfirogenet naziva i Paganija, ipak potječe veći broj arheoloških nalaza. Uzmemo li u obzir nalazišta datirana u rasponu od prijelaza 8./9. st. pa do kraja 11. st., mora se zaključiti da je materijalna kultura tog prostora u potpunosti istovjetna onoj Hrvatske kneževine, što je i logično s obzirom na to da je

167 Budak 1994; Goldstein 1995, str. 270-271.

168 Goldstein 1995, str. 286-287.

169 Vidi: Petrinec 2009, str. 225-226.

170 Vinski 1970A, str. 73-76; Demo 1983; Tomičić 2000, str. 31.

171 Vinski 1970A; Demo 1983.

172 Petrinec 2009, str. 229-237.

173 Budak 1994 A.

174 Budak 1994, str. 30-31.

175 Budak 1994, 106-109.

176 To se odnosi na predmete ranokarolinške provenijencije, ali i na nakit i kasnije nalaze oružja i konjaničke opreme (vidi: Werner 1960-1961; Miletić 1963; Vinski 1985).

177 Miletić 1963; Vinski 1985.

178 Burić 1996, str. 142. Burić se poziva na J. Kovačevića (vidi: Kovačević 1967, str. 359-363).

179 Periša 2011, str. 301, bilj. 3. Također ispravno ukazuje na to da naziv Zahumlje odražava srpsku perspektivu.

neretvanska sklavinija tijekom 9. i 10. st. povremeno u ovisnom položaju o Hrvatskoj, da bi joj u 11. st. bila potpuno priključena. Time nipošto ne želim negirati Neretljane kao zasebnu etničku i političku zajednicu u to doba, već samo pretpostavljam da su nalazi nakita, pa poslije i oružja i konjaničke opreme proizvodi istih onih radionica koje opskrbljuju područje Hrvatske Kneževine. Arheološku sliku neretvanske sklavinije znatno su upotpunila i novija arheološka istraživanja na trasi autoceste, pa se naziv Paganija, odnosno podatak o kasnijem pokrštavanju Neretljana, odražava u pogrebnim običajima registriranim na pojedinim grobljima u Zabiokovlju.¹⁸⁰

Zadržimo se na još dva, u okviru povijesne znatnosti veoma sporna podataka vezana uz razdoblje 10. stoljeća.

Prvi se odnosi na navodnu krunidbu Tomislava na Duvanjskom polju. U prilog potpunoj nevjerodostojnosti podataka iz *Ljetopisa popa Dukljanina* I. Goldstein navodi: “Duvno je u 10. stoljeću samo dio županije Livno. Na tom pravcu zadnje mjesto u kojem postoje obimniji arheološki nalazi je Muć, a za cijelo područje županije Cetina, kao i županije Livno, pisani izvori vrlo su oskudni...”¹⁸¹ Ni arheološka znanost ne odnosi se bolje prema prostoru istočnih hrvatskih županija, određujući Hrvatsku Kneževinu kao “Dalmatinsku Hrvatsku s matičnim prostorom između rijeka Zrmanje i Cetine”,¹⁸² što je znatno manji prostor od onoga koji je definirao Konstantin Porfirogenet u *DAI*, a sve brojniji arheološki nalazi s područja Vinodola, Like i jugozapadne Bosne dokazuju upravo suprotno, tj. ti su prostori jednako “matični” kao i teritorij između navedenih dviju rijeka.¹⁸³ Zadržat ću se ovdje samo na jednom nalazištu u livanjskoj županiji. Iznad Podgradine u Buškom blatu¹⁸⁴ smještena je kasnoantička utvrda, koja je obnovljena u ranom srednjem vijeku, o

čemu svjedoče nalazi oružja i konjaničke opreme nedavno pronađeni na lokalitetu.¹⁸⁵ Najvažniji nalaz koji potječe s utvrde jest olovni bizantski carski pečat,¹⁸⁶ na koji se nedavno osvrnuo D. Periša.¹⁸⁷ Pečat pripada carevima Lavu VI. Mudrom (886.-912.) i njegovu bratu Aleksandru. Periša ističe kako je konopac kroz pečat prolazio na dva mjesta, što upućuje na povjerljivu pošiljku, koju je morao dostaviti bizantski carski izaslanik sa zaštitnom pratnjom, uz jamstva sigurnosti domaćih velikodostojnika kroz čije je područje prolazio, a riječ je o teritoriju hrvatskog vladara. Od važnosti su i natpisi na pečatu, koji su na latinskom, a ne grčkom pismu, čime se bizantska diplomacija prilagodila vladaru kojem je dokument upućen. Pečat se može datirati u vremenski raspon od godine 886., kada umire Bazilije I., do 912., kada umire Lav VI., dakle u vrijeme vladavine hrvatskih knezova Branimira (879.-892.), Muncimira (892. – oko 910.) ili Tomislava (oko 910.-928). Naravno da ne mislim reći kako pečat potvrđuje krunidbu Tomislava na saboru na Duvanjskom polju, ali jasno svjedoči da je Podgradina na prijelazu 9./10. st. bila jedno od sjedišta (utvrđenih gradova) hrvatskog vladara i, još više od toga, da je potpuno moguće, pa čak i sasvim izvjesno da su hrvatski vladari boravili i imali svoja sjedišta u rubnim županijama Hrvatske Kneževine.

Drugi podatak odnosi se na hrvatsku vojsku u doba Tomislavovih nasljednika. U vezi s nalazima ostruga iz 10. st. zanimljiv je podatak o 60.000 konjanika. Bez obzira što je broj vjerojatno preuveličan, ostruge iz 10. stoljeća, a osobito njihova koncentracija na istočnim granicama Hrvatske Kneževine, potvrđuju da je konjanstvo igralo značajnu ulogu u hrvatskoj vojsci tog vremena. I. Goldstein u potpunosti marginalizira podatak, tvrdeći da je konjanik bio izuzetno skup za hrvatsko društvo dalmatinskog zaleđa, te zaključuje kako taj teritorij uopće nije bio prikladan za uzgoj konja.¹⁸⁸ Osim nalaza ostruga koji se izravno suprotstavljaju Goldsteinovom zaključku, ukazujem na sljedeće. G. Vinjalić navodi podatak da su Turci prilikom opsade Klisa u Konjskom sagradili utvrdu koja je mogla primiti više od 1000 konja, a za uzdržavanje tih konja koristili su se prinosima polja i tako sprječavali komunikaciju između Klisa i utvrde Neorić.¹⁸⁹ Iako se podatak odnosi na 16. stoljeće, treba zamijetiti da su

180 Bilić, Ivišić, Vulić 2011.

181 Goldstein 1995, str. 299. U vezi s Goldsteinovim zaključkom treba ukazati samo na u literaturi odavno poznato nalazište na Crkvini u Gornjim Koljanima, koje pripada cetinskoj županiji, da ne nabrajam mnoga druga otkrivena i istraživana u novije vrijeme.

182 Vidi: Jelovina 1976; Belošević 1980, pa čak i u najnovije vrijeme (Belošević 2010).

183 Na to sam već u dva navrata ukazala (vidi: Petrinec 2002, str. 221; Petrinec 2009, str. 3-4). U najnovije vrijeme na neprimjerenost nazivanja teritorija između Zrmanje i Cetine matičnim prostorom Hrvatske Kneževine osvrnuo se A. Jurčević (vidi: Jurčević 2011, str. 112, 138-140).

184 Iz Podgradine su ostruge br. 1 ovdje u katalogu, a s istoga groblja potječu i ranokarolinške ostruge i mač (vidi: Vrdoljak 1988; Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999).

185 Te nalaze spominjem u više navrata ovdje u tekstu, a uskoro će ih objaviti dr. sc. A. Milošević.

186 Mirnik 2006, 479-482.

187 Periša 2011, str. 303, bilj. 13.

188 Goldstein 1995, str. 292.

189 Vinjalić 2010, str. 35.

se konji nalazili u mjestu koje se naziva Konjsko, odnosno u Konjskom polju. Toponim je puno stariji pa se Konjsko polje prvi put u pisanim vrelima pojavljuje 1083., kao zemlja Konjuština (*Conustina*) u županiji Smina, koju kralj Zvonimir poklanja splitskom nadbiskupu Lovri, što znači da je već u to doba bila poznata po konjima.¹⁹⁰ Konjsko polje jedno je od manjih kraških polja u zaleđu dalmatinskog priobalja, a sve su ranosrednjovjekovne hrvatske županije smještene u kraškim poljima Dalmacije, Like i jugozapadne Bosne te oko njih. Ta su polja zbog mogućnosti ispaše i brojnih izvora vode veoma pogodna za uzgoj konja. Visoravnima uz Livanjsko polje, koje se ubraja među najveća europska kraška polja (405 kilometara četvornih) i danas luta jedno od rijetkih krda divljih konja u Europi.¹⁹¹

Preostalo je još nešto reći o pitanju proizvodnje oružja i konjaničke opreme u 10. stoljeću. Razmatrajući skupinu ukrašenu kalotama sa zrakasto raspoređenim žljebovima, već sam ustvrdila da nemaju analogija izvan prostora Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ta bi činjenica ukazivala na domaću ljevačku i kovačku produkciju, premda za to ne postoje izravni arheološki dokazi. Iznoseći argumentaciju za vremensko opredjeljivanje ovih predmeta, zaključila sam da najstariji primjerci potječu iz vremena Branimirove vladavine, kada se uostalom počinju pojavljivati i karakteristični nakitni predmeti starohrvatskoga kulturnog kruga, u prvom redu velike sljepoočničarke s jagodama, ali i prstenje, puceta i ukrasne aplikacije. Još 2003. ukazala sam na neodrživost teza iz starije literature o "proizvodnji domaćih radionica" i pretpostavila proizvodnju "po barbarskom ukusu" u gradskim zlatarskim radionicama.¹⁹² Odnosno, moguće je i da su pojedini gradski zlatari djelovali u sklopu dvorova hrvatskih vladara, kako je to arheološki utvrđeno u Starém Městu u Moravskoj za teritorij Velikomoravske Kneževine u 9. stoljeću.¹⁹³

Ako je vladajući sloj Hrvatske Kneževine imao svoje zlatare (podrijetlom iz gradova bizantske Dal-

macije) koji su izrađivali nakit, pa čak ako se isključivo opskrbljivao iz gradskih radionica koje su se prilagođavale njegovu ukusu, logično je pretpostaviti i lokalnu proizvodnju oružja i konjaničke opreme.¹⁹⁴ Tome u prilog svakako govori činjenica da je izrazito specifična skupina s kalotama ukrašenim zrakasto raspoređenim žljebovima vezana uz uži teritorij Hrvatske i Neretvanske Kneževine, pa nije osobito vjerojatno da ti predmeti pristižu iz udaljenih radionica u Porajnju, kao što je bio slučaj u ranom 9. stoljeću. Uostalom, da je tako, onda bi se pojavili i na nekom drugom području. Domaća proizvodnja ostruga posvjedočena je u 10. i 11. stoljeću i u nekim drugim slavenskim kneževinama. Z. Hilzerowná iznosi arheološke argumente koji potvrđuju domaću izradu poljskih ostruga tog vremena, premda prvi pisani podaci o njihovim proizvođačima u Krakowu potječu tek s početka 15. stoljeća. No ako isto pretpostavimo za hrvatske ostruge, treba se prisjetiti da se uz njih vezuju i okovi pojasnih garnitura, koje se nose uz mačeve. Već sam prije ukazala na problem da ni jedan okov garniture dosad nije pronađen zajedno s mačem, a u vezi s tim i na rijetke nalaze mačeva koji se mogu vremenski opredjeliti u isto vrijeme (tip *Petersen X*). To su primjerci iz podnožja Koraća kraj Dabra u Lici te iz Glamoča, kao i dva primjerka otkrivena u rijeci Savi. Za sječivo mača iz Glamoča i mač pronađen u koritu Save kod Bosanske Gradiške potpuno je sigurno, s obzirom na signaturu INGELRII, da su proizvodi porajnske radionice, koju se obično locira u okolinu današnjega grada Solingena. Isto se može pretpostaviti i za primjerak otkriven u Savi kod Jasenovca, s ostatkom nečitkog natpisa. Bez obzira što mačevi o kojima je riječ nisu udruženi s nalazima garnitura ili ostruga, a nisu ni registrirani na nekom od lokaliteta s ovim nalazima, ipak pripadaju tipovima kakve bismo očekivali uz pojasne garniture. Pišući o spatama tipa *X*, Vinski ukazuje na njihovu rasprostranjenost širom europskoga kontinenta, od ušća Loare u Atlantik do gornje Volge.¹⁹⁵ Oko godine 900. takve su spate stizale trgovinom i kao plijen u Skandinaviju, gdje se pojavljuju i lokalne domaće imitacije. Lokalna proizvodnja spatama tipa *X* pretpostavljena je i u Češkoj i Velikomoravskoj Kneževini.¹⁹⁶ I Vinski zaključuje da velik broj spatama

190 Stipišić, Šamšalović 1967, str. 180.

191 www.nationalgeographic.com.hr

192 Petrinc 2003, str. 173-174. Na proizvodnju nakita u gradskim radionicama prije mene je u više navrata ukazao N. Jakšić (vidi: Jakšić 1984; Jakšić 1996), ali ja se i dalje ne slažem s njegovim zaključkom da je riječ o gradskom "stilskom nakitu", a u skladu s tim i s njegovim vremenskim opredjeljivanjem u romaničko razdoblje (12. i 13. stoljeće).

193 Galuška 1989. Obučeni zlatari u Moravsku vjerojatno dolaze zajedno s misijom Ćirila i Metoda.

194 Vidi: Hilzerowná 1956, 126-131.

195 Vinski 1983, str. 17.

196 O problemu nekritičnog pripisivanja pojedinih nalaza (među kojima su i garniture mačeva) isključivo tzv. Blatinica-Mikulčice horizontu, te o mogućoj kasnijoj dataciji pojedinih primjeraka na prijelaz 9. u 10. stoljeće, pisao je nedavno Š. Ungerman (vidi: Ungerman 2011A).

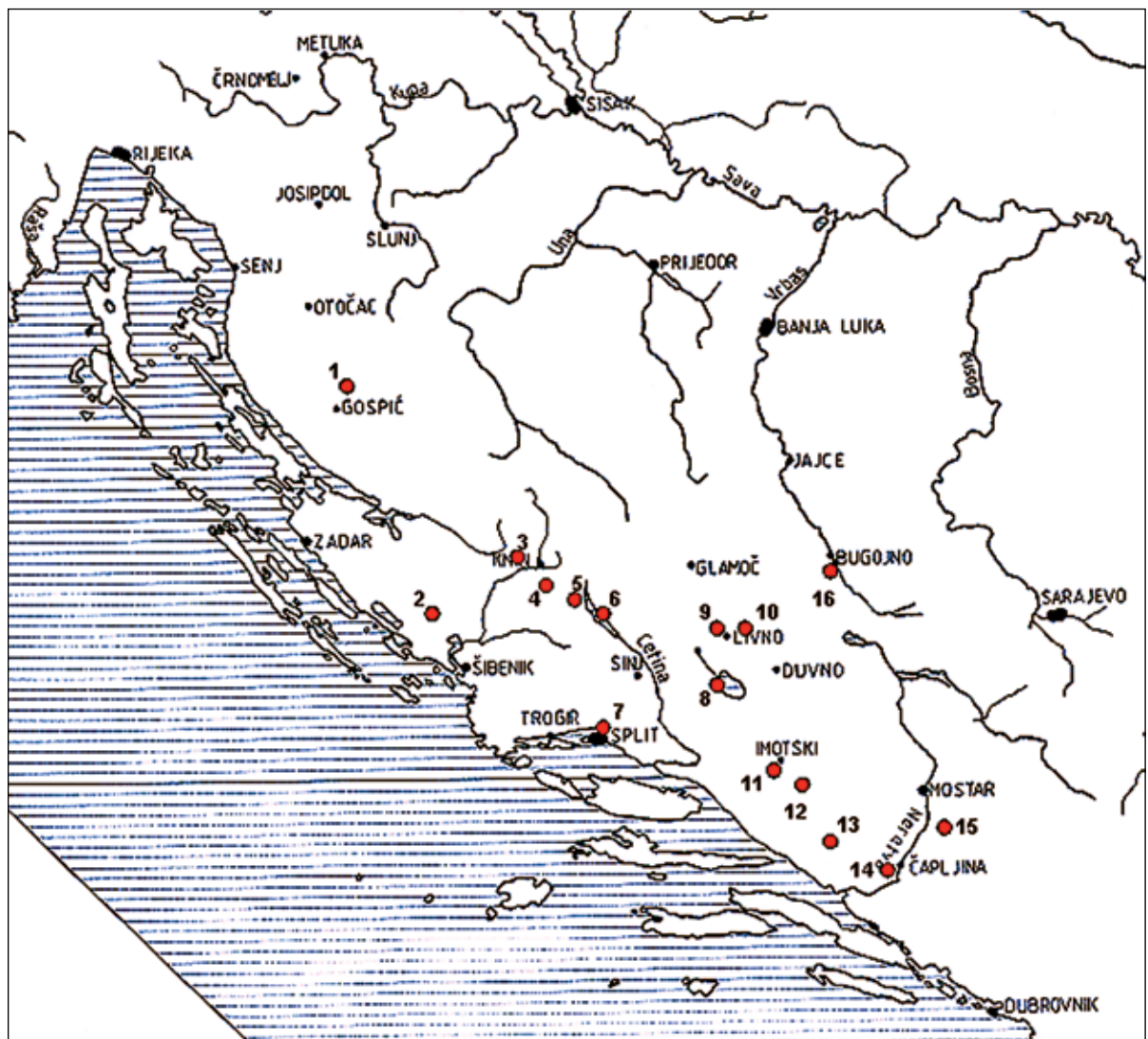
tipa X upućuje na mogućnost lokalnoga slavenskog oponašanja na moravskom području. Što se Hrvatske tiče, ne čini mi se logičnim pretpostaviti da su domaći proizvodi garnitura za mačeve bili namijenjeni mačevima porajnskih radionica, a za lokalnu proizvodnju mačeva dokaza nema. To pitanje zasad ostavljam otvorenim, jer, kao što sam već naglasila, mačevi se više ne prilažu u grobove, a naselja i utvrde gdje bi se ovi nalazi mogli očekivati, u potpunosti su arheološki neistraženi. Međutim, i četiri spomenuta porajnska mača ipak o nečemu svjedoče, i ne bih se složila s M. Sijarićem, koji smatra da mjesto nalaza usamljenog mača ne govori apsolutno ništa.¹⁹⁷

Treba zamijetiti da su dva mača pronađena u koritu rijeke Save, a desnom Posavinom prolazila je cesta *Siscia-Sirmium*, jedna od najvažnijih antičkih komunikacija u Panoniji, zasigurno u uporabi i u srednjem vijeku.¹⁹⁸ Ne treba zaboraviti ni to da je riječ o riječnim prijelazima. Na cestu *Siscia-Sirmium* s juga su ulazili i brojni priključni putovi. Upravo se u Bosansku Građisku locira *Servitium*, koji je magistralnom cestom bio povezan sa Salonom (*A colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*).¹⁹⁹ Na trasi te ceste je i Glamoč, gdje je zabilježen još jedan mač. I jednom i drugom cestom svakako se tijekom 10. stoljeća kretala hrvatska vojska, ali i mađarski konjanici, koji su u drugoj polovini 10.

197 Sijarić 2004, str. 95.

198 Bojanovski 1988, str. 343.

199 Bojanovski 1974, str. 41-129.

KARTA 2

Rasprostranjenost ostruga 11. stoljeća

1-Ljubovo 2-Bribir 3-Radučić 4-Biskupija 5-Vrlika 6-Gornji Koljani 7-Solin 8-Podgradina 9-Lištani 10-Šujica 11-Proložac Donji 12-Gorica 13-Zvirici 14-Mogorjelo 15-Podgrađe 16-Čipuljić

stoljeća također rabili spate tipa X.²⁰⁰ Na kraju, uz trasu ove ceste još su neka od nalazišta iz kataloga: Laktaši (postaja *Ad Fines*), Podgradina kraj Livna i Klis.

Toliko o nalazima 10. stoljeća.

Početak 11. stoljeća pojavljuju se novi tipovi ostruga, sa završecima krakova u obliku dvostruke ušice. Već u starijoj podskupini ostruga, koje sam ovdje uvrstila u treću skupinu, zamjetljivi su elementi koji će biti karakteristični za ostruge tijekom cijelog toga stoljeća, pa i kasnije, u 12. i 13. stoljeću. Karta rasprostranjenosti ukazuje na najveću koncentraciju upravo na teritoriju Hrvatske i Neretvanske Kneževine. Velik je broj nalaza na istim lokalitetima na kojima su zabilježeni i stariji primjerci 10. stoljeća. Jedna ostruga registrirana je u Podgrađu kod Blagaja, istočno od Neretve, na teritoriju Huma. Najzapadniji nalaz potječe s planinskog prijevoja Ljubovo, između Kore-

nice i Gospića u Lici.

Na žalost, većina nalaza o kojima je riječ nepoznatih su okolnosti otkrića. U kontekstu povijesnih zbivanja druge polovine 11. stoljeća zanimljiv je nalaz iz groba 4 uz baziliku sv. Petra i Mojsija u Solinu. Prvi povijesni dokument o crkvi darovnica je kralja Petra Krešimira iz godine 1069., a solinska je bazilika i povijesno mjesto Zvonimirove krunidbe za kralja Dalmacije i Hrvatske 1076. godine. Crkva je ranoromanička građevina podignuta oko sredine 11. stoljeća. Arheološkim iskopavanjima provedenim na lokalitetu uz južni zid crkve otkriveno je šest rano-srednjovjekovnih grobova, među kojima i grob 4, s nalazom ostruga i bizantskog enkolpiona.²⁰¹ Grobovi su ukopani u drugoj polovini 11. stoljeća, nakon izgradnje crkve, što potvrđuju i grobni nalazi o kojima je ovdje riječ. To je vrijeme kada Hrvatskom vladaju upravo Petar Krešimir i Zvonimir. Na to razdoblje odnosi se u povijesnoj pa i arheološkoj literaturi toliko razmatrana sporna legenda o nasilnoj Zvonimirovoj

200 Vinski 1983, str. 16-17. Vinski ipak ističe kako je za većinu spata tipa X u Panoniji veća vjerojatnost slavenskog negoli mađarskog nositelja, budući da ovi potonji rabe spomenuti tip tek od druge polovice 10. stoljeća.

201 Zekan 2000.

KARTA 3

Mačevi 10. i 11. stoljeća

1-Korać 2-Jasenovac 3-Bosanska Gradiška 4-Glamoč 5-Karlovac (?) 6-Velebit (Divoselo) 7-Biskupija 8-Bijaći 9-Mrkonjić Grad (?) 10- Travnik (?)

smrti i u vezi s time poziv u križarski rat.²⁰² Sigurno da nalazi iz groba 4 ne mogu odgovoriti na ta velika pitanja, ali jasno svjedoče o duhu vremena. Za ostruge sam već ustvrdila da pripadaju tipu koji se pojavljuje uoči Prvog križarskog rata. Uzmemo li u obzir i sve ostale nalaze ostruga iz 11. stoljeća, mora se ustvrditi da je Hrvatska krajem tog stoljeća svakako imala velik broj konjanika, koji je mogla okupiti za vojni pohod negdje na Istoku.²⁰³ U tom kontekstu zanimljiva je i pojava relikvijarnih križeva u grobovima s ostrugama i oružjem iz 11. stoljeća.

Pojava pektoralnih križeva, enkolpiona, povezana je s fenomenom hodočašća na sveta mjesta evanđeoskih događaja, a u velikom broju pojavljuju se duž hodočasničkih i križarskih putova prema Konstantinopolu.²⁰⁴ Njihova pojava u Zapadnoj Europi vezana je, na prijelazu u drugo tisućljeće, uz apokaliptična proročanstva o skorom kraju svijeta. Valovi hodočasnika sa zapada kreću u Svetu Zemlju kopnenim putovima preko Ugarske i Balkanskog poluotoka i dalje kopnom ili morem do Jeruzalema. I najstariji pouzdano datirani nalazi bizantskih križeva na tlu Hrvatske s Putalja i Ležajića glavice u Đevrskama potječu iz prve polovine 11. stoljeća.²⁰⁵ Neprestani napadi na hodočasnike imali su, naposljetku, za posljedicu pokretanje Prve križarske vojne za oslobođenje Svete Zemlje. Pojava relikvijarnih križeva u grobovima s ostrugama i oružjem iz druge polovine 11. stoljeća svakako upućuje na mogućnost da su ih vojnici donijeli prilikom pohoda na Istok. Naravno, nije isključena ni mogućnost da su oni hodočasnički suveniri.

Na kraju, u vezi s legendom o ubojstvu kralja Zvonimira, arheološki nalazi o kojima je riječ svjedoče da je Hrvatska krajem 11. stoljeća mogla imati veću kopnenu vojsku (prisjetimo se i da su konjanici-nositelji ostruga redovito iz viših, plemićkih slojeva) te da ih je kralj Zvonimir mogao sazvati i pozvati u neki pohod na istok. Pritom je manje bitno gdje se točno održao taj sabor (ako se održao), premda mi se čini da je u cijeloj priči najvjerodostojnija upravo lokacija, jer je

podatak iz *Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina* o “v petih crikvi v Kosovi”, nadopunjen podatkom iz *Kronike Ivana Tomašića* o crkvi sv. Cecilije.²⁰⁶ Naposljetku, arheološki nalaz ulomka oltarne ograde s natpisom [...sancta]E CE[ciliae] autentična je potvrde ranosrednjovjekovnog titulara bazilike na Stupovima u Biskupiji.²⁰⁷ Nedaleko od glavice Stupovi u Biskupiji nalazi se i položaj Cecela, a toponim je iz predturskog doba.²⁰⁸ Da je Zvonimir boravio u Kninu, potvrđuje i činjenica da otud godine 1078. izdaje jednu svoju ispravu.²⁰⁹

Ponovni pogled na kartu rasprostranjenosti (uključivši i mačeve 11. stoljeća) ukazuje na najveću koncentraciju nalazišta uz antičke komunikacije; ona su smještena duž već spominjane magistralne ceste *Salona-Servitium*, uz cestu *Narona-Bigeste-Gradac-Delminium* i cestu *Salona-Novae-Bigeste-Diluntio*. Dio nalaza je s planinskih prijevoja i s riječnih prijelaza, te s kasnoantičkih utvrda koje su u uporabi u ranom srednjem vijeku.

Na kraju, moram naglasiti da mi nije bila namjera nalazima oružja i konjaničke opreme potvrđivati vjerodostojnost pojedinih povijesnih događaja, osobito ne u povijesnoj literaturi toliko dokazivane i osporavane legende vezane uz Tomislava i Zvonimira. No želim ukazati na slijedeće. Bez obzira radi li se o legendi koja je “produkt historiografije 19. stoljeća nastao na osnovu dvojbenih povijesnih izvora” (Tomislav) ili “autentičnoj srednjovjekovnoj legendi” (Zvonimir) i bez obira na to koliko podaci u njima bili falsificirani, preuveličavani, nadodavani ili nepodudarni, spomenuti arheološki nalazi, pouzdano datirani u 10. i 11. stoljeće, na povijesnom teritoriju Hrvatske Kneževine/Kraljevine, ipak svjedoče da su te legende mogle imati uporišta u nekim stvarnim događajima.

202 Šišić 1905; Gunjača 1952; Goldstein 1984.

203 Ovdje treba napomenuti i da su ostruge 11. stoljeća uglavnom slučajni i površinski nalazi te da će se njihov broj budućim sustavnim arheološkim istraživanjima cijelo znatno povećati.

204 Opširno o ovoj temi vidi: Piteša 1997-1998.

205 Križeve je objavio T. Burić (vidi: Burić 1996A), koji ih vezuje uz razdoblje vladavine Emanuela I. Komnena. Oni su, međutim, znatno stariji, pojavljuju se najkasnije do godine 1050., na što me upozorila dr. Ljudmila Dončeva Petkova iz Sofije, kojoj u ovoj prigodi najtoplije zahvaljujem.

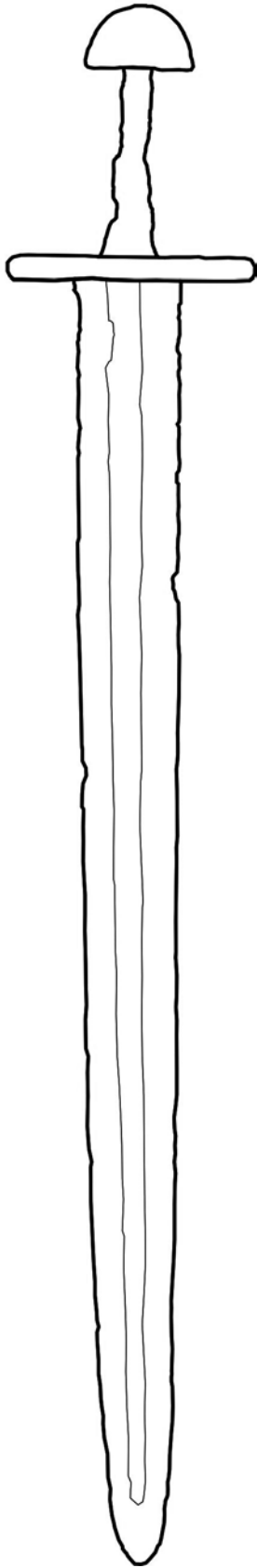
206 Da na Ceceli u Siveriću u Petrovu polju nema predromaničke crkve, nastojao je dokazati još S. Gunjača (vidi: Gunjača 1952). Na tom položaju zadnje desetljeće i sama provodim arheološka iskopavanja, kojima je otkrivena velika trobrodna ranokršćanska bazilika (5.-6. st.) i mala srednjovjekovna crkva, koja ne može biti starija od 12.-13. stoljeća (vidi: Petrinc 2007. gdje su navedeni i izvještaji s ranijih istraživačkih kampanja).

207 Delonga 1996, 73, 77.

208 Gunjača 1952, str. 261-262.

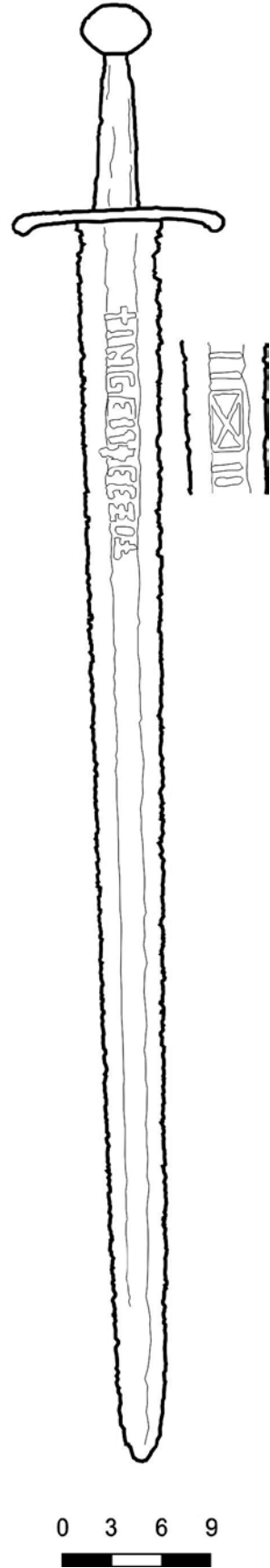
209 Stipišić, Šamšalović 1967, str. 167.

T 1,1

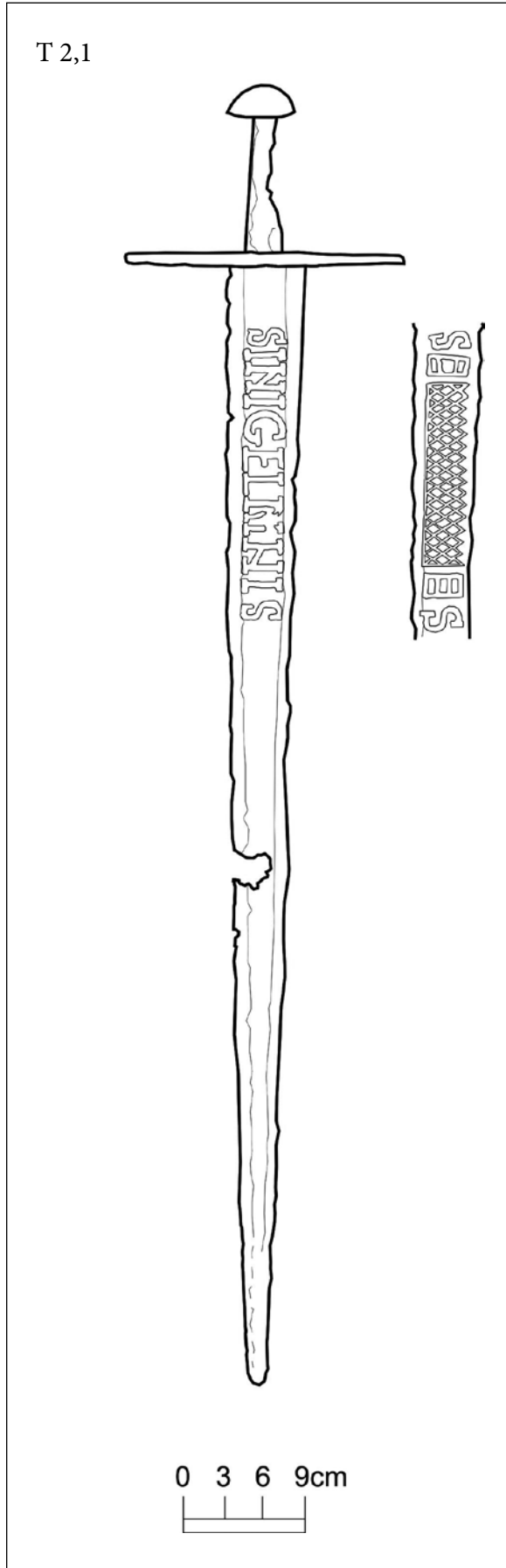

(prema: Šarić 1972.)

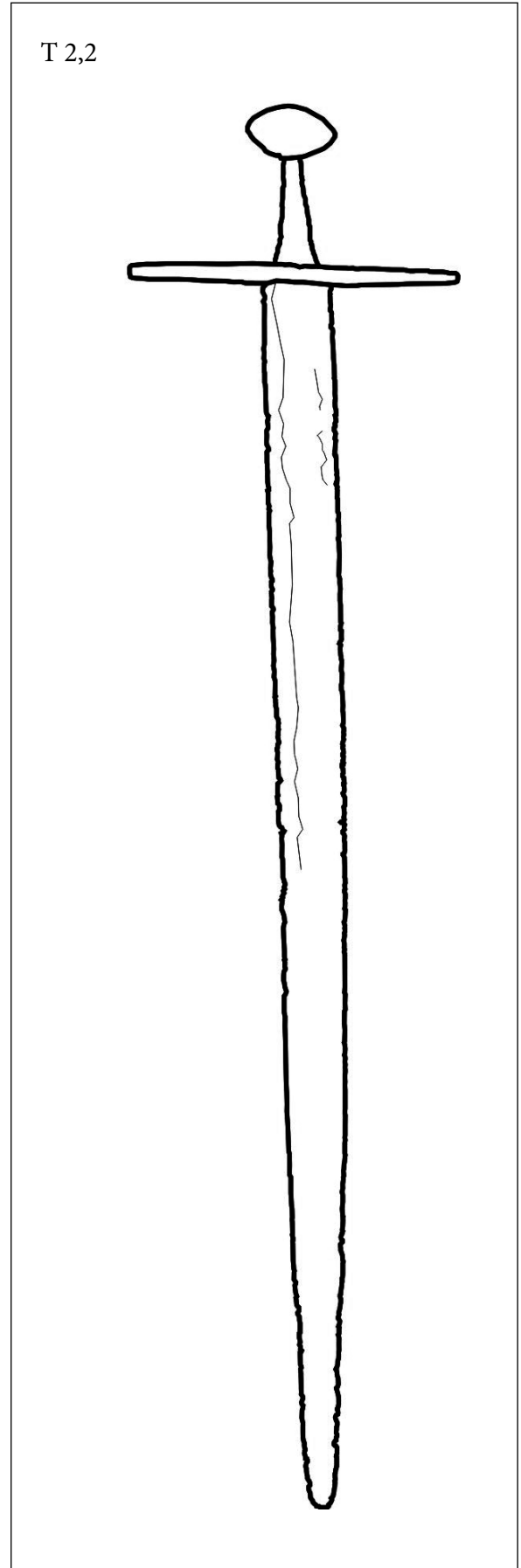
T 1,2

(prema: Sijarić 2004.)

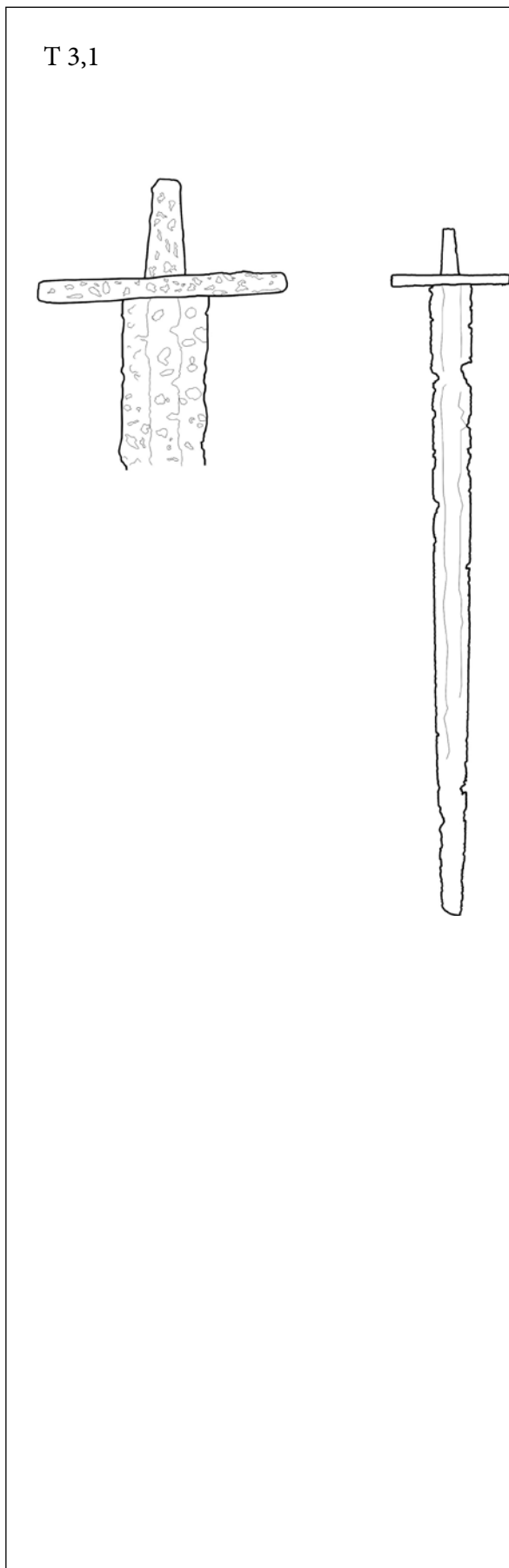

(prema: Sijarić 2004.)

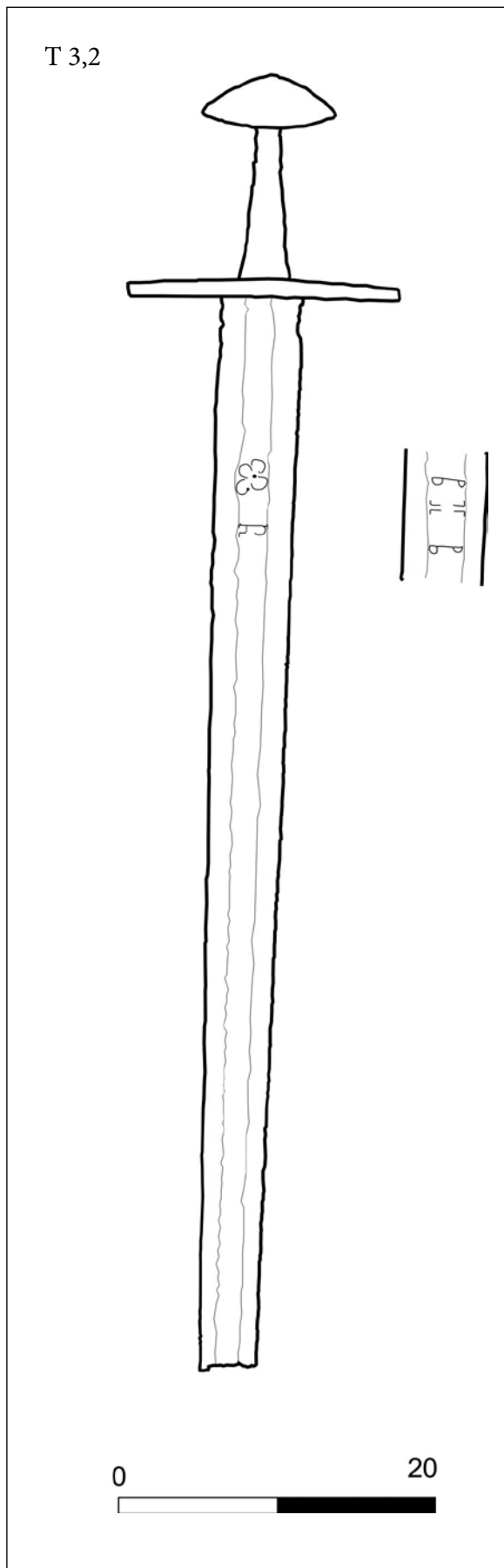

(prema: Bošković 2002.)

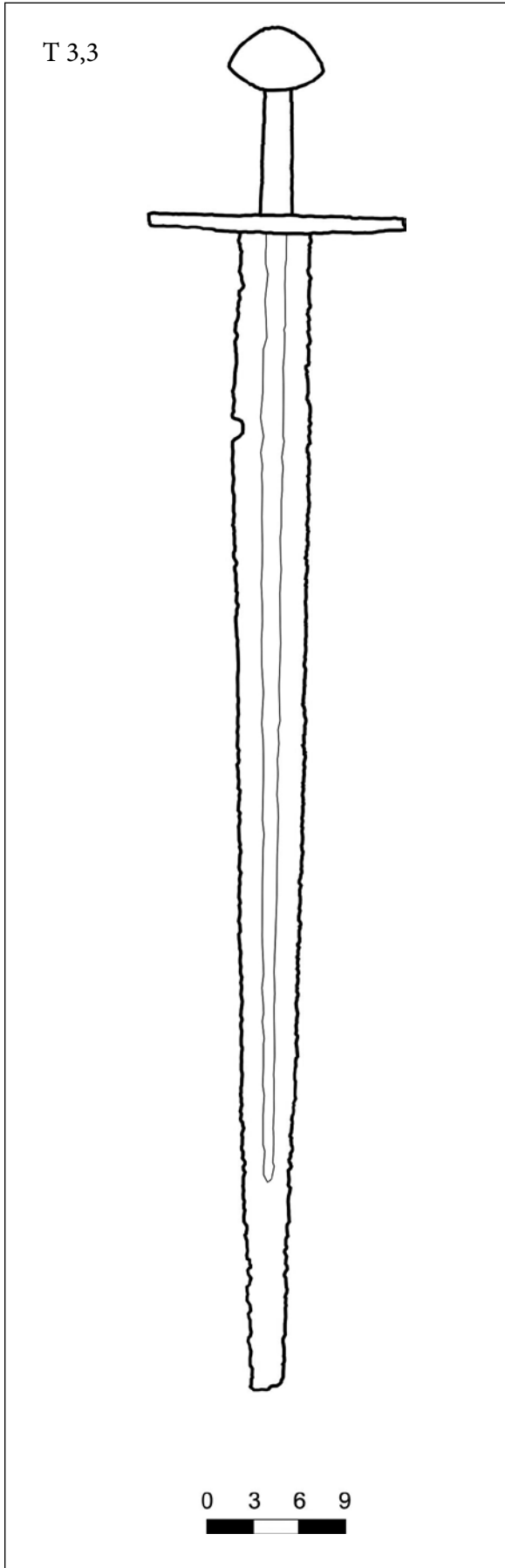

(prema: Vinski 1983; Bošković 2002.)

(prema: Demo 1983-1984.)

LITERATURA

Belošević 1965

J. Belošević, *Nekoliko ranosrednjovjekovnih metalnih nalaza s područja sjeverne Dalmacije*, Diadora 3, Zadar 1965, 145-157.

Belošević 1980

J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Zagreb 1980.

Belošević 1998

J. Belošević, *Groblje u okolišu crkve sv. Križa u Ninu, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 37 (24) (1998), Zadar 1999, 105-154.

Belošević 2007

J. Belošević, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*, Zadar 2007.

Belošević 2010

J. Belošević, *Starohrvatsko groblje na Maklinovu brdu u selu Kašiću kod Zadra*, Split 2010.

Bialeková 1982

D. Bialeková, *Slovenské pohrebisko v Závade*, Slovenská archeológia 30/1, Bratislava 1982, 123-164.

Bilić, Ivišić, Vulić 2011

M. Bilić, A. Ivišić, Š. Vulić, *Arheološko istraživanje tumula na Koščenu u Kozici kod Vrgorca*, u: *Arheološka istraživanja na trasi autoceste u Zabiokovlju i Plini*, Makarska 2011, 71-92.

Bojanovski 1974

I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1974.

Bojanovski 1988

I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, Sarajevo 1988.

Bošković 2002

D. Bošković, *Naoružanje vojske kralja Kolomana, Oružje i oprema ratnika u 11. st.*, u: *Kolomanov put* (katalog izložbe), Zagreb 2002, 150-162.

Budak 1994

N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994.

Budak 1994A

N. Budak, *Sisak u ranom srednjem vijeku*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 27, Zagreb 1994, 171-174.

Burić 1988

T. Burić, *Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 18 (1988.), Split 1990, 91-117.

Burić 1996

T. Burić, *Istočnojadranske Sklavinije i Franci u svjetlu arheoloških nalaza*, u: *Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža* [ur. M. Jurković, T. Lukšić], Zagreb 1996, 137-144.

Burić 1996A

T. Burić, *Arheološki tragovi kasnobizantske epohe na istočnoj obali Jadrana (Vladavina Emanuela I Komnena)*, Diadora 16-17, Zadar 1996.

Burić 2010

T. Burić, *Crkva sv. Jurja i srednjovjekovno selo Radun*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Kulturno-povijesni vodič 28, Split 2010.

Cetinić 2010

Ž. Cetinić, *Stranče – Vinodol*, Starohrvatsko groblje na Gorici, Rijeka 2010.

Delonga 1996

V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split 1996.

Demo 1983

Ž. Demo, *Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji (u povodu nalaza s lokaliteta Đelekovec-Gornji Batijan)*, Podravski zbornik, 83, Koprivnica 1983, 271-298.

Demo 1983-1984

Ž. Demo, *Srednjovjekovni mačevi u Muzeju grada Koprivnice*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. s., XVI-XVII, Zagreb 1983-1984, 211-240.

Ercegović 1960

S. Ercegović, *Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost starohrvatskih naušnica izvan Dalmatinske Hrvatske*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 7, Zagreb 1960, 243-254.

Galuška 1989

L. Galuška, *Výrobní areál velkomoravských klenotníků z Stareho Města – Uherského Hradiště*, Památky Archeologické LXXX, Praha 1989, 405-454.

Giesler 1974

U. Giesler, *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*, Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie, München 1974, 521-543.

Giesler 1981

J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken)*, Prähistorische Zeitschrift 56/1, Berlin-New York 1981.

Gjurašin 1999

H. Gjurašin, *Arheološka istraživanja kod crkve Sv. Marte od 1902. do 1905. godine*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 26, Split 1999, 7-96.

Goldstein 1984

I. Goldstein, *Kako, kada i zašto je nastala legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira? (Prinos proučavanju mehanizma nastajanja legendi u hrvatskom srednjovjekovnom društvu)*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 17, Zagreb 1984, 35-54.

Goldstein 1995

I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.

Goss (Gvozdanović) 1978

V. P. Goss, *Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest europske predromanike*, u: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split 1978, 133-148.

Gudelj 2006

Lj. Gudelj, *Od svetišta Mitre do Svetog Mihovila*, Split 2006.

Gudelj 2011

Lj. Gudelj, *Crkvine, Cista Velika* (katalog izložbe), Split 2011.

Gunjača 1949

S. Gunjača, *O položaju kninske katedrale*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 1, Zagreb 1949, 38-86.

Gunjača 1952

S. Gunjača, *Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitolu kraj Knina*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 288, Zagreb 1952, 205-324.

Gunjača 1953

S. Gunjača, *Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950.*, Ljeropis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 57, Zagreb 1953, 9-49.

Gunjača 1995

Z. Gunjača, *Groblje u Dubravicama kod Skradina i druga groblja 8.-9. stoljeća u Dalmaciji*, u: *Etnogeneza Hrvata* [ur. N. Budak], Zagreb 1995, 159-168, 280-287.

Hanuliak 2004

M. Hanuliak, *Vel'komoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska*, Nitra 2004.

Hilzerówna 1956

Z. Hilzerówna, *Ostrogi polskie z X – XIII wieku*, Poznań 1956.

Hrvati i Karolinzi 2000

Hrvati i Karolinzi (Katalog), Split 2000.

Iveković 1927

Č. Iveković, *Kapitul kraj Knina*, Starohrvatska prosvjeta, Nova Serija I, 3-4, Zagreb-Knin 1927, 252-271.

Jakšić 1980

N. Jakšić, *Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 21 (Fiskovićev zbornik I), Split 1980, 97-110.

Jakšić 1984

N. Jakšić, *Majstor koljanskog pluteja*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 8, Split 1984, 2443-253.

Jakšić 1989

N. Jakšić, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola*, Diadora, 11, Zadar 1989, 407-433.

Jakšić 1996

N. Jakšić, *Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Analiza)*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 23, Split 1996, 139-172.

Jakšić 2006

N. Jakšić, *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti* (katalog izložbe), Zagreb 2006.

Jelovina 1976

D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Split 1976.

Jelovina 1986

D. Jelovina, *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, Split 1986.

Jelovina 1989

D. Jelovina, *Starohrvatska nekropola na brdu Spasu kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 19 (1989.), split 1991, 121-241.

Jelovina 1990

D. Jelovina, *Starohrvatsko groblje pred glavnim vratima u staru Varvariju*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 20 (1990.), Split 1992, 7-63.

Jelovina, Vrsalović 1981

D. Jelovina, D. Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjima kod Zadra*, Starohrvatska prosvjeta, S. III, 11, Split 1981, 55-135.

Jurčević 2007

A. Jurčević, *Kasnoantičko i srednjovjekovno groblje na lokalitetu Crkvine u Klapavicama*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 34, Split 2007, 249-265.

Jurčević 2009

A. Jurčević, *Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 36, Split 2009, 50-77.

Jurčević 2011

A. Jurčević, *Nalazi ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme u doba formiranja Hrvatske Kneževine*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 38, Split 2011, 111-147.

Jurić 2002

R. Jurić, *Nova istraživanja srednjovjekovnih groblja na zadarskom području*, Histria Antiqua 8, Pula 2002, 295-312.

Jurković 1986-1987

M. Jurković, *Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 26, Split 1986-1987, 83-89.

Kalousek 1971

F. Kalousek, *Břeclav Pohansko, velkomoravské pohřebiště u Kostela*, Brno 1971.

Karaman 1940

Lj. Karaman, *Iskopine društva "Bihaća" u Mravincima i starohrvatska groblja*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 268, Zagreb 1940, 1-44.

Karo 2007

Š. Karo, *Ozemlje današnje Slovenije med avarskimi vojnama in madžarskimi vpadi v luči arheoloških najdb*, Doktorska disertacija (metor: prof. dr. Timotej Knific), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana 2007. (neobjavljeno)

Klanica 2005

Z. Klanica, *Eliten auf Gräberfeldern altmährischen Zentren*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas* [ur. P. Kouřil], Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, Brno 2005, 35-47.

Korošec 1950

J. Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1950.

Korošec 1999

P. Korošec, *Nekropola na Ptujskem gradu*, Ptuj 1999.

Košta 2005

J. Košta, *Kollektion frühmittelalterliche Schwerter aus dem großmährischen Zentrum in Mikulčice*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas* [ur. P. Kouřil], Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, Brno 2005, 157-191.

Kouřil 2005

P. Kouřil, *Frühmittelalterliche Gräber mit Flügellanzensporen des Typs Biskupija-Crkvina auf mährischen Nekropolen*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas* [ur. P. Kouřil], Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, Brno 2005, 67-99.

Kovačević 1967

J. Kovačević, *Istorija Crne Gore I*, Titograd 1967.

Krnčević, Mendušić, Pedišić 2000

Ž. Krnčević, M. Mendušić, I. Pedišić, *Danilo, Arheološki vodič*, Šibenik 2000.

Marić 2003

M. Marić, *Ranosrednjovjekovne ostruge iz Lištana kod Livna*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 30, Split 2003, 177-184.

Marić 2006

M. Marić, *Pregled dosadašnjih rezultata arheološkog iskopavanja u Lištanima kraj Livna*, Hercegovina br. 20, Mostar 2006, 25-40.

Marić-Baković 2010

M. Marić Baković, *Razvoj srednjovjekovnog groblja, te prostorno širenje srednjovjekovnog naselja na primjeru Lištana*, u: *Zbornik Stjepana Gunjače 1* [ur. T. Šeparović], Split 2010, 253-263.

Maršić, Gudelj, Lozo 2000

D. Maršić, Lj. Gudelj, M. Lozo, *Crkvine-Cista Velika, Izvješće o arheološkim istraživanjima 1992.-1999. godine*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 27, Split 2000, 115-127.

Marun 1898

L. Marun, *O najznamenitijim starohrvatskim grobovima na groblju otkrivene biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, S. I, god. IV, sv. 3-4, Knin 1897, 113-118.

Marun 1900

L. Marun, *Popis naušnica (ukosnica, mingjuša) "Prvoga muzeja hrv. spomenika" u Kninu*, Starohrvatska prosvjeta, s. I, god. V, sv. 3-4, Knin 1895, 131-135.

Marun 1998

L. Marun, *Starinarski dnevi*, Split 1998.

Marušić 1962

B. Marušić, *Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešču i kod Malih vrata ispod Buzeta u Istri*, Arheološki radovi i rasprave 2, Zagreb 1962, 453-468.

Marušić 1987

B. Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Pula 1987.

Miletić 1963

N. Miletić, *Nakit i oružje IX-XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s., XVIII, Sarajevo 1963, 155-178.

Miletić 1966-1967

N. Miletić, *Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora*, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s. XXI/XXII, Sarajevo 1966-1967, 81-154.

Miletić 1979

N. Miletić, *Slovenska nekropola u Mahovljanima kod Banjaluke*, Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s. XXXIV (1979), Sarajevo 1980, 137-160.

Miletić 1982

N. Miletić, *Izveštaj o iskopavanjima srednjovekovnih nekropola u Buškom blatu*, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s., 37, Sarajevo 1982, 123-165.

Miletić 1984

N. Miletić, *Ranoslovensko doba*, u: *Kulturna historija Bosne i Hercegovine* [ur. M. Popadić], 391-423.

Miletić 1989

N. Miletić, *Ranoslovenske nekropole u Bosni i Hercegovini – komparativna razmatranja*, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s., 44, Sarajevo 1989, 175-200.

Milošević 1984

A. Milošević, *Srednjovjekovna nekropola u "Barama" u Lučanima kod Sinja*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 14 (1984), Split 1985, 285-304.

Milošević 2000

A. Milošević, *Karolinški utjecaji u kneževini Hrvatskoj*, u: *Hrvati i Karolinzi* (Rasprave i vrela), Split 2000, 106-139.

Milošević 2002

A. Milošević, *Crkva sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Kulturno-povijesni vodič 18, Split 2002.

Milošević 2009

A. Milošević, *Sarkofag kneza Branimira*, Histria Antiqua, 18/2, Pula 2009, 355-370.

Milošević, Peković 2009

A. Milošević, Ž. Peković, *Predromanička crkva Svetoga Spasa u Cetini*, Dubrovnik-Split 2009.

Mirnik 2006

I. Mirnik, *Two Recent Finds of Mediaeval Lead Seals*, Folia archaeologica balkanica, 1, In Honorem Verae Bitrakova Grozdanova, Skopje 2006, 479-482.

Мурцева 2008

M. Мурцева, *Крстови од колекциите на музеите во Македонија* (каталог), Скопје 2008.

Müller-Wille 1977

M. Müller-Wille, *Krieger und Reiter im spiegel früh- und hochmittelalterlicher Funde Schleswig-Holsteins*, Offa 43, Neumünster 1977, 40-47

Oreb 1983

F. Oreb, *Srednjovjekovno groblje oko crkve sv. Jurja od Raduna kod Kaštel Starog*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 13, Split 1983, 185-201.

Patsch, Marun 1895

K. Patsch, L. Marun, *Plohorezbe sarkofagâ (u kninskome muzeju) našaste medj ruševinami bazilike na rimokatoličkomu groblju u Biskupiji.*, Starohrvatska prosvjeta, s. I, god. I, sv. 2, Knin 1895, 97-102.

Periša 2010-2011

D. Periša, *Geopolitički položaj, administrativna i crkvena pripadnosti i regionalni identitet Hrvata u Livnu, Duvnu, Glamoču i Kupresu*, Status br. 15, zima, Mostar 2010-2011, 298-333.

Petrinec 2002

M. Petrinec, *Dosadašnji rezultati istraživanja rano-srednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih groblja*, Opuscula Archaeologica, 26, Zagreb 2002, 205-246.

Petrinec 2003

M. Petrinec, *Grob 29 na Crkvini u Biskupiji kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 30, Split 2003, 159-175.

Petrinec 2005

M. Petrinec, *Ranosrednjovjekovno groblje na položaju Livade u Konjskom polju*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 32, Split 2005, 21-52.

Petrinec 2006

M. Petrinec, *Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 33, Split 2006, 21-36.

Petrinec 2007

M. Petrinec, *Siverić-Cecela*, Hrvatski arheološki go-dišnjak, 3/2006, Zagreb 2007, 514-515.

Petrinec 2009

M. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split 2009.

Petrinec 2011

M. Petrinec, *Brončana petlja ranokarolinške ostružne garniture s Putalja iznad Kaštel Sućurca*, Archaeologica Adriatica, Vol. 4, No. 1, Zadar 2011, 53-59.

Petrinec, Šeparović Vrdoljak 1999

M. Petrinec, T. Šeparović, B. M. Vrdoljak, *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu*, Split-Livno 1999.

Петровић 2001

P. Петровић, *Речник византијских крстова*, Београд 2001.

Piteša 1997-1998

A. Piteša, *Brončani križevi relikvijari – enkolpioni iz ranosrednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Splitu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 90-91, Split 1997-1998, 293-347.

Piteša 2009

A. Piteša, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split 2009.

Pletherski, Belak 2002

A. Pletherski, M. Belak, *Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu*, Arheološki vestnik 53, Ljubljana 2002, 233-300.

Profantová 1997

N. Profantová, *On the archeological evidence for Bohemian elites*, in: *Central Europe in 8th-10th Centuries (International Scientific Conference, Bratislava October 2-4 1995)*, Bratislava 1997, 105-114.

Profantová 2005

N. Profantová, *Die Elite im Spiegel der Kindergräber aus dem 9. und 10. Jahrhundert in Böhmen*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas* [ur. P. Kouřil], Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, Brno 2005, 313-334.

Radić 1896

F. Radić, *Srebrne ostruge i saponi iz starohrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina i u njoj nađeni mrtvački ostanci*, Starohrvatska prosvjeta, s. I., god. II, sv. 1, Knin 1896, 5-9.

Radić 1896A

F. Radić, *Grobna raka iz starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, i u njoj nađeni mrtvački ostanci*, Starohrvatska prosvjeta, s. I, god. II, sv. 2, Knin 1896, 71-86.

Radić 1896B

F. Radić, *Mrtvački ostanci nađeni u prostu grobu na staro-hrv. groblju uz biskupsku baziliku Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.*, Starohrvatska prosvjeta, S. I, god. II, sv. 3, 143-147.

Radić 1897

F. Radić, *Mrtvački ostanci iz triju starohrvatskih grobova uz ruševine biskupske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, s. I, god. III, sv. 1, Knin 1897, 31-38.

Radić 1898

F. Radić, *Treći tip starohrvatskih mamuza*, Starohrvatska prosvjeta, s. I, god. IV, sv. 2, Knin 1898, 59-60.

Radić 1901

F. Radić, *Ostanci starinske crkve i groblja u gornjim Koljanima kod Vrlike (Kovinski predmeti nađeni u grobovima pred crkvinom u vinogradu Petra Žukele)*, Starohrvatska prosvjeta, S. I, god. VI, sv. 1-2, Knin 1901, 3-11.

Ruttikay 1976

A. Ruttikay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II*, Slovenská archeológia 24/2, Bratislava 1976, 245-395.

Ruttikay 2005

A. T. Ruttikay, *Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten in Gebiet der Slowakei und ihre Sitze*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas* [ur. P. Kouřil], Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, Brno 2005, 225-254.

Sijarić 1996-2000

M. Sijarić, *Kasnosrednjovjekovne mamuze iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja 48-49 (1996-2000), Sarajevo 2001, 300-346.

Sijarić 2004

M. Sijarić, *Mačevi 10. – 15. stoljeća iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2004.

Sokol 2006

V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb 2006.

Stipišić, Šamšalović 1967

J. Stipišić, M. Šamšalović, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 1, Zagreb 1967.

Šarić 1972

I. Šarić, *Novi nalaz starohrvatskog oružja u Lici*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 6-7, zagreb 1972, 229-235.

Šišić 1905

F. Šišić, *O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, n. s. 8, Zagreb 1905, 1-29.

Tomičić 2000

Ž. Tomičić, *Istraživanje kronologije ranosrednjovjekovnog groblja u Mahovljanima kraj Banja Luke*, Prilozi Instituta za arheologiju, 17, Zagreb 2000, 25-66.

Tomičić 2007

Ž. Tomičić, *Prinos poznavanju kronologije ranosrednjovjekovnoga groblja Gomjenica kraj Prijedora*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 34, Split 2007, 151-197.

Tomičić 2011

Ž. Tomičić, *Spoznaje o arheološkom nasljeđu ranosrednjovjekovnog groblja na položaju Bagruša kraj Petoševaca*, Archaeologica Adriatica, Vol. 4., No. 1., Zadar 2011, 117-166.

Ungerma n 2005

Š. Ungerma n, *Reich ausgestattete Gräber auf dem großmährischen Gräberfeld in Dolní Věstonice*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas* [ur. P. Kouřil], Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25, Brno 2005, 209-224.

Ungerma n 2011

Š. Ungerma n, *Schwertgurte des 9. Bis 10. Jahrhunderts in West- und Mitteleuropa*, in: J. Macháček, Š. Ungerma n, (Hrsg.) *Frügeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Studien zur Archäologie Europas 14, Bonn 2011, 575-608.

Ungerma n 2011A

Š. Ungerma n, *Tzv. blatnicko-mikučický horizont a jeho vliv na chronologii raného středověku*, Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia supplementum 4, 2011, 135-151.

Vinski 1970

Z. Vinski, *Oružje na području starohrvatske države do godine 1000.*, I međynarodowy kongres archeologii sľwianskiej, Warszawa 14-18 IX 1965, Wrocław-Warszawa- Kraków 1970, 135-158.

Vinski 1970A

Z. Vinski, *O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku*, Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb, 3. ser., 4, Zagreb 1970, 45-91.

Vinski 1977-1978

Z. Vinski, *Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji*, Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb, 3. ser., X-XI, Zagreb 1977-1978, 143-208.

Vinski 1981

Z. Vinski, *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 11, Split 1981, 9-53.

Vinski 1983

Z. Vinski, *Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 13, Split 1983, 7-64.

Vinski 1985

Z. Vinski, *Marginalia uz izbor karolinškog oružja u jugoistočnoj Evropi*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 15, Split 1985, 61-117.

Vinjalić 2010

G. Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514-1769.*, Split 2010.

Vrdoljak 1988

B. M. Vrdoljak, *Starokršćanska bazilika i ranosrednjovjekovna nekropola na Rešetarici kod Livna*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 18 (1988.), Split 1990, 119-194.

Vrsalović 1963

D. Vrsalović, *Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 8-9, Zagreb 1963, 151-169.

Vrsalović 1968

D. Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na "Gredama" u selu Kašiću kod Zadra*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 10, Zagreb 1968, 69-92.

Werner 1960-1961

J. Werner, *Frühkarolingische Gürtelgarnitur aus Mogorjelo bei Čapljina (Herzegovina)*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1960-1961, 242-247.

Werner 1978-1979

J. Werner, *Zur Zeitstellung der altkroatischer Grabfunden von Biskupija-Crkvina (Marienkirche)*, Schild von Steier, 15/16 (Festschrift Modrijan), Graz 1978-1979, 227-237.

Zekan 1991

M. Zekan, *Četverogodišnja djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1988., 1989., 1990. i 1991. godine)*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 21 (1991), Split 1995 (1996.), 305-344.

Zekan 1994

M. Zekan, *Karolinški i poslijekarolinški nalazi iz Bosne i Hercegovine*, u: *Livanjski kraj u povijesti* [ur. B. Marijan], 55-76.

Zekan 2000

M. Zekan, *Krunidbena bazilika kralja Dmitra Zvonimira, Crkva Sv. Petra i Mojsija (Šuplja crkva) u Solinu, Pregled dosadašnjih istraživanja*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 27, Split 2000, 249-259.

Žeravica 1985-1986

Z. Žeravica, *Ranoslovenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša*, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. S., 40-41, Sarajevo 1985-1986, 129-209.

INTERNETSKI IZVORI

Divlji konji s Kruga, www.nationalgeographic.com.hr (konzultirano svibanj 2012.)

Observations on post-Carolingian Weapons and equestrian Equipment in Croatia and Bosnia and Herzegovina within the Context of historical Events of the 10th and 11th Century

Key words: *Croatian Principality, weapons, equestrian equipment, Tomislav, Zvonimir*

The majority of finds, listed in the catalogue, has been known for some time and published long ago, partly even chronologically correctly evaluated in specialist and scientific literature. However, it must be stated that these finds have yet not been dealt with as a homogenous group. In this regard, this work will focus in detail on the aforementioned group. The finds mainly consist of equestrian equipment. To a smaller extent, there are also fittings of belt sets and fittings of scabbards of swords and fighting knives. The catalogue also includes eight post-Carolingian swords from Croatia and Bosnia and Herzegovina. The finds can be classified into three groups:

- 1st group – 9th century
- 2nd group – 10th century
- 3rd group – 11th century

Regarding the finds from the first group in the territory of Croatia and Bosnia and Herzegovina, it must be especially stated that weapons and equestrian equipment were relatively unknown in the period after Prince Borna's death until the late 9th century. The few examples of spurs, listed in the catalogue, derive from mostly unknown circumstances of discovery. Is the reason for this the weakening of the Frankish influence and hence the stop of supply with items of western provenience, while local production is still nonexistent, or is the small amount of finds only the consequence of insufficient research? Any conclusion at this point would be at the level of speculation.

More significant changes are noticeable at the turn of the 10th century, when characteristic groups of items with calottes, which are decorated with radially arranged grooves, were discovered at numerous sites. Based on the mentioned finds, the complete equipment of warriors and horsemen can be reconstructed. This specific group is characteristic only for the area of Croatia and Western Bosnia, and the easternmost find derives from Mogorjelo that is located on the right bank of the Neretva River.

The distribution map shows that the finds are concentrated in the area of the early mediaeval Croatian Principality (it also includes south-western Bosnia

with counties Livno, Pset and Pliva). One find (Mogorjelo) originates from the territory of Paganja (Neretva Principality), whereas two others from north-western Bosnia (Prijeđor and Petoševci). If we also add other versions of spurs that can be reliably dated to the 10th century to these finds, then we get two more sites in the area of the Croatian Principality and one in north-western Bosnia (Gomjenica near Prijeđor). Another important and noticeable point is the fact that the largest number of finds was recorded along the border counties of the Croatian Principality (Proložac and Cista Velika in Imotski County, Podgradina in Livno County and Čipuljić in Pliva County). Also nearby Travnik, located in early mediaeval Bosnia, must be taken into account. Following this geographical line are locations of sites in north-western Bosnia (Gomjenica, Prijeđor, Petoševci). Every single mapped site in the area of the Croatian Principality is an important location that is linked to the Croatian ruling class. This is additionally confirmed by royal inscriptions and other archaeological finds that derive from there (Knin, Kapitul, Biskupija-Crkvina, Bribirska glavica and surroundings, Muć Gornji, surrounding area of Klis and Solin). The distribution map also shows that finds of spurs, belt sets and fittings from the 10th century are most numerous along the eastern border of the Croatian Principality, but non-existent in the area west of Knin and Bribir. This fact can be linked to the wars that the Croatian ruler Tomislav led against Hungarians and Bulgarians in the first half of the 10th century. Finds of spurs on graveyards in north-western Bosnia are evidence of Croatia's expansion to the north during the reign of Tomislav.

In the early 11th century new types of spurs occur that have branch endings in shape of a double loop-hole. Those spurs already show recognizable elements that would become characteristic for spurs throughout this entire century, and even later in the 12th and 13th century. The map of distribution shows the highest concentration right on the territory of Croatia and the Neretva Principality.

Within the context of historical events in the sec-

ond half of the 11th century, the find discovered in grave 4 next to the Basilica of Saint Peter and Moses in Solin is very interesting. The first historical document about the church is the deed of donation of King Petar Krešimir from 1069. The basilica in Solin is also the historical place of Zvonimir's coronation as king of Dalmatia and Croatia in 1075. The church is an early Romanesque building that was built around the mid-11th century. Archaeological excavations conducted along the southern church wall revealed six early mediaeval graves. One of them was grave 4 that contained the find of spurs and a Byzantine encolpion. The burials there date to the second half of the 11th century, i.e. after the church's construction, which is also confirmed by the earlier mentioned grave finds. It is the time during which Croatia was ruled by Petar Krešimir and Zvonimir. To this period refers the in historical and archaeological literature thoroughly examined and controversial legend about the violent death of Zvonimir and, in this regard, the call for crusade. Surely, the finds from grave 4 cannot give answer to these major questions, but truly testify to the spirit of this time. The spurs belong to the type that appears on the eve of the First Crusade. If we also consider all other finds of spurs from the 11th century, it must be stated that Croatia had certainly had a large army that could have gathered somewhere in the east for the military campaign. Interesting in this regard is also the appearance of reliquary crosses in graves with spurs and other weapons from the 11th century.

The presence of pectoral crosses- encolpia is linked to the phenomenon of pilgrimage to holy places with evangelical events. They appear in large numbers along the pilgrim and crusade routes towards Constantinople. Their occurrence in Western Europe is related- at the turn of the second millennium- to the apocalyptic prophecies of the imminent end of the world. Waves of pilgrims from the west headed to the Holy Land by land routes through Hungary and the Balkan Peninsula and further by land or sea to Jerusalem. Even the oldest reliably dated finds of Byzantine crosses in Croatia from Putalj and Ležajića Glavica in Đevrske originate from the first half of the 11th century. Constant attacks on pilgrims resulted eventually in the convening of the First Crusade to liberate the Holy Land. The presence of reliquary crosses in graves with spurs and weapons from the second half of the 11th century certainly indicates to the possibility that soldiers brought them during the campaign towards the east. There is also, of course, the other possibility that they were souvenirs of pilgrims. Finally, regarding the legend on the murder of King Zvonimir, the respective archaeological finds are evidence that Croatia could have had a larger military land force by the end of the 11th century (remember that horsemen-wearers of spurs usually belonged to the higher, noble classes) and that King Zvonimir could have convened and called them to some military campaign towards the east.

